مجله علمی سلام

Salam Academic Journal

Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af

لومړی کال، دویمه گنه، تله - کب ۱۳۹۰ هـ.ش

د غربی تمدن نړیوال لرلید تاریخي شالید او اغیزی

Intellectual and historical background of Western civilization and its impacts

DOI: 10.64104.v1.Issue2.n2.2011

پوهنوال دکتور مصباح الله عبدالباقی[1]

ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4224-2339

ISSN: 3078-9583 (Online) ISSN: 3078-9575 (Print)

د ۴۱ څخه تر ۱۱۱ پورې مخونه: ۷۱ د خپریدو نیټه: ۱۳۹۰/۱۲/۱۷

لنډیز

په دې لیکنه کې څېړونکي د لوېدیځ تمدن تاریخي او فکري شالید څېړلی دی. همدارنگه د هغو شرایطو په اړه یې راپور ورکړی دی چې په کې لوېدیځ تمدن راپورته شوی دی. څېړونکي دا څرگنده کړې چې دا تمدن د منځنیو پېړیو په اروپا کې د حاکمې شوې تحریف شوې عیسویت په وړاندې د عکس العمل په توگه راڅرگند شوی دی. د منځنیو پېړیو عیسویت هغه عیسویت نه دی چې عیسی (علیه السلام) راوړی و، بلکې هغه تحریف شوی عیسویت دی چې د پولس له خوا، په گډه د یوې شمېر نورو عواملو او لاملونو سره، بدل شوی و.

دا تحریف شوی عیسویت، څکه چې د خلکو د آرو او افکارو پر بنسټ ولاړ و، د علمي پرمختگ او فکري پرمختیا سره سمون نشي کولی. همدا لامل و چې د هر ډول علمي او فکري پرمختگ په وړاندې یې دریځ ونیوه. هڅه یې وکړه چې د خلکو ذهنونه محدود کړي او په خپل اختیار یې ونیسي. کله چې مفکرینو او عالمونو د کلیسا د حکم تابعیت رد کړ، کلیسا پر هغوی باندې ټول ډول ظلمونه او تیري وکړل. کله چې کلیسایي ظلم او تیری پر خلکو باندې زیات شو، خلکو یې په وړاندې پاڅون وکړ. خو د دوی پاڅون یواځې د کلیسایي نظام په وړاندې نه و، بلکې دوی خپله مبارزه دینداری او دینپالنې په ټوله کچه پراخه کړه. همدلته و چې دوی د الحاد په ختو کې ښوییدل پیل کړل.

کلیدي کلمي: غربي تمدن، تاریخي شالید، تحریف، د تفتیش محکمې، عیسویت

[1]. د سلام د لوړو زده کړو د مؤسسې د شرعیاتو او قانون د پوهنځی د تعلیمات اسلامی د دیپارتمنت غړی او د سلام د مجلې د تحریر مدیر دی.

Misbah.abdulbaqi@gmail.com ،+93771694474

مقدمه

(لومړې برخه)

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه و من دعا بدعوته الى يوم الدين، وبعد.

په دې کې شک نشته چې هر تمدن په حقيقت کې په يوې عقيدې باندې ولاړ وي، د تمدن هر اړخ، که هغه سياسي وي که اقتصادي، عسکري وي او که اجتماعي، د همدې عقيدې او نړۍ او کائناتو په باب د خپل لرليد څخه سرچېنه نيسي، دا يو داسې حقيقت دى چې هيڅ څوک هم ورڅخه انکار نشي کولی.

له بل پلوه دا هم يو حقيقت دى چې د تاريخ په دې پړاو کې اسلامي امت د قوت په هغه مرحله کې نه دی چې د نړۍ قيادت وکړي، بلکې په ډېرو ميدانونو او په ډېرو هيوادونو کې خو د وروسته پاته والي په داسې مراحلو کې قرار لري چې تصور يې هم انسان له شرم سره مخامخ کوي، نو دا يوه طبعي مسأله ده چې هر درد لرونکی انسان بايد په دې باب فکر وکړي چې څنگه مسلمان ملتونه او هيوادونه د وروسته پاتې والي له دې بد حالت څخه را وباسي، اسلامي امت د وروسته پاتې والي او تخلف له کندې څخه را بيرون شي تر څو د بشريت په قيادت کې، او د بدبختيو څخه په ژغورلو کې خپله ونډه ولري.

ددې ترڅنگ دا هم حقيقت دی چې (د ارزښتونو د لوی بحران سره سره) غربي نړۍ او غربي تمدن په اقتصادي لحاظ يوه غښتلې ټولنه د ټکنالوجۍ په لحاظ پرمخ تللې ټولنه، او د اداري نظام په لحاظ يوه مستقره ټولنه رامنځ ته کړې ده، په ظاهري او مادي لحاظ چې د غرب اوسيدونکی څه غواړي هغه ورته مهيا دي.

د همدې ظاهري مقايسې په نتيجه کې يو شمير خلک او په ځانگړې توگه ځوانان په دې ابتلاء او ازميښت کې پريوتې دې چې کله د اسلام روغو بنسټونو ته گوري او بيا د مسلمانانو وروسته پاتې والي ته گوري او په عين وخت کې په مادي لحاظ د غرب پرمختگ ته گوري نو صحيح لاره يې له نظر څخه غائبيږي، او داسې تصور کوي چې د کاميابۍ او پرمختگ لاره هماغه ده چې غرب پرې تللی دی، دوي تصور لري چې که عالم اسلام د وروسته پاتې والي څخه بيرون راوتل وغواړي نو بايد د غرب منهج او تگلاره خپله کړي، په هغه لار ولاړ شي چې غرب پرې تللی دی او دی مرحلې ته رسيدلی دی، او په خپلو ټولنو کې هغه ارزښتونه خپل کړي چې په غرب کې حاکم دي، او دا له دې سره سره چې دوی د کلک ايمان دعوی هم لري، او تصور يې دا دی چې دا دواړه (دغربي تگلارې خپلول، او متدين پاتې کيدل) سره کوم تناقض او تضاد نه لري، مگر دا ډول خلک چې د غربی تمدن څخه متأثر او اغيزمن دي، او غواړي مسايلو ته د هغوی په څير کتنه وکړي، او په عين حال کې د ايمان دعوه هم لري، په حقيقت کې په داسې شديد تناقض کې ژوند کوي چې د سليم عقل دڅښتن لپاره هيڅ کله د منلو وړ نه دی، او دا ځکه چې غربي تصور په حقيقت کې په الحاد باندې مبني دی، او دی د ايمان دعوا لري، او ايمان او الحاد نه جمع کيدونکې شيان دي، او شايد همدا يوه عقلي قضيه (چې متناقض شيان سره نه جمع کيږی) داسې يوه قضيه وي چې د ټولو عقلاو پرې اتفاق دی، مگر داسې خلک ددې قاعدې هم مخالفت کوي.

نو په همدې دليل دلته يو مفصل بحث ته اړتيا ليدل کيږي چې پکی دا وڅيړل شي چې اوسنی غربی تمدن چی په کومو بنسټونو ولاړ دی او هغه مادي پرمختگونه چی نن ورځ ورته انسان د غربي نړۍ په قيادت کی رسيدلی دی هغه يې څنگه ترلاسه کړي دي؟ څرنگه چې دا ټول پرمختگونه د علم (ساينس) کارنامه ده، نو بايد دا وليدل شي چې نوی ساينس په

څه بنسټ بناء دی؟ او دا له کوم دین سره په ټکر کې واقع ؤ؟ او په ټکر کې د واقع کېدلو اصلي لامل او سبب یې څه ؤ؟ تر څو دا معلومه شي چی آیا د ساینس د خپلولو او په مادي لحاظ د پرمختګ لپاره د اسلام پرېښودل همداسی اړین دي لکه څنګه چی غربی تمدن خپل دین پرېښود او د غیبیاتو څخه یی انکار وکړ؟ او بیا وروسته ددی لیدل پکار دي چی هغه بنسټیزی عقیدی او هغه لرلید څه دی چې په هغې د غرب د نوي تمدن ټول عمارت ولاړ دی، او دا لرلید په څه ډول د اسلام سره په تناقض کې واقع دی؟.

همدی سوالونو ته د ځواب د لټولو په موخه په دې لنډ بحث کې ددې کوښښ شوی دی چې لاندې ټکي پکې په لنډ ډول توضیح کړی شي:

لومړی: هغه دین چې حضرت عیسی علیه السلام د الله تعالی له لوري د بشریت د هدایت لپاره راوړی ؤ، هغه په هماغه پیل کې له تحریف سره مخامخ شو، او ډېر لاملونه داسې برابر شول چې هغه دین تحریف شي او په خپله اصلي بڼه پاتی نه شي، بلکه هلته یو بل دین د پولس په لاس رامنځته شو چی د حضرت عیسی علیه السلام د راوړي دین ځای یی ونیوه، دی دین ته موږ د کلیسایي دین نوم ورکولی شو (په دی معنی چی د حضرت عیسی علیه السلام د راوړي دین او د کلیسایی دین ترمنځ بشپړ تناقض او توپیر وجود درلود).

دویم: همدا تحریف شوی نصرانیت په اروپا کې داسې خپور شو چې تقریبا ټوله اروپا یې تر خپلې اغیزې لاندې راوستله.

دریم: دا نصرانیت چې په اروپا کې خپور شوی ؤ، څرنګه چې انساني افکار د هغې بنسټیزه برخه ګرځیدلې ؤ، او ورسره پکښې د کلیسا د مشرانو لپاره د طغیان او سرکشۍ ټول اسباب برابر ؤ، نو د منځنیو پیړیو په پای کې ډېر داسې اسباب او لاملونه برابر شول چې د اروپا خلک په عامه توګه او مثقف قشر په ځانګړی توګه د دې کلیسایي دین په مقابل کې ودرېږي، او د هغی پر ضد دریځ غوره کړي، په عامه توګه د کلیسا او کلیسایي دین سره د مخالفت دریځ، او د هغی پر ضد پاڅون په حقیقت کې د کلیسایي دین د بشري طبیعت، د کلیسا د ظلمونو او استبدادونو په مقابل کې د یو رد عمل حیثیت درلود، دا په حقیقت کی د کوم الهي دین پر ضد د انسانانو په مخالفت او مخالف دریځ، او پاڅون دلالت نه کوي.

څلورم: کلیسا په ډېر شدت سره هغه خوځښتونه ځپل چې په علمي لحاظ د ټولنی د پرمختګ لپاره راپورته شوي ؤ، او دا ځکه چی دا د کلیسا د تحریف شوي دین سره په ټکر کې واقع شول، او علمي بحثونه یې داسې نتائجو ته ورسیدل چې د کلیسا د عقائدو خلاف ؤ، د کلیسا له پلوه دې علمي استبداد لا پسې د علمي نړۍ او کلیسایي دین ترمنځ واټن پراخه کړ.

پنځم: ددې پړاو چې د هغه وخت پوهه او مثقف خلک دې نتیجې ته رسیدلې وي چې دا اختلاف د علم او د کلیسا د تحریف شوي دین ترمنځ دی، له بده مرغه دې نتیجی ته ورسیدل چې دا اختلاف د مطلق دین او علم (ساینس) ترمنځ دی، له دې امله دا مثقف قشر د مطلق دین په مخالفت کې ولوید، او د الحاد لپاره لاره هواره شوه، او په دی توګ ددی مثقف قشر تر اغیزی لاندی د اروپا عام وګړي او د غرب ټوله تمدني پروسه هم ورو ورو د الحاد په لمن کې پریوته.

شپږم: دا الحادي نظریات لومړی په انفرادي ډول د بیلا بیلو فلسفیانو په نظریاتو کې راڅرګند شول، چې وروسته یې بیا د طبیعي یا ربوبي دین (Deism) په شکل کې د الحاد په لومړي پړاو منتج شو، او دې ته مو لومړی پړاو ځکه ووایه چې په دی کې د الله تعالی له وجود پرته د نور هر ډول ما وراء طبیعي وجود نفي شوې، د پرښتو، معجزاتو، پیغمبرانو، د الله له لوری رالیږل شوي دین انکار ددی دین بنسټیز اصول تشکیلوي، همدا راز د الله تعالی د معرفت قضیه هم عقل او طبیعي دلایلو ته سپارل شوی وه.

اووم: له دې وروسته بیا دا تمدن په بشپړ الحاد کې پریوت، چې هغې ته کله شمولي سکولریزم، ویل کیږي، او کله ورته د یوې او بلې فلسفی نوم ورکول کیږي، مګر بنسټیز عقائد او افکار یې مشترک دي او هغه بشپړ الحاد او د غیبیاتو څخه انکار او یا هم هغه په داسی توګه تجاهل کول چی په انساني ژوند هیڅ ډول اغیزه ونه لري.

اتم: د الحاد هغه وروستنی شکل څه دی چې اوسنی غربي تمدن پرې ولاړ دی؟ دا په پای کې ذکر شوی دی، چونکه دا کائنات د درې موجوداتو څخه جوړ دی:

لومړی: ددې کائناتو خالق. دویم: په دې نړۍ کې هغه متمیز مخلوق چې الله تعالی د نورو مخلوقاتو څخه پرته هغه ته د عقل نعمت ورکړی دی (یعنې انسان). او دریم: ټول مادي شیان او طبیعت.

ددې درې واړو عناصرو په باب د غربي تمدن د بنسټیزو جهتونو افکار وړاندې شوي دي چې هغه په بنسټیزه توګه الحادي افکار دي، همدا د غربي تمدن لرلید دی. د دې الحادي افکارو ترڅنګ د غربی تمدن څه ایجابي تصورات او معتقدات هم ذکر شوي دي، مګر اصل هدف هغه الحادي تصورات ذکر کول ؤ چې د هغې پر بنسټ دا تمدن ولاړ دی، تر څو د اسلامي تمدن سره یې توپیر په ګوته شي.

نهم: ددې معنی دا نه ده چې د غرب د تمدن سره زموږ تعامل باید د مکملې مقاطعې تعامل وي، دا کار نه معقول او نه هم ممکن دی، په تمدنونو کې علمي پرمختګونه د بشریت لاس ته راوړنې دي، دا د کوم تمدن پورې ځانګړې اړه نه لري، په شرق کی تمدن را وټوکیده، یوناني تمدن د هغی پر بنسټ پرمختګونه درلودل، د هغو پر بنسټ اسلامي تمدن نور پرمختګونه وکړل، او د اسلامي امت د پرمختګونو پر بنسټ غرب د خپل تمدن او پرمختګ ماڼۍ تعمیر کړه، اوس که اسلامي امت له دوي څخه ټکنالوجی اخلي نو دا د بشریت د تجاربو څخه استفاده ده، او اسلامي امت باید په دې کې د هیڅ تردد څخه کار وانه اخلي، او هر ډول ممکنه استفاده ترې وکړي، خو دا باید په پام کې ونیسي چې ټکنالوجی منتقله کړي، نه د غربي تمدن اخلاقی او عقیدوي انتاجات، او د ټکنالوجی په انتقال کې غرب باید داسې قیود وضع نه کړي چې دا کار مشکل وګرځوي، لکه څرنګه چې اسلامي امت غرب ته د ټکنالوجۍ په انتقال کې د بخل څخه کار وانه اخیست.

ددې ترڅنګ بل شی چې هغه د غربي تمدن تر شا پروت لرلید او د غربي تمدن هغه روح چې هغه د الحاد او د دین دښمنۍ څخه عبارت دی، هغه انتقالول او پر هغې باندې د خپل پرمختګ تعمیر درول د اسلام د اصولو سره په بشپړ تعارض او تناقض کې واقع کار دی، ددې د انتقال څخه مسلمان باید ځان وساتي، او دا هغه وخت نقل کیږي چې د تصفیې او فلتر څخه پرته فکري، اجتماعي، سیاسي او اقتصادي نظامونه کاپي کړای شي، او په عالم اسلام کې د هغو د تطبیق کولو هڅی صورت ونیسي، د مالک بن نبي په اصطلاح : (هغه افکار چې د تصفیې او فلتر څخه پرته د غرب څخه اخیستل شوی وي) هغه وژونکي افکار دي، او هغه افکار چې په وراثي توګه موږ ته راپاتې دي او د پرمختګ په مخکې خنډ واقع کیږي هغه مړه افکار دي، مالک بن نبي وایي چې د مړو افکارو تصفیه او دوژونکو افکارو فلتر کول د ترقی او پرمختګ لومړی شرط دی.

دا هم باید له یاده ونه باسو چی تمدنونه د خلکو د انتاجاتو په کاپي کولو نه دریږي، بلکه د تمدنونو د رامنځ ته کولو او جوړولو لاره دا ده چی د نورو څخه مهارتونه، ټیکنالوجي، علم او معرفت زده کړای شي، او بیا د هغی په وسیله د خپلو عقایدو په رڼا کی په تدرج سره د خپل تمدن عمارت لوړ کړی شي.

په دې بحث کې ددې هڅه شوې چې د غربي تمدن فکري بنسټ چې الحاد دی، واضح کړای شي، ددې د نقد هڅه نه ده شوې، د څېړونکي په اند د غربي تمدن سره د بابصيرته تعامل لپاره دا کفايت کوي چې مسلمان په دې پوهه شي چې د غربي تمدن دا فکري بنسټ (الحاد) د هغه له عقيدی سره په تناقض کې واقع دی.

څرنګه چې دا بحث د غربي فکر د بنسټونو د واضح کولو او څرګندولو لپاره ليکل شوی دی، له دې امله په دی رابطه پر هغو مصادرو او مراجعو اعتماد شوی دی چې د غربي تمدن د نمايندګانو له لوری ليکل شوي دي، او له هغوی څخه اقتباسات شوی دي، ترڅو داسې څه هغوی ته منسوب نشي چې د هغوی نظر او رای نه وي.

په دې ليکنه کې ددې هڅه شوې چې موضوع په ژوره توګه وڅېړل شي، او په انصاف ورسره چلند وشي، بيا هم انسان تر خپله وسه (وسع) پر دی، نو که په دې ليکنه کې غلطي وي د هغې په ګوته کول به د ليکونکی سره مرسته او احسان وي، الله تعالی دې مونږ ته د حق پيژندلو او په حق د عمل کولو توفيق را نصيب کړي.

لومړی: اروپا او د کليسا تحريف شوی دين

د غربي تمدن د الحادي لر ليد لپاره څنګه زمينه برابره شوه؟ ددې لپاره به يو ډير ځغلنده نظر په اروپا کې د مسيحيت په تاريخ او بيا د منځنيو پيړيو په اروپا باندې اچول پکار وي، اوس دا سوال چې دې الحادي تمدن ته څرنګه په اروپا کې د وجود او خپريدو زمينه برابره شوه؟ ددې لپاره لومړی په دې پوهيدل پکار دي چې دا تمدن په لومړي سر کې د هغه مسيحيت رد فعل ؤ چې په اروپا او غرب کې يې په خلکو حکومت کاوه، ددې لپاره چې په دې پوه شو چې هغه عمل څه ؤ چې د هغی په مقابل کې داسې غبرګون منځ ته راغی؟ نو لومړی بايد هغه مسيحيت يا په بل عبارت هغه کليسايي دين و پيژنو چې هلته يې حکومت کاوه، بيا هغه حالت باندی يو ځغلنده نظر واچوو چې په منځنيو پيړيو کې د کليسايی دين تر حاکميت لاندی په اروپا او غرب کې حاکم ؤ او وروسته دا وګورو چې څرنګه نوي غربي تمدن د منځنيو پيړيو د نصرانيت او مدرسي حکمت او فلسفی ځای ونيوه، او په څه توګه د يو تحريف شوي دين د تشدد او استبداد په نتيجه کې د اروپا او غرب ټوله تمدني پروسه او ټول وګړي د الحاد په لمن کې پريوتل؟.

د حضرت عيسی عليه السلام بعثت او اصلي دين

کله چې حضرت عيسی عليه السلام دنيا ته راغي او د پيغمبر په حيث مبعوث شو، نو د فلسطين منطقه هغه وخت د رومانيانو لخوا اداره کيدله، نو کله چې حضرت عيسی عليه السلام خپل دعوت پيل کړ، په پيل کې خو يې د يهودي شريعت سره سم د خلکو د اصلاح کوښښ کاوه، مګر وروسته يې چې کله د الله تعالی په حکم په يهودي شريعت کې بيلا بيل اصلاحات پيل کړل نو يهودانو (چې د روماني قانون سره سم يې خپلې داخلي چارې پخپله اداره کولې) د روميانو څخه غوښتنه وکړه چې دا شخص چې د پيغمبری دعوه لري خلک ګمراه کوي، بايد ددې مخنيوی صورت ونيسي، ولې روميانو د هغه قانون سره سم (چې يهود به خپلې ديني قضايا پخپله حل کوي او روميان به پکښې هيڅ ډول لاس وهنه نه کوي) په پيل کې د يهودانو په شکايت هيڅ ډول اهتمام ونه کړ، چونکه پخپله حضرت عيسی عليه السلام او د هغه موحد او خدای پرسته پيروان د الله جل جلاله څخه پرته له بل چا څخه نه ويريدل، نو د يهودانو سره سره يی خپل دعوت ته ادامه ورکړه، او د روميانو د مستضعفو ټولنو سره يې اړيکې ټينګې کړې چې په نتيجه کې يې د روميانو د ظلم پر ضد پاڅونونه پيل شول[2]،

[2] - تفصيل لپاره وګوری قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۳۰ ـ ۲۳۱، تاليف: ويل ديورانت ترجمه: محمد بدران، طبع دار الجيل، بيروت، وتونس.

ددې پاڅونونو په نتیجه کې یهودان له یوې خوا له دی څخه ویریدل چې هغه نیمه آزادي (د رومیانو په امپراطورۍ کې داخلي دیني آزادي) چې د رومیانو په امپراطورۍ کې هغوی ته تر لاسه وه، له لاسه ور نکړي، او له بلې خوا دحضرت عیسی علیه السلام لخوا په یهودی شریعت کې د تعدیلاتو، بدلونونو او اصلاحاتو سره په بشپړه توګه مخالف ؤ، او د حضرت عیسی علیه السلام لخوا د هیکل د له منځه وړلو قضیې[3] هم د هغوی حساسیت راپارولی وه، همدا راز یهودان له دې څخه ویریدل چې د حضرت عیسی علیه السلام تحرکات او دعوت رومیان داسې تلقي نه کړي چې دا د یهودانو لخوا د آزادۍ خوځښت دی چې په نتیجه کې به یې یهودان هغه ټولې آزادۍ له لاسه ورکړې چې هغه وخت ورته حاصل وې، او د رومیانو د غضب او انتقام سره به مخامخ شي، ددې ټولو اسبابو له امله یهودي دیني شخصیتونه او حاخامات راټول شول تر څو د حضرت عیسی علیه السلام په رابطه تصمیم ونیسي، په اجتماع کې لوی حاخام وویل: (بهتره دا ده چې د ټول ملت د هلاکت پرځای یوازې یو انسان (حضرت عیسی علیه السلام) له منځه ولاړ شي)[4] عیسی علیه السلام ته چې کوم اتهام متوجه کړای شو هغه دا ؤ چې هغه د هیکل د تخریب او له منځه وړلو اراده درلوده، حضرت عیسی علیه السلام له خپلو حواریونو سره یوځای په یو کور کې پټ ؤ، چې په دې وخت کې د هغې یو ملګری چې (یهوذا الاسخریوطی) نومیده منحرف شوی ؤ، همدې د هیکل محافظینو ته د حضرت عیسی علیه السلام په باب معلومات ورکړل، چې د هغه په نتیجه کې الله تعالی د یهوذا الاسخریوطی شکل د حضرت عیسی علیه السلام په څیر وګرځاوه، همدا وه چې دا دحضرت عیسی علیه سره د مشابهت له امله د حضرت عیسی په شُبه کې ونیول شو، او همدا اعدام کړای شو، او حضرت عیسی علیه السلام -د قرآن کریم د تصریح سره سم- آسمان ته پورته کړای شو، څرنګه چې د حضرت عیسی علیه السلام اصلي موحد اتباع د یهودانو او یونانیانو لخوا د شدید تعقیب لاندې ؤ، او په ازادۍ سره یې نه تبلیغ کولی شو، او نه د انجیل کومه برخه یی د ځان سره درلودلی شوه، نو په شفوي توګه یې د حضرت عیسی علیه السلام تعلیمات خلکو ته رسول، بناء دا تعلیمات د وخت په تیریدو سره په خپل اصلي شکل کې پاتې نه شول[5]، او تحریف پکښې رابښکاره شو، ددې تحریف ډیر اسباب ؤ، چې تر ټولو مهم یې دا لاندې اسباب بللی شو:

د تحریف لومړی لامل: د پخوانیو ادیانو او فلسفو تاثیر

هغه افکار، وثني ادیان، او فلسفي نظریات چې په هغه وخت کې په یونان، روم، اسکندریه او فارس کې رائج ؤ په ډیره مؤثره توګه په مسیحیت کې د تحریف لامل وګرځیدل[6]، او دا په دې شکل چې د حضرت علیسی علیه السلام د موحدو اتباعو د ظلم او تشدد په نتیجه کی د صحنی څخه د غائبیدولو نه وروسته چی کومو خلکو د نصرانیت تبلیغ په غاړه واخیست هغوی ددې افکارو، ادیانو او فلسفو څخه په ډیره ژوره توګه اغیزمن ؤ، چونکه د حضرت عیسی علیه السلام موحد او حقیقي اتباع تر درې پیړیو پورې د تعذیب او تعقیب لاندې ؤ، او د حقیقي دین د رسولو فرصت یې و نه مونده، نو بناء د مسیحیت په نوم دې تحریف شوي دین ته د خپریدلو په بشپړه توګه زمینه برابره شوه، د بیلګې په توګه یو د هغو کسانو څخه چې د رسولانو په نوم شهرت لري او مسیحیت ته یی په نوې بڼه ورکولو کې خورا زیات لاس درلود او د پخوانیو افکارو او ادیانو او

---

[3] - د حضرت عیسی علیه السلام د محاکمی په وخت کی په دی هم متهم شوی وه چی هغی د یهودانو د معبد هیکل سلیمانی د ورانولو هڅه کوله او د هغی د ورانولو تهدید یی کړی وه. قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۳٦.

[4] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۳۵.

[5] - ددی تعذیبونو د تفصیل لپاره وګوری : محاضرات فی النصرانیة ص ۳٦ و ما بعدها، طبع الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمیة، والافتاء، والدعوة والارشاد، الریاض ـ المملکة العربیة السعودیة، الطبعة الرابعة کال ۱۴۰۴هـ.

[6] - د دی تفصیل لپاره وګوری: محاضرات فی النصرانیة ص ۴۱ او له دی وروسته.

فلسفو څخه متاثر ؤ، پولس یا (شاوول) ؤ، چې د میلاد په لسم کال په طرسوس کې پیدا شوی ؤ، د یهودانو د (فریسیانو) د طائفې سره یې اړیکې درلودې، او پلار یې د روم تابعیت هم درلود، په پیل کې پولس ډیر سر سخته یهودي ؤ، او د مسیحانو په تعذیبولو او ځپلو کې یې خورا زیاته ونډه درلوده، لیکن بې له کومو مقدماتو یو ناڅاپه د یهودیت څخه نصرانیت ته ور واوښت ـ سره له دې چې تر اخره پورې یې فریسی یهودي ډلې ته په انتساب فخر کاوه ـ پولس هغه شخص دی چې اوسني نصراني عقاید تقریبا ټول هغه جوړ کړي دي، او دا زمینه ځکه پولس ته برابره شوه چې د عیسی علیه السلام حقیقي او موحد اتباع د تعقیب او ځپلو له امله په دې نه توانیدل چې په لیکلې بڼه د حضرت عیسی علیه السلام تعلیمات خلکو ته وړاندې کړي، له دې امله به یې یوازې په شفوي توګه د تعلیماتو په وړاندې کولو اکتفاء کوله، او پولس (شاول) به د بیلا بیلو رسائلو له لارې خپل تعلیمات خلکو ته په لیکلی بڼه رسول، چې ورو ورو هغه شفوي تعلیمات په ډیره محدوده ساحه کې پاتې شول، او په عامه توګه هغه افکارو رواج وموند چې د پولس په رسائلو کې مطرح شوي ؤ، په دې توګه د پولس افکار د نوي مسیحیت لپاره مصدر وګرځیدل، او لکه چې ټول مؤرخین په دې تصریح کوي او تقریبا اتفاق پرې لري چې پولس په حقیقت کې د یونانیانو د وثنی افکارو، اسکندري او هیلیني[7] دیني تصوراتو نه متاثر ؤ، چې د یهودی او هیلیني دیني تصوراتو او د یونانیانو د ما وراء الطبیعي افکارو څخه یې نوي افکار جوړ کړل[8] او دا ځکه چې پولس پخپله رومي تابعیت درلود او پر رومي عقایدو لوی شوی ؤ[9].

د بیلګې په توګه د مسیحیانو دا عقیده پولس ایجاد کړې چې حضرت عیسی علیه السلام په خپلې قرباني د بشریت د هغه ګناهونو فدیه تقدیم کړې چې هر انسان یې په وراثت سره د ادم علیه السلام د خطاء (په جنت کی د ونی څخه د میوی د خوړلو) په نتیجه کې په غاړه لري، دا عقیده په حقیقت کې د یونانیانو مشهوره عقیده وه چې هغوی د خپلو خدایانو ـ اوزریس، انیس، دیونیشس ـ په باب درلوده چې دغه خدایان ددې لپاره مړه شوی دی چې په خپل مرګ د انسانانو د ګناهونو فدیه وړاندې کړي، همدی عقیده کی د پولس لخوا ددی خدایانو ځای حضرت عیسی علیه السلام ته ورکړ شو.

همدا راز هغه القاب چې د پولس لخوا حضرت عیسی علیه السلام ته استعمال شول لکه (سوتر) ـ چې د ژغورونکي (المخلّص) معنی لري ـ او (الیوثریوس) (**Eleutherios**) ـ چې معنی یې نجات ورکونکی (المنجی) دی ـ دا ټول القاب د یونانیانو له خوا همدې خدایانو ته استعمالیدل، اوس د مسیحیانو په منځ کی حضرت عیسی علیه السلام یوازې د همدی (المخلص) په لقب پیژندل کیږي.

همدا راز د (کریوس) (**Kyrios**) ـ لقب او عقیده چې معنی یې خدای (الرب) ده ـ د پولس لخوا په مسیحیت کی ایجاد او د لومړي ځل لپاره د حضرت عیسی علیه السلام لپاره استعمال شوه، دا لفظ هم په یوناني دیني ادبیاتو کې د (دیونیشس) ـ چې ځان یي فداء او قرباني کړې ؤ ـ لپاره استعمالیده[10].

بلکې غربي محققین په دې اعتراف کوي چې اوسنی مسیحیت د حضرت عیسی علیه السلام سره هیڅ تړاو نه لري، بلکې دا د پولس ایجاد کړی دین دی چې د بیلا بیلو مصادرو څخه یې اختراع کړی دی.په دې باب یو برتانوي محقق (ویلز) وایي:

---

[7] - هلینی فلسفه هغه ورسته پاتی فلسفی ته ویل کیږی چی د ارسطو د وفات نه وروسته یی په یونان کی رواج موندلی.

[8] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۶۹

[9] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۴۹

[10] - ددی او نور تفصیل لپاره وګورې: قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۶۴

په هغه وخت کې یو بل لوی معلم را ښکاره شو، چې په دې عصر کې اکثره د اعتماد وړ علماء یې د مسیحیت[11] حقیقي بنسټ ایښودونکی ګڼي، او هغه شاول الطرسوسی یا پولس ؤ ... باوري خبره دا ده چې هغه په اصل کې یهودي ؤ ـ سره له دې چې یو شمیر یهودي لیکونکي له دې نه انکار کوي ـ لیکن په دې کې خو هیڅ شک نشته چې هغه له یهودي استاذانو څخه علم ترلاسه کړی ؤ، ولې له دې سره سره هغه د اسکندري هیلیني[12] دیني علومو متبحر عالم هم ؤ، او د یوناني فلسفې په ځانګړې توګه د اسکندریې د فلسفي مدرسې د تعبیراتو او د رواقي[13] فلسفي د اسالیبو څخه متاثر ؤ، پولس د حضرت عیسی علیه السلام له تعلیماتو څخه تر خبریدو ډیر وړاندې د یوې دیني نظریې څښتن او یو معلم ؤ چې خلکو ته به یې ښوونې کولې (یعنې پخپله یې مستقل دین درلود او د حضرت عیسی علیه السلام پیرو نه ؤ) راجح خبره دا ده چې هغه د مثرائی[14] دین څخه متاثر وه، ځکه هغه مثرائی تعبیراتو ته ډیر ورته تعبیرات استعمالوی، څوک چې د پولس رسائل د اناجیلو سره یوځای مطالعه کړی هغه ته په څرګنده توګه دا ثابتیږی چې د هغی ذهن د داسی افکارو څخه ډک وه چې د حضرت عیسی علیه السلام څخه د نقل شوو تعلیماتو او اقوالو کې هیڅ بارز حیثیت نه لری او د حضرت عیسی علیه السلام د اقوالو او تعلمیاتو سره اړخ نه لګوی، د بیلګی په توګه هغه فکر چې د هغی سره سم یو شخص د (حضرت ادم علیه السلام څخه په وراثت باندی ټولو انسانانو ته د منتقل شوی) ګناه د کفاری لپاره قربانیږی، د حضرت عیسی علیه السلام راوړی دین په حقیقت کې د یو نوی انسانی روح پیدایښت وه، او د پولس تعلیمات د قدیمی او پخوانیو ادیانو یوه ملغوبه وه، د کاهن او مذبح دین، او د خدایانو د خوشحالی لپاره د وینو تویولو دین وه![15].

د پولس (شاول) په باب وویل دیورانت دا خبره په نور صراحت سره کوي هغه وايي چې پولس یو داسی دین ایجاد کړ چې د هغه لپاره د حضرت عیسی په اقوالو کې هیڅ دلیل نه لیدل کیږي، او هغه دین چې شاول ایجاد کړ شاید د هغې اصلي سبب هغه پښیمانی وه چې هغه ورسره مخامخ شو (یعنې د مسیحیانو د تعذیب په اړه پښیماني) او یا هغه تصور او تخیل د دې دین مصدر ؤ چې دده په اند عیسی علیه السلام د کوم انجام سره مخامخ شو، او په کومه توګه تعذیب او ووژلی[16] شو، د هغی ظلم پر ضد او د حضرت عیسی علیه السلام مظلومیت احساس پولس دی ته اماده کړ چی د حضرت عیسی علیه السلام په باب داسی تصورات قائم کړي او هغی ته خدایي صفات ثابت کړي.

همدا خبره ویل دیورانت د یوحنا په باره کې هم کوي، هغه وایي: کوم کار چې پولس پیل کړی ؤ هغه یوحنا پرمخ یوړ، حضرت عیسی علیه السلام چې د خپل ځان په باره کې څه ویلي ؤ هغه دا ؤ: چې هغه (مسیح منتظر) دی چې د بنی

---

[11] - د هغه دین چې اوس د مسیحیت په نوم په اروپا کی معروف دی، حقیقی مسیحیت چې حضرت عیسی علیه السلام د الله له لوری راوړی وه هغه تری مراد نه دی.

[12] - دا د روماني تاریخ یوی فتری ته اشاره کوي چې د ارسطو د مرګ څخه وروسته پیل شوه چې په ټاکلی توګه د ۳۲۳ ق.م څخه پیل کیږی او د ۱۴۶ ق.م پوری دوام کوي.

[13] - دا یوه فلسفی مدرسه ده چې فیلسوف رینان تاسیس کړی وه او بنسټ یی په دنیاوی لذتونو کی په زهد او حسی لذتونو او تکلیفونو څخه په بی پروایی ایښودل شوی وه.

[14] - مثرا په پخوانی فارسی دین کی د نور او رڼا خدای ته ویل کیده، مثرائی یعنی پخوانی فارسی دین.

[15] - دی لپاره وګوره: "معالم تاریخ الإنسانیة " ترجمة عبد العزیز توفیق جاوید ، طبع لجنة التألیف والترجمة والنشر بالقاهرة ، ج 3 . ص 705.

[16] - طبعا دا د نصاراو رای ده چې حضرت عیسی علیه السلام ووژلی شو او دری ورځی په خپل قبر کی وه او وروسته بیا اسمانونو ته پورته کړی شو، مګر قران کریم دا تصریح کوي چې حضرت عیسی علیه السلام نه وژل شوی او نه په دار کړی شوی دی.

اسرائيلو د اصلاح لپاره راليږل شوی دی، مگر پولس[17] او يوحنا او نورو هغه کسانو چې د يوناني او قديمو فارسي او هيليني اديانو څخه متأثر ؤ، او وثنيت (پت پرستۍ) يې په فکرونو کې اغښتل شوی وه، هغوي يو داسی نوی مسيحيت را ايجاد کړ چې اجزاء يې د بيلا بيلو پخوانيو فلسفي افکارو او بت پرستو اديانو څخه اخيستل شوي ؤ، په اخر کې وايي: خلاصه خبره دا ده چې مسيحيت[18] هغه وروستنی لوی شی دی چې د پخوانۍ بت پرستۍ دنيا له بطن څخه راپيدا شوی دی[19]، يعنې د پخوانۍ پت پرستۍ دنيا د افکارو او اديانو څخه بيلا بيل افکار او معتقدات د پولس، يوحنا او داسې نورو په ذريعه راجمع کړای شول او دا مسيحيت ترې ترتيب شو، په دې معنی چې دا تحريف شوی مسيحيت ؤ او هغه مسيحيت نه ؤ چې حضرت عيسی عليه السلام د يو سماوي دين په حيث د الله تعالی له لوري د بشريت (بلکې په ځانگړې توگه د بني اسرائيلو) د هدايت لپاره راوړی ؤ.

دا لومړی لامل ؤ چې د هغه له امله د حضرت عيسی عليه السلام اصلي دين د تحريف سره مخامخ شو، ډير خلک خو دا تصور لري چې د پولس نصراني کيدل په حقيقت کې د يهودانو له خوا يوه دسيسه وه چې د حضرت عيسی عليه السلام هغه دين چې هغوي د تعذيبونو او زورونو له لارې و نه توانيدل چې له منځه يې يوسي ويې غوښتل چې د داخل څخه يې تحريف کړي او په دې توگه يې له منځه يوسي، چې تر ډيره حده پورې په دې وتوانيدل، دا محققين د پولس دا کوښښ له هغو کوښښونو سره مقايسه کوي چې د عبد الله بن سبأ يهودي لخوا د اسلام د معنوي تحريف لپاره په لومړۍ هجري پيړۍ کې سرته رسيدلی.

پولس (شاول) ددې ادعاء وکړه چې هغه د هغه اويا کسانو له جملې څخه دی چې د حضرت عيسی عليه السلام د اوچتيدو څخه وروسته ورته وحي راځي، او په مسيحيت کې د شامليدو او په مسيحيت د ايمان راوړلو لپاره يې هم داسې يوه لاره اختيار کړه چې د هغه د مکر، چالاکۍ او فريب له امله مسيحيانو هغه د (معلم اول) په حيث ومانه، يواځې دا نه بلکې د انجيل ډير ليکونکی لکه، مرقس او لوقا يې شاگردي اختيار کړه، دې کار پولس ته ددې امکان ورپه برخه کړ چې د نصرانيت په اصولو او فروعو -ټولو کې- داسې تحريف او تبديلۍ وکړي چې هغه ته له خپل اصلي بڼې څخه په بشپړه توگه مغاير شکل ورکړي.

د پولس دين د حضرت عيسی عليه السلام د راوړي دين ځای ونيوه

د دې نوي مسيحيت ـ چې د پولس او نورو څه رسولانو (هغه اويا کسانو چې ددې ادعاء به يې کوله چې دوی د الهام او وحې له لارې تعليمات له حضرت عيسی څخه نيغ په نيغه اخلي، او د هغه د پخوانيو تعليماتو پابند نه دي) په لاس رامنځ ته شو ـ نه وړاندې يو ډول فراغ موجود ؤ، ځکه چې هلته په ټولنه باندې يا خو رواقي او ابيقوري[20] فلسفي نظرياتو حکومت کولو او يا هم هغه تحريف شوی يهوديت چې پر يو ځانگړي مليت او قوميت پورې تړلی دين ؤ، په ټولنه حاکم ؤ، او يا هغه پت پرستي چې د رومانيانو د امپراطورۍ رسمي دين ؤ حاکميت درلود، دې ټولو اديانو او افکارو د هغه وخت د ټولنې روحي

---

[17] - په دی باب د معاصری نړي د مقارنة الاديان يو مشهور عالم هيم ماکبی کتاب (بولس و تحريف المسيحية) ترجمة سميرة عزمی الزين، من منشورات المعهد الدولی للدراسات الانسانية، د لوستلو وړ دی، هغی په ډير تفصيل سره او د مکملو شواهدو سره دا ثابته کړی چی دا اوسنی مسيحيت هغه مسيحيت نه دی چی حضرت عيسی عليه السلام راوړی وه، بلکه دا د بولس ايجاد کړی مسيحيت دی چی د بيلا بيلو وثنياتو او منحرفو افکارو څخه يی راټول کړی دی.

[18] - هغه مسيحيت چی په اروپا کی رائج وه، ددی څخه مراد هغه اصلی مسيحيت نه دی چی حضرت عيسی عليه السلام د الله تعالی له لوری راوړی وه.

[19] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۷٦.

[20] - ابيقور ته منسوبه فلسفه چی پخپله دی د ۳۴۱ ق.م څخه تر ۲۷۰ ق.م. پوری ژوند کړی.

اړتیاوې نه شواى پوره کولى، له دى امله هغه مسیحیت ـ چې د بیلا بیلو افکارو او معتقداتو څخه په استفادې سره د پولس او نورو رسولانو په لاس رامنځ ته شوى ؤ او څه نا څه د حضرت عیسى علیه السلام اصلي تعلیمات هم پکښى ؤ- ددې فراغ په نتیجه کې د هغه لپاره د خپریدو زمینه برابره شوه، او د اسیا، افریقا او اروپا بیلا بیلو ساحو ته خپور شو، په همدې وخت کې بیلا بیلې کلیساګانى رامنځ ته شوې، او مقدس کتاب لاتینى ژبو ته ترجمه شو، دا پیشرفت له دې مخکې رامنځته شو چې په دریم میلادى قرن کې روم په رسمي توګه مسیحیت ومني او امپراطور یې مسیحیت قبول کړي، په دې باب ویل دیورانت داسې وایي: وروسته له دې چې دا نوى دین (د پولس مسیحیت) تشکیل شو او منځ ته راغى، په داسې توګه چې د انسانانو اړتیاوې یې (د هغه وخت د بت پرستی، یهودیت، او فلسفی نظریات په پرتله په بهتره او غوره توګه) پوره کولى، نو د خلکو ترمنځ یې په خپریدلو پیل وکړ، او دهغه توان په نتیجه کې چې دى دین د خپریدلو لپاره درلوده، نو هر چا به چې دا دین قبول کړ ځان به یې د دى دین یو متحمس دعوتګر ګرځاوه چې جوش او خروش به یې د انقلابیانو څخه کم نه ؤ[21].

د مسیحیت د انتشار او خپریدو په باب همدا مؤرخ وایي:په عامه توګه دا ویلى شو چې ۳۰۰ میلادى کال د راتلو څخه دمخه د شرق څلورمه برخه او د غرب شلمه برخه اوسیدونکي مسیحیان شوي ؤ، په دې پاپ ترتلیان (چې شا او خوا ۲۰۰ میلادى کال کې وفات شوى) وایى: خلک په صراحت سره وایي چې (رومانى) دولت له مونږ څخه ډک دى، او دا ځکه چې ټول خلک د عمرونو، حالاتو، او مرتبو د اختلاف سره سره مونږ ته رامات دي، او زمونږ تر بیرغ لاندې راغونډیږي، مونږ ډیر اوسنې خلک یو (یعنى ددى دین عمر ډیر کم دى) مګر له دې سره سره په مونږ ټوله دنیا ډکه ده[22].

د مسیحیت د انتشار ترڅنګ د پولسى مسیحیت د مصادرو د تنوع په نتیجه کى د مسیحیت په داخل کې ډیر متنوع افکار او عقاید رامنځ ته شول، څه خلکو دا عقیده درلوده چې حضرت عیسى علیه السلام د الله رسول دى، او له دې څخه پرته بل څه نه دى، یو شمیر خلک په دې نظر ؤ چې هغه د الله (تعالى عن قولهم) ځوى دى، او قدیم دى، یوې فرقى دا نظر درلود چې هغه سره له دې چې د الله ځوى دى، خو هغه مخلوق هم دى، دا ډول ډیرې فرقې موجودې وي، د فرقو د کثرت په باب ویل دیورانت د هغه وخت د یو مسیحى چې سلس نومیده کیسه کوي، چې هغه ویل: مسیحیان په ډیرو فرقوا وویشل شو، تر دې چې د هغوى څخه د هر فرد قصد دا دى چې د ځان لپاره یو ډله جوړه کړي[23]، او هرې فرقې دا نظر درلود چې همدا د حضرت عیسى علیه السلام د راوړي دین صحیح نمایندګي کوي.

د تحریف دویم لامل: په مسیحیت کې د رومانیانو شمولیت

د حضرت عیسى علیه السلام اتباع د هغه د دعوت د څرګندیدو او بیا اسمان ته تر اوچتیدو وروسته د سختو تعذیبونو لاندې ؤ، لومړى د (نیرون) په وخت کې چې د ۵۴م څخه یې تر ٦٨ پورې حکومت کړى[24]، بیا د امپراطور (تراجان) په وخت کې چې د ۹۸م څخه یې تر ۱۱۸م پورې حکومت کړى، دهغه په وخت کې د مسیحیت اتهام به چې په چا ولګیده د هغه سزا اعدام وه، همدا راز د امپراطور (دیکیوس) چې د ۲۴۹م څخه یې د ۲۵۱م پورې حکومت کړى، او بیا د امپراطور (دقلدیانوس) په حکومت کې چې د ۲۸۴م تر ۳۰۵م پورې یې حکومت کړى، د سختو تعذیبونو سره مخامخ ؤ، دې امپراطور

---

[21] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۸۸- ۲۸۹.

[22] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۲۸۹.

[23] - قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۳۱۴.

[24] - د حضرت عیسى علیه السلام اتباع یى په دى متهم کړل چى دوى د روما ښار سوځولى دى.

د مسیحیانو د کلیساګانو د ورانولو او د هغوی د کتابونو د سوزولو عام حکم صادر کړی ؤ، نو ترکومه چې ددې روماني امپراطورانو په وخت کې مسیحیان د تعذیب لاندې ؤ او په مشکل کې ؤ تر هغه وخت پورې ددوی اختلافات او فرقې چې موجودې وې او ترمنځ یې ډېر اختلافات هم موجود ؤ خو دا اختلافات نه را ښکاره کیدل، ځکه چې هیچا د خپلو افکارو د اظهار توان نه درلود، نو دهمدې لپاره هر څه پټ ؤ او نه را برسیره کیدل، په دې افکارو کې په طبیعي توګه هغه افکار هم ؤ چې د بت پرستو دینونو د تاثیر او اغیزی له امله مسیحیت قبول کړي ؤ، ځکه ډېر داسې خلک چې بت پرستانه نظریات یې درلودل د خپلو پخوانیو عقایدو سره په مسیحیت کې شامل شوي ؤ، په دوی کې په ډېر لوی شمیر کې د پولس (شاول) د تحریف شوي مسیحیت منونکی هم ؤ، ددې ترڅنګ څه هغه خلک هم موجود ؤ چې د اصلی مسیحیت تر اغیزې لاندې یې حضرت عیسی علیه السلام یوازې پیغمبر باله، ددې بیلا بیلو افکارو ترمنځ شدید اختلافات موجود ؤ، د بیلګې په توګه د اسکندریې د کلیسا سره په مخالفت کې د مسیحیت یو عالم چې اریوس نومیده په دې عقیده ؤ چې حضرت عیسی علیه السلام خدای نه دی، کله چې د روم امپراطور قسطنطین د څه سیاسی ملحوظاتو له امله په ظاهری توګه مسیحیت قبول کړ[25] نو دلته دا اختلافات را څرګند شول، ځکه نوره د مسیحیانو د زورولو او تعذیبولو زمانه تیره شوی وه، ددې اختلافاتو د له منځه وړلو لپاره قسطنطین په کال ۳۲۵ م کې د مسیحی دیني مشرانو یوه اجتماع راوغوښتله چې د (مجمع نیقیه) په نوم یادیږي، او هلته په بنسټیزه توګه د حضرت عیسی علیه السلام د الوهیت قضیه بحث شوه، چې د مجمع اکثر غړي د اریوس نظر او رایه تایدوله، مګر چونکه پخپله قسطنطین بت پرستې ته میلان درلود نو هغه پخپله د خپل اثر او رسوخ په نتیجه کې د هغه چا رای ته رسمی بڼه ورکړه چې د حضرت عیسی علیه السلام د الوهیت قائل ؤ، په دې توګه هغه بت پرستي چې په مسیحت کې ننوتی وه هغه رسمي بڼه غوره کړه، او د توحید اواز خفه کړی شو، د دې نظریې او د حضرت عیسی د ابن الله د نظریې سره د مخالفت لرونکو دکتابونو د سوزولو حکم ورکړای شو، څوک چې د توحید قائل ؤ هغوی ملعون وګرځولی شول او د کلیسا څخه یې د شړلو حکم صادر شو[26]، په دې توګه ویلی شو چې رومانیان په مسیحیت کې داخل نه شول بلکې د مسیحیت او روماني بت پرستۍ د اشتراک او یو بل سره د یوځای کیدو په نتیجه کی یو نوی دین ایجاد شو، او دا د رومانیانو او یونانیانو ترمنځ او په عامه توګه په غرب کې خپریدونکی دین وګرځیده[27]، له همدې امله لوی مؤرخین دا په پوره اطمینان سره وایي چې دا مسیحیت په بشپړه توګه د قسطنطین د تاثیر لاندې ؤ، ولز وایی: (هغه څرګند حقیقت چې هیڅ غموض پکښی نشته دا دی چې په هغه وخت کې د مسیحیت تاریخ د حضرت عیسی د روح څخه چې څومره نمایندګي کوي په هماغه اندازه د لوی قسطنطین د روح څخه هم نمایندګي کوي، دا که زیات نه وي نو کم خو نه دی)[28] او دا خو څرګنده خبره ده چې د قسطنطین کبیر د روح څخه د یوناني پت پرستۍ روح مراد دی، او په غرب کې خپریدونکی نصرانیت د پت پرستۍ د همدې روح څخه اغیزمن ؤ، چې دا په حقیقت کې د مسیحیت د تحریف دویم لوی لامل ؤ.

[25] - چی د مسیحیت د اظهار په نتیجه کی یی غوښتل چی مسیحیان چی شمیر تر هغه وخته پوری ډېر زیات شوی وه له یوی خوا د ځان سره و دروی، او له بلی خوا چی کله یی دا ولیدل چی مسیحیان د خپلو مذهبی مشرانو څومره تقدیس او احترام کوي غوښتل یی چی دا احترام دی ته ترلاسه شی له دی امله یی په ظاهری توګه مسیحیت قبول کړ مګر په حقیقت کی پری هغه پخوانی پت پرستانه نظریات غالب وو چی د یونانیانو دین وه. قصة الحضارة ج ۱۱ ص ۳۸۷.

[26] - ددی تفصیل لپاره وګوری محاضرات فی النصرانیة د شیخ محمد ابو زهرة ص ۱۱۲ او له دی وروسته صفحات.

[27] - همدی دین ته کاتولیکی دین وویل شو (چی لفظی معنی یی عام دین دی) یعنی د امپراطوری رسمی او عام دین ایجاد شو.

[28] - معالم تاریخ الانسانیة مخکینی کتاب ج ۳ ص ۳۸.

همدا مسيحيت په اروپا کې خپور شو

تر پنځم قرن پورې همدا رسمي مسيحيت (کاتوليکی مذهب چی د نصرانيت او پت پرستی ګډه مرکب وه او تر ډيره ځايه د انساني افکارو په بنسټ ولاړ وه) د نړی اکثره سيمو ته خپور شو چې په کې د اروپا، افريقا او اسيا زياتې برخی شاملې وی[29]، د مسيحيت د انتشار سره جوخت د کليسا د واکمنانو په سرونو کی د سياسي حاکميت د لاس ته راوړلو تصور هم را پيدا شو، د بيلګې په توګه اغسطين د (۳۵۴- ۴۳۰ کلونو ترمنځ يی ژوند کړی) په خپل ليکلي کتاب (د خدای مملکت) کې د کليسا د سياسي افکارو د تطور او خپريدو انځور وړاندي کوي، هغه په خپل ياد شوي کتاب کې لوستونکي ته دا تصور ورکوي چې دا ټوله نړی د الله مملکت (د کليسا امپراطوري) ګرځيدلی شي،[30] له دې ځخه ځو لسيزې وروسته دا تصورات يوه ځانګړې سياسي نظريه وګرځيده، څه وخت وروسته چې بيلا بيل قومونه په مسيحيت کې داخليدل نو پاپ ددې ادعاء کوله چې هغه د ټولي مسيحي نړی په بادشاهانو تسلط لري، ورو ورو دا تصور مستحکم شو او د يو ځو پيړيو په دننه دننه کې پاپ په نظري او عملي لحاظ د مسيحی نړی مرکزي شخصيت وګرځيد، هغه هم ديني رهبر ؤ، هم قاضی او هم مقدس پادشاه او د پادشاهانو ځارونکی ؤ، او په دې توګه کاتوليکی مذهب په غربي نړی تسلط قائم کړ.

د کليسا د ټولواکی مرحله پيل شوه

کله چې کليسا د اروپا سياسي، اجتماعي، ديني ټولواکي ترلاسه کړه، او نور ټول ځواکونه ضعيف شول نو ددې په نتيجه کې د کليسا د زور ځواکی او استبداد مرحله پيل شوه، او دا له دې امله چې د مسيحيت مشرانو له يو اړخ نه ځان ته د الله تعالی د نمايندګانو حيثيت ورکړ، له بلې خوا په سياسي لحاظ هم داسې کوم ځواک نه ؤ چې د کليسا او د مسيحيت د مذهبي مشرانو واک محدود کړي، ددې ترڅنګ داسې څه عوامل او لاملونه هم ؤ چې کليسا يې د خلکو په اذهانو کې منفوره کړه، نو لکه څنګه چې په اروپا کې د همدې تحريف شوي مسيحيت او کليسايي دين ځخه پرته بل څه د دين په نوم نه پيژندل کيده، له دې امله هغه ټول نفرت چې د دې تحريف شوي مسيحيت او کليسا سره ايجاد شوی ؤ، هغه د مطلق دين سره په نفرت باندې بدل شو، او په دې توګه د الحاد لپاره لاره هواره شوه، د اوسنيو اروپايانو غلطي داوه او تر اوسه پورې همدا ده چې پرته له دې چې ځيړنه وکړي چې هغه قابل نفرت عوامل او اسباب چې په کليسايی کاتوليکي دين کی موجود ؤ او د کليسا پر ضد د نفرت لامل وګرځيدل ايا په ټولو اديانو کې مشترک دي؟ او که يوازې په هم دې تحريف شوي کليسايي دين کې منحصر دي؟ ددی تحقيق او ځيړنی پرته يی ټول اديان يو ځير وانګيرل، او د ټولو اديانو د مطلق ردولو دريځ يې غوره کړ، په داسې حال کې چې دا ممکنه وه چې د صحيح او درستې ځيړنی په نتيجه کې د حق دين منلو ته رسيدلی وای، او په دی پوه شوی وای چی دا لاملونه او اسباب په ټولو اديانو کی مشترک نه دي، بلکه صحيح او واقعي الهي اديان له دی ځخه پاک دي، که دا کار شوی وی نو بشريت ته به د توحيد په بنسټ ولاړ يو پرمخ تللی تمدن په لاس ورغلی وی، مګر دلته هم د کليسا هغه متعصبانه تعامل چې د اسلام پر ضد يې اختيار کړی ؤ، داسې رول ولوباوه چې اروپايان يې د اسلام او حق له منلو ځخه محروم کړل، او هغه په دې توګه چې کله اروپايان د کليسا ځخه د تنفر په حالت کې ؤ او ددې امکانات پيدا شوي ؤ چې اسلام مطالعه کړي او دلچسپی په کنبې واخلي، په دې وخت کې کليسا د اسلام په باب داسې

[29] - معالم تاريخ الانسانية ج ۳ ص ۳۹.

[30] - معالم تاريخ الانسانية ج ۳ ص ۴۱.

زهرجن تبليغات پيل کړل چې په نتيجه کې يې اسلام د مسيحيت يوه منحرفه فرقه، او يو خونخوار دين معرفي کړ، ددې ترڅنګ يې خپل ټول توان په دې مصرف کړ چې اروپايان په هيڅ ډول د عالم اسلام سره تماس ونه شي نيولی تر څو د کليسا د مشرانو په قبضه کې پاتې شي، په دې توګه ددوی دا کړه وړه صحيح دين ته په لار نه موندلو او په عين وخت کی د کليسا څخه تنفر په الحاد منتج شول، او د مطلق دين پر ضد يې بيرغ پورته کړ. دلته په لنډه توګه اوس هغه لاملونه په ګوته کوو چې اروپا کې يې د کليسا پر ضد د خلکو نفرت راوپاروه، او ددی نفرت په نتيجه کی د اروپا وګړي د الحاد په لور سوق شول.

د کليسايي نظام څخه د خلکو د نفرت اسباب او لاملونه

ډير داسې عوامل، اسباب او لاملونه پخپله کليسا برابر کړل چې د هغو د رد عمل په نتيجه کې د اروپا خلک د کليسا او کليسايی نظام پر ضد قيام ته وهڅېږي، او نه يوازې دا چې د کليسا د ټولواکۍ څخه ځانونه وژغوري، بلکې د مطلق دين انکار او الحاد ته اماده شي، دا لاملونه او عوامل په ډيرو لنډو ټکو کی په لاندې ډول شميرلی شو:

لومړی: ديني استبداد

د کليسا څخه د نفرت تر ټولو لوی لامل ديني استبداد وه، په حقيقت کې د کليسا لخوا ديني استبداد هغه وخت پيل شو، چې پاپ او د مسيحيت ديني مشرانو ځان ته هغه ټول صلاحيتونه ورکړل چې هغه د الله حق ؤ، ددې تر څنګ په خلکو د غير معقولو عقايدو فرض کول (تپل) لکه تثليث، العشاء الربانی[31]، د وراثی غلطۍ او ګناه قضيه[32]، د حضرت عيسی په دار باندی د راځړولو او د خلکو د ګناهونو د فديی (الصلب والفداء) عقيده او داسی نور او دا خو واضح خبره ده چې په عقلي لحاظ دا باطل او لايعني شيان دي، مګر کليسا د خپل استبداد په نتيجه کې په دې باب د اروپا وګړي او عام خلک د تفکير څخه هم منع کړل.

د کليسا مشرانو ځانونه د تحليل او تحريم مصدر وګرځاوه، دا کار به کله د کليسا د مشر پاپ او يا هم د مسحيانو د دينی مجامعو له لارې سرته رسيده، د بيلګې په توګه په لاندې چارو کې يې د دين حکم په بشپړه توګه بدل او تحريف کړ، ختان (د ماشومان سنتول) په مسيحيت کې واجب ؤ، دوی حرام وګرځاوه، مرداره (الميتة) خوړل حرام ؤ، دوی يې خوړل مباح وګرځاوه، خنزير مردار او خوړل يې حرام ؤ، دوی حلال وګرځاوه، تماثيل او بتان جوړول شرک او بت پرستي بلل کيده، او حضرت عيسی عليه السلام يې پرضد مبارزه کوله، مګر دوی هغه د تقوی او د حضرت عيسی او د هغه د مور د ياد وسيله وګرځوله، د پاپانو او ديني مشرانو لپاره نکاح او واده جايز وه، دوی حرام وګرځاوه، د مسيحيت د منونکو مال اخيستل حرام ؤ، مګر وروسته د کليسا ټيکس فرض وګرځيده، او نور ډير داسې قضايا چې د دوی ديني مجامعو پکې حلال حرام او حرام حلال وګرځول.

[31] - د عشاء ربانی څخه مراد هغه عقيده ده چې مسيحيان يی لری او هغه دا چی په کومه شپه حضرت عيسی عليه السلام نيول کيده هغوی د خپلو ملګرو سره يوځای د شپی ډوډی وخوړه او شراب يی وڅښل، اوس چی څوک د هغی په ياد کی شراب وڅښی هغه د حضرت عيسی وينه بلل کيږی او کومه فتيره ډوډی چی وخوری هغه د حضرت عيسی جسم او جسد بلل کيږی او کله چی د حضرت عيسی عليه السلام جسم او د هغی وينه د چا د بدن جزء وګرځی نو بيا هغه د جهنم اور نه سوځوی، همدا د عشاء ربانی تصور دی.

[32] - د موروثی خطاء مفهوم دا دی چی مسيحيان عقيده لری چی هر انسان چی پيدا کيږی هغه په وراثت سره د هغه ګناه يوه برخه په غاړه لری چی حضرت ادم عليه السلام يی په جنت کی د ميوی د خوړلو په شکل کی ارتکاب کړی وه، او حضرت عيسی عليه السلام د همدی خطاګانو او ګناهونو د فديی او بدلی د ورکولو لپاره ځان قربان کړ او په صليب راوځړيده، دا وروستی عقيده د صلب او فداء په نوم ياديږی.

بل مظهر یې د رجل دین تصور وه، کلیسا ټول دیني مصادر احتکار کړي ؤ، هر څه د کلیسا په حلقه او لاس کی ؤ، هیچا ته د هغو د لوستلو اجازه نه وه، او د الله سره د ارتباط یوازنی وسیله همدا کلیسا وه، هر هغه څه به حق ؤ چې کلیسا به حق وګڼل، او هر هغه څه به باطل ؤ چې کلیسا به ورته باطل وویل، ځکه کلیسا ځان د خطا او غلطی څخه معصوم باله، د کلیسا مشران د الله تعالی نمایندګان ؤ، د هغوي خبره د الله تعالی خبره ګڼل کیده، د مقدس کتاب هر تفسیر به چې دوي وکړ هغه به هماغسې مقدس وه لکه پخپله مقدس کتاب، خلکو به د رجال دین (دالله د نمایندګانو) په وړاندې د خپلو ګناهونو اعتراف کاوه او بیا به ددې اعتراف په نتیجه کې هغوي ته د کلیسا د مشرانو او رجال دین لخوا معافی نامی ورکول کیدی (چی هغی ته د مغفرت چیکونه یا صکوک الغفران ویل کیدل)، د دوی د وساطت څخه پرته چا د الله تعالی څخه د خپلو ګناهونو مغفرت هم نشو غوښتلی.

یو بل مظهر ددې استبداد هغه حقوق ځان ته ثابتول ؤ چې د الله جل جلاله څخه پرته د بل چا لپاره ممکن نه دي، لکه د حق الغفران، حق الحرمان (دا د کلیسا په لاس کې داسی لویه او خطرناکه وسله وه چې د هر مخالف د ویرولو لپاره یې کفایت کاوه، له دې وسلې څخه د ډیرو خلکو پرضد کار واخیستل شو لکه اریوس، لوثر، او ډیر بادشاهان) یعنې هر چا به چې د قسیس پر وړاندی د ګناه اعتراف وکړ هغه ته به قسیس ګناه معاف کوله او هغه ته به یې د مغفرت چېک[33] ورکاوه، او که چا به د کلیسا او یا د کلیسایی مشرانو مخالفت وکړ هغه به د خپلو ټولو حقوقو څخه محرومیده.

یو بل خدایي حق چې کلیسا دځان لپاره اختیار کړی ؤ او د دیني استبداد یو مظهر ؤ، هغه (حق التحلة) وه، ددې حق معنی دا وه چې کلیسا ته په ځانګړې توګه دا حق حاصل وه چې کله به د کلیسا مصلحت ددې غوښتنه کوله چې د مسیحیت په تعلیماتو باندې عمل ونه کړي نو په دې تعلیماتو ورته عمل کول اړین او ضروري نه ؤ، په دې توګه ټول دین د هغوی د صوابدیدي اختیار لاندی وه که خوښه به یې شوه عمل به یې پری کاوه که خوښه به یې شوه په دی دلیل به یې پری عمل پریښوده چې دا د کلیسا د مصلحت غوښتنه ده او دوي ته حق التحلة تر لاسه دی، ددی حق التحله هیڅ حدود متعین نه ؤ.

یو بل مظهر ددې استبداد دا ؤ چې د مقدس کتاب نصوص د کلیسا ملکیت ؤ، هیچا اجازه نه درلوده چې دې نصوصو ته لاس رسي ولري، او له بلې خوا ددې نصوصو د تفسیر حق هم یوازې د کلیسا د مشرانو او د کلیسا د مجامعو سره ؤ هیچا ددې اجازه نه درلوده چې د مقدسو نصوصو تفسیر وکړي، او کوم تفاسیر به چې د کلیسا لخوا صادر شول هغه به هم همداسې مقدس ګڼل کیدل لکه پخپله چې د مقدس کتاب نصوص ګڼل کیدل، په دې توګه ډیر داسی انساني تصورات او افکار د دین بنسټیزې برخې وګرځیدلې چې د دین سره یې هیڅ اړیکې نه درلودې، ډیر ځله به دا افکار او تصورات د داسې څه په باره کې ؤ چې د تجربي علومو سره به یې اړه درلوده، نو کله چې تجریبي علومو پرمختګ وکړ نو دا بشري تصورات او افکار چې د زماني په تیریدو سره د دین برخه ګرځیدلي ؤ ددې تجریبي علومو د نتایجو سره په ټکر او تضاد کې واقع شول، په دې توګه د علم او دین ترمنځ د تناقض قضیه هم رامنځ ته شوه.

---

[33] - په ځانګړی توګه به صکوک الغفران د مغفرت چیکونه به هغه چا ته ورکول کیدل چی په صلیبی جنګونو کی به کومو ځوانانو ګډون کاوه، هغه به چی هر څومره بد کرداره وه د قسیسانو لخوا به ورته د مغفرت چیک ورکړ شو او ټول ګناهونه به یی معاف کړی شول.

يو بل مظهر ددې استبداد دا ؤ چې هر هغه چا به چې د رسمي کليسا سره مخالفت وکړ، او يا داسې څه شواهد کليسا ته په لاس ورغلل چې دا انسان د کليسا يو لړ عقايد نه مني، د هغه د عقايدو تفتيش به کيده او د زور او ظلم له لارې د اخيستل شوو اعترافاتو په نتيجه کې به محاکمه کيده، او داسې سزاګانې به ورکول کيدلې چې تصور يې هم د انسان غوښې زيږوي، او دا ددې لپاره چې د نورو لپاره عبرت وګرځي او بل څوک د کليسا د مخالفت تصور هم ونه کړای شي، او په دې توګه د کليسا تسلط او استبداد ته ادامه ورکړل شي[34].

همدا راز په دې باب د تفتيش د محاکمو قضيه ددې استبداد يو لوی مظهر دی، دا محاکم چې اصلې موخه يې د اندلس د هغو مسلمانانو تعذيبول ؤ چې مسيحيت به يې نه مانه. مګر وروسته بيا دا دکليسا د ټولو معارضينو پر ضد استخدام شوه، او هر هغه څوک به يې په داسې وحشي توګه تعذيبول چې د کليسا د تعليماتو سره به يې مخالفت کاوه، او يا به يې د هغې په غير معقولو خبرو اعتراض درلود، چې د نورو لپاره يې د عبرت نښې وګرځوي.

د همدې کليسايي ارهاب او استبداد په نتيجه کې کليسا هر ډول آواز خاموش کړ، او هر چا به چې د کليسا د محاکمو نوم واوريده له ويرې څخه به لړزيده، له همدې امله هيچا په ځان کې ددې توان نه درلود چې دا اظهار وکړي چې هغه په مسيحيت ايمان نه لري او يا هم د هغې کومه عقيده نه منې، او يا يې د عقل سره په ټکر کې ګڼي، تر دې چې لوی فلسفيان او علماء چې د کليسا پرضد د انقلاب او د نوی نړۍ جوړونکي شميرل کيږي، لکه: نيوتن، فرانسس بيکون، ديکارت، او کانت او داسې نورو هم ددې جرأت نه شو کولی چې ووايي چې دوی مسيحيان نه دي، او يا دکليسا پر هغو عقايدو چې په بشپړه توګه د عقل سره په تعارض کې واقع دي ايمان نه لري او يا هغه نقد کړي، د همدې استبدادي حالت يادونه برنتن په دې الفاظو کې کوي: د غربې ټولنې ډيرو خلکو دا توان نه درلود چې په صراحت سره او د يو جماعت او ټولګي په شکل کې د الحاد، لا ادري مذهب، او الله سره د اتصال په مذهب او مسيحيت د عقيدې څخه پرته په کومه بله عقيده ايمان ولري، مګر په دې وروستيو څو پيړيو کې دا ممکنه شوه، د زرو کلونو په دوران کې چې منځنۍ پيړۍ تشکيلوي هغه کسان ډير نادر او کم ؤ چې په ښکاره به يې د خپل کفر اظهار کولی شو، نو کله چې ټول خلک مسيحيان ؤ نو مسيحيت د هر چا لپاره هر څه ؤ، نو بناء فرانسيس، ارازمس، لويولا، ميکاولي، پاسکال، وزلي، ناپليون، ګلادستون، او جان روکفلر ټول مسيحيان ؤ[35].

او دا ځکه چې د کليسا د استبداد په نتيجه کې بل کوم فکر او دين اصلا وجود نه درلود، چې څوک يې قبول کړي، نو بناء دا ټول خلک سره له دې چې لوی مفکرين او شخصيتونه ؤ د مسيحيت په منلو مجبور ؤ. دې ديني استبداد خلک د کليسا څخه داسې متنفر او زړه توري کړل چې کله يې فرصت پيدا کړ، نه يوازې دا چې د کليسا دين يې مسترد کړ بلکې مطلق دين يې د همدې ډول استبداد مظهر وباله او مسترد يې کړ او د الحاد په لمن کې پريوتل.

دويم: سياسي استبداد

له بل پلوه کليسا په اروپا کې د داسې سياسي استبداد فضاء جوړه کړه چې يوازې کليسا پکې ازادي درلوده نور ټول خلک د کليسا د رحم او کرم لاندې ؤ، پاپ به ځان د ټولو سلطاتو مصدر ګاڼه، او تصور يې دا ؤ چې بادشاهان بايد له دوې څخه خپل شرعيت ترلاسه کړي، دا د پاپ (نقولا الأول) د هغه بيان څخه چې هغې په دې باب صادر کړی ؤ ښه په ځرګنده

34 _ ددی لپاره وګوری: الالحاد و أسبابه (الصفحة السوداء للکنيسة)، ص:81 و ما بعدها، أ.د زينب عبد العزيز، دار الکتاب العربي، دمشق، والقاهرة، لومړی طبع ۲۰۰۴م، او معالم تاريخ الانسانية ج۳ ص ۱۷۹ وبعدها. محاضرات فی النصرانية ص ۱۵۳.

35 _ افکار و رجال ص ۲۰۷.

توګه ثابتيږي، هغه وايي: د الله ځوی (حضرت عيسى عليه السلام) کليسا منځ ته راوړه، کله يې چې پطرس پيغمبر د هغې لومړی رئيس وټاکه، او دروم مذهبي مشرانو ته په پرله پسې توګه د پطرس همدا ځواک منتقل شو، ... نو له دې امله پاپ د زمکې پر مخ د الله نماينده دی، نو بايد چې په ټولو مسيحيانو باندې ـ هغه که حاکمان دي او که ولس دی ـ هغه ته تر ټولو لوړ ځواک او مشري حاصله وي[36].

ددې سياسي استبداد لامل هم همدا بې ځايه او له حقيقت څخه ليرى کليسايي تحريف شوي عقائد ؤ، د همدې عقيدى پر بنسټ کليسا ځان ته دا حق ورکاوه چې څوک وغواړي هغه ته حکومت وسپاري او څوک چې وغواړي هغه د حکومت له چوکى څخه محروم کړي، طبيعي خبره وه چې د صلاح او فساد معيار هغه نه ؤ چې بايد وای، بلکې د صلاح او فساد معيار د کليسايي مشرانو خوښي او ناخوښي او د کليسا د ګټو ساتل ؤ، هغه چا به چې د کليسا مشرانو ته په ظلم او زور اخيستل شوې پيسې ورکولې او خلک به يې د ظلم او بربريت ښکار ؤ، هغوي به هميشه د کليسا د تأييد څخه برخمن ؤ، او کومو حاکمانو به چې له دې څخه سرغړونه کوله هغه به د کليسا او دکليسا د مشرانو د قهر مستحق ګرځيدل.

په دې باب د کليسا مشهور پاپ جريجوري السابع[37]وايي: کليسا د يو الهي نظام په صفت ددې حق لري چې د نړيوالي سلطې او ځواک خاونده وي، او د پاپ دا حق هم دی او فرض يې هم دي ـ ځکه چې هغه پر زمکه د الله تعالى نماينده دی ـ چې غير صالح او بد پادشاهان له حکومت څخه معزول کړي، او يا دا چې د حکومت لپاره څه خلک نا اهله وګڼي او يا د حالاتو د غوښتنو سره سم د چا عدم اهليت او يا په حکومت باندې ګمارل تأييد او يا يې رد کړي[38].

طبعا دا دينى تسلط خلک هغه وخت مني چې ددې سلطى لرونکي خلک د خپلو تعليماتو نمونه وي، او هغوي پخپله پرې عمل وکړي، مګر د کليسا د مشرانو په باب دا قضيه بالکل چپه وه، ځکه د کليسا مشران پخپله فاسد، ماده پرسته، په اخلاقي فساد کې اخته خلک ؤ، د هغوي د فساد کومې قصې به چې د هغه مغلق نظام څخه بيرون راوتلى هغو به عام خلک حيرانول، له دې امله دوی خپل اخلاقي لوړوالى او برتري له لاسه ورکړې وه، له همدې امله د کليسا د مشرانو لخوا به د حکامو او بادشاهانو په ټاکلو کې دا ډول لاس وهنه د هغه وخت د سياسى مشرانو لپاره د منلو وړ نه وه او په پرله پسې توګه ددې خلکو د مخالفت سره مخامخ کيدله، نو ځکه د انګلستان بادشاه اول اډوارډ، او د فرانسې بادشاه فليپ الحميل ددې جرأت وکړ چې ووايي: دا ضروري نه ده چې بادشاه دې د پاپ د لاس لاندې وي چې په آخرت کې جنت تر لاسه کړي، نو دې دواړو بادشاهانو ددې اراده وکړه چې په خپل مملکت کې سرداران او مشران واوسيږي، او دا چې د هغوي ملت په ټوله معنى باندی دوی تأييدوي نو د پاپ تاييد ته اړتيا نه لري[39].

دداسې جرأت په نتيجه کې به د کليسا او حکومتونو ترمنځ شخړې راپيدا کيدلې، او کله به چې د بادشاهانو او کليسا ترمنځ مشکل پيدا شو نو هميشه به برى د کليسا په برخه ؤ او دا ځکه چې هغې په ټوله اروپا دينې او روحي اغيزه درلوده او ښه تنظيم يې لاره، له دې امله هرهغه څه به چې کليسا غوښتل دوی به سرته رسول، په دې توګه د کليسا مالي غوښتنې ورځ په ورځ زياتيدلې او دا ټول به د عامو خلکو او ملتونو په سر پريوتل، هغوی په دې توګه په ملتونو باندې د ظلم لپاره زمينه

---

[36] - قصة الحضارة ج 14 ص 355.

[37] - دی په صليبي جنګونو کی ډيره لويه ونډه درلوده.

[38] - قصة الحضارة ج ۱۴ ص ۳۹۷.

[39] - تاريخ أوروبا في العصور الوسطى، فشر، ج1 ص 260.

برابروله، او هر حکومت او پادشاه به چې د مالي ټيکسونو په ذريعه کليسا خوشحال ساتله هغوی به بيا په خپل رعيت باندې د ظلم کولو لپاره ازاد ؤ، او هر ډول ظلم به يې چې په غريبو خلکو کاوه، د کليسا د تاييد له امله به محفوظ ؤ، په دې توګه کليسا د خپل ځان پر ضد د قيام لپاره زمينه برابروله.

د کليسا د مشرانو د قول او فعل تضاد

په داسې وخت کې چې د کليسا مشرانو به د خلکو څخه ددې غوښتنه کوله چې ټول خلک بايد ځانونه په ټوله معنی دوي ته وسپاري او ددوي هر ډول قيادت او مشري ومني مګر پخپله هر ډول فساد کې اخته او ککړ ؤ، دوی به خلکو ته د رهبانيت درس ورکاوه او پخپله به يې ددې ادعاء کوله مګر دوي او د دوی د ديني مشرانو قاطع اکثريت تر غوږونو په اخلاقي فساد کې ککړ ؤ، دوي به د دنيوي جاه او جلال نفی کوله او د فقر دعوه بی درلوده، مګر په عملي لحاظ به دوی د هر چا په پرتله زيات د دنيا او جاه او جلال غوښتونکی ؤ، په دی باب يو غربی مورخ کرسون وايی: د مسيحيت اخلاقي فضائل لکه فقر، تواضع، قناعت، روژه، تقوی او په خلکو شفقت او رحمت کول دا د عامو مسيحيانو، وړو دينی شخصيتونو، او يوازې په خطبو او موعظو کی د تذکير لپاره ؤ، پاتی شول د کليسا مشران او لوی دينی شخصيتونه نو د هغوي لپاره څه نور شيان ؤ: بی اندازه مال او دولت، د ښځو سره په ناز او اداء خبری، د مشرانو په مجالسو کې شهرت، ځانګړی سپرلی، خدمتګاران، بی اندازه لوی لوی ګټی، د پيسو پيدا کولو موارد او لوړ لوړ منصبونه[40].

دلته که يوازې د کليسا او د کليسا د مشرانو د مالي حالت په باب څه معروضات وړاندی کړو نو معلومه به شي چې دوي څومره په خپلو دعوو کې رينښتيني ؤ، دوي چې د رهبانيت او ترک دنيا کومه دعوه کوله او خلک به يې ورته رابلل په هغی کې دوی څومره رينښتيني ؤ، کليسا په هغه وخت په اروپا کې دومره جائدادونه او مالي موارد درلودل چې تقريبا د اروپا ټول مالي موارد د همدوي په لاس کې ؤ، هيڅ امپراطور، هيڅ کوم بادشاه او هيڅ کوم بل جهت د دوي سره په مالي لحاظ مقابله نه شوه کولی، د دوي مالي موارد او مالي حالت په لاندی ډول ؤ:

لومړی لوی لوی جاګيرونه: کليسا په اروپا کې لوی لوی جاګيرونه درلودل، په اروپا کې د کليسا د زمکی په لحاظ تر هر چا زيات سرمايه داره وه، بی شميره غلامان يې درلودل، ټولی ټولی سيمی او د هغی سيمی په مځکو کې کارکونکی او دهقانان ټول د کليسا ملکيت ؤ، وويل ديورانت په دی باب پوره تفصيلات راټول کړي دي، هغه وايی: د (فلدا) کليسا د اطرافي منطقو د وړو قصرونو څخه د پنځلس زره قصرونو ملکيت درلود، د (سانت ګول) کليسا په زمکه کې (۲۰۰۰۰) شل زره تنه غلامان په خپل ملکيت کې درلودل، همدا راز په تور کې کليسا په مځکو د کارکونکو غلامانو څخه د شل زره تنو مالکه وه، دوی يوازې د مځکو او غلامانو مالکان نه ؤ بلکې هغه ټول خدمات به يې بادشاهانو ته وړاندی کول چې نورو خانانو او فيوډالانو به وړاندی کول[41].

دوهم اوقاف او عشرونه: د خپلو جاګيرونو او نوابيو تر څنګ کليسا په اروپا کې ډيری لوی وقفي زمکی هم درلودی، په دی باب فشر د هغه وخت د مسيحي مصلحينو له قوله ليکی چې کليسا د انګلستان يوه په دری برخي زمکه په خپل ملکيت کې

---

[40] - المشكلة الأخلاقية والفلاسفة ص ١٦٧، تاليف: كرسون، ترجمة: عبد الحليم حمود، القاهرة.

[41] - د تفصيل لپاره وګوری: قصة الحضارة ج ۱۴ ص ۴۲۵.

لري، او د نورو مځکو څخه ډېر لوی لوی ټکسونه اخلي، (ويکلف) چې يو مسيحي مصلح وه هغی ددې وقفي ملکيتونو د لغو کولو غوښتنه کوله، او ويل به يې: (دوي (د کليسا مشران) د پادشاهانو پيروان دي د الله تعالی پيروان نه دي)[42].

ددی ترڅنګ به کليسا د مځکو د مالکانو څخه عشرونه هم اخيستل، په دی باب ويلز وايې:کليسا به ټکسونه راټولول، د خپلو لويو لويو ملکيتونو او ټکسونو د بی اندازی دخل او درآمد تر څنګ په خپل رعيت د عشر ټکس هم ټاکلی وه، او دا به يې صدقی په شکل نه اخيسته بلکې دا يې خپل حق ګاڼه او د حق په حيث به يې غوښته[43].

دريم صدقات او خيراتونه: د کليسا او کليسايي مشرانو د درآمد يو بل لوی مصدر صدقات او خيراتونه هم ؤ، څه خلکو به کليسا ته د ځان د نږدی کولو، تملق، د کليسا د قهر او غضب څخه د ځان ژغورلو په موخه او يا په ښه نيت ډېر صدقات او خيراتونه کليسا ته وړاندی کول، دا هم دومره زيات اموال جوړيدل چې تصور يې هم نشي کيدلی[44]. دا د کليسا او د کليسا د مشرانو حالت وه، د خلکو څخه به يې د رهبانيت او متواضع ژوند غوښتنه کوله او پخپله يې په داسی حالت کې ژوند کاوه، طبيعی خبره وه چې په داسی حالاتو کې خلک پرځای ددې چې د کليسا د پيروی او طاعت جذبه په کې پيدا شي د کليسا پر ضد د راولاړيدو جذبه يې پکی را ټوکوله.

دريم: فکري او علمي استبداد

د کليسا پر ضد د پاڅون دريم لامل د کليسا له پلوه هغه شديد فکري او علمي استبداد وه چې اروپايي ټولنه او په ځانګړې توګه علمي حلقې يې د شديدی صدمی سره مخامخ کړی، دا استبداد د کليسا ددې ټولواکی طبيعي نتيجه وه، او دا په دی توګه چې کليسا حق په بشپړه توګه د کليسا په تعليماتو کې منحصرګاڼه، دا يوازې د دينی معارفو په باب د دوي نظر نه و بلکې د دقيقو تجربی علومو په باب هم د کليسا مشرانو خپل افکار او اراء معيار ګڼل، او د هر علمي کشف او اختراع د صحت او درستوالي لپاره دا شرط ګڼل کيده چې هغه بايد د کليسا د تحريف شوي کتاب د تعليماتو سره برابر وي، او هر څه به چې د کليسا د تعليماتو سره برابر نه ؤ هغه به که هر څومره په علمي معيارونو برابر ؤ هغه به نه د منلو وړ ؤ او نه به چا د هغی د اعلان جرأت کولی شو، او که چا به د هغی د اعلان جرأت وګړ هغه به په ارتداد (هرطقه) متهم کيده اوځپل کيده به، ددې استبداد بنسټيز لامل دا وه چې کليسا خو له يوی خوا خپل مقدس کتابونه تحريف کړي ؤ، له بل پلوه يې هغه ټول علوم چې تر هغه وخت پوری بشريت ورته رسيدلی وه هغه د مقدس کتاب په شروحو کې داخل کړي ؤ[45]، او دا شروح يې هم د مقدس کتاب په څير مقدسی ګڼلی، په دی توګه د هغه وخت په مسيحيت کې د هر څه لپاره تفصيلي معلومات موجود ؤ، او دا معلومات تر هغه وخته پوری شايد د انساني علم په معيار ترټولو لوړ معارف ؤ مګر چونکه د انسان علم د پرمختګ په حالت کې دی، نو دا معلومات د انسانی علم اخيري پړاو نه وه، مګر چونکه دا د ديني تعليماتو برخه ګرځيدلي ؤ نو دا د نورو الهي تعليماتو په څير نهائي ګڼل کيدل، له دی امله يې هيچا ته د مخالفت اجازه نه ورکول کيدله، چې دا پخپله د شديد فکري او علمي استبداد لامل وګرځيده، يعنی دا په حقيقت کې د هغه ديني استبداد يوه طبيعی نتيجه وه چې د منځنيو پيړيو په اروپا کې حاکم وه، دی استبداد لاندی مظاهر درلودل:

---

[42] - دی لپاره وګوره: تاريخ اوروبا، د فشر ليکنه، ج ۲ ص ۳۶۲- ۳۶۴.

[43] - معالم تاريخ الانسانية ج ۳ ص ۸۹۵ هـ. ج. ويلز، ترجمة: عبد العزيز توفيق جاويد، القاهرة ۱۹۶۷م.

[44] - د تفصيل لپاره وګوری: معالم تاريخ الانسانية دريم جلد.

[45] - دا کار يی ددی لپاره کړی وه چې ددی په ذريعه د خپلو مقدسو کتابونو حقانيت ثابت کړي.

لومړی: کليسا د علم او معرفت يوازينې مصدر وه، چې څه به يې غوښتل هماغه به يې خلکو ته وړاندې کول، او څه به يې چې نه غوښتل هغه به په خلکو حرام ګرځول، چا ددې جرأت نه شو کولی چې هغه حاصل کړي، او د هغې علم تر لاسه کړي.

دويم: د کليسا علمي استبداد دې مرحلې ته ورسيده چې مطلق طلب علم يې جرم او کفر باله، په دې باب يوه الماني ليکواله ليکي: د نصراني دين ديني مشران په هغه وخت کې په دې نظر ؤ چې د انجيل د نازل کيدو نه وروسته د علم او معرفت طلب کفر او الحاد دی، لکه مخکې چې ترتوليان او اغسطين دا ګمان درلود، او په حب استطلاع او مرضي پلټنې باندې يې لعنت ويلو، او دا يې د وسوسې او ګمراهې يو خطرناک شکل باله چې دا مرضی پلټن کونکی د تعذيب او امنيتي پلټنې مستحق ګرځوي[46].

دريم: هغه تفصيلي نظريات چې نصرانيت د فلسفې او د هغه وخت تجريبي علومو څخه ترلاسه کړي ؤ کليسا را خپل کړل، له دې امله به هر هغه فکر چې د کليسا ددې تفصيلي اراو سره چې په حقيقت کې بشري افکار ؤ او د وحي سره يې هيڅ تړاو نه درلود، ديني او مقدس نظريات وبلل شول، او کليسايي حقايق د هرې علمي نظريې لپاره معيار وبلل شول، هر څه به چې ددې کليسايي نظرياتو مخالف ؤ هغه به په ډير شدت سره ځپل کيدل، او د کليسا د خپل روحاني تسلط له امله تر ډيره وخته په دې وتوانيده چې د هر ډول علمي پرمختګ مخنيوی وکړی، او هر ډول علمي نظريات خنثی کړی، او په دې توګه يو ډول شديد فکري استبداد رامنځ ته کړي، د علمي پرمختګ مخه ونيوله شوه او د کليسا همدې حرکت ته د اصوليت[47] (Fundamentalism) حرکت وويل شو

د دې استبدادي فضاء د حاکميت ترڅنګ کليسا هميشه ددې کوښښ کاوه چې د اروپا اوسيدونکي د عالم اسلام سره د ارتباط او اړيکو څخه ليرې وساتي، او هر چا به چې عربي علوم ترلاسه کول او يا به يې هغه په ښه نوم يادول هغه به زنديق او مرتد بلل کيده او کليسا به ورسره دښمني کوله، بلکې کليسا د هر هغه څه سره دښمني درلوده چې مسلمانانو ته به منسوب وه، يو کليسايي مشر (بترارک) په دې اړه خپل يو دوست ته داسې وايي: له تا څخه مو توقع او اميد دا دی چې د هغه څه په باره کې چې په ځانګړې توګه ما پورې اړه لرې په خپلو عربو اعتماد ونه کړې، او په دې باب عرب داسې وانګيره چې اصلا پيدا شوي نه دي، ځکه زه دوی ډير بد ګڼم او کرکه مې ترې کيږي، زه خبر يم چې د روم سيمې لوی لوی علماء، بليغ او فصيح شخصيتونه، فلسفيان او شاعران زيږولي دي، په همدې سيمه کې طب زيږيدلی دی، او پاتې شول عرب طبيبان نو بايد زه يې وپيژنم چې دوی دې څوک؟ زه خو د هغوی شاعران پيژنم، له دوی څخه زيات مخنث، سست، بيکاره او زيات چټيات ويونکي خلک راته بل څوک نه دي معلوم! ... زه دا تصور هم نشم کولی چې د عربانو څخه دې کوم داسې څه صادر شي چې هغه ګټور وي، نو ای علماو تاسې په کوم حق ددوی هغه تعريفونه کوي چې دوی يې په هيڅ لحاظ مستحق نه

---

[46] - الله ليس كذلك، زيغريد هونكه ص 55.

[47] - يو شمير بې علمه خلک ځان ته اصوليين وايي، او دا يې د سترګو څخه غائب دي چې د غربي ليکوالانو په اصطلاح کې د علمي پرمختګ د مخنيوي څخه پرته بله هيڅ معنی نه لري، يو شمير نور مغرض او جاهل ليکوالان په همدې معنی اسلام ته د اصوليت نسبت کوي چې د په حقيقت کې يو داسې بهتان دی چې اسلام ترې په بشپړه توګه بري دی.

دی، بیا په اخر کې وایي: څوک چې زما په موجودیت کې د عربو توصیف کوي هغه لکه ما چې په چاړه (خنجر) وهی، او یا می په زړه زړه کې په چاقو سوغوی[48].

ددی شدید حساسیت او کرکی ترڅنګ کلیسا د هغه افکارو چې د عالم اسلام څخه د اندلس له لاری اروپا ته ننوتل د دوي په اند په علمي لحاظ د هغی د مقابلی لپاره دوی توماس الاکوینی او د هغی په څیر نور خلک ګومارلی ؤ چې هغه افکار په فلسفی طریقی سره رد کړی، او د هغی مخی ته بند واچوي.

دا هغه فضاء وه چی د اروپا خلکو په کی په منځنیو پیړیو کی ژوند کاوه، یو ډیر شدید استبداد حاکم وه چی د ژوند ټول اړخونه یی نیولي ؤ، همدی استبداد په حقیقت کی د یو لړ نورو لاملونو ترڅنګ په اروپا کی د کلیسا او کلیسایي نظام پر ضد د پاڅون اسباب برابر کړل.

د کلیسا د استبداد پر ضد د پاڅون مباشر لاملونه

د کلیسا او کلیسایي مشرانو[49] دی هر اړخیز استبداد فضاء دی ته برابره کړه چې خلک د کلیسا پر ضد قیام وکړي او ددې د تسلط څخه ځان وژغوری، په دی وخت کې څه نور داسی لاملونه هم موجود شول چې د خلکو دی احساساتو ته جهت ورکړی او داسی یو موج تری جوړ کړی چې د کلیسا د استبداد څخه د ځان ژغورنی په خوځښت بدل شی، دا عوامل او لاملونه په لاندی ډول ؤ:

لومړی: اروپا ته د اسلامی ثقافت ننوتل:

د اندلس له لاری د مسلمانانو پوهانو کتابونه په اروپا کې خپاره شول، او ددې ثقافت تاثیر دومره زیات وه چې کلیسایي مشرانو تری ډیر سر ټکاوه، او په حقیقت کې یې دا د کلیسا د تسلط لپاره انتهایی لوی تهدید باله، د قرطبی مسیحی مشر (القارو) وایی: زما د دین ډیر پلویان د عربو قصی لولي، د مسلمانو علماو او فلسفیانو لیکنی په خپل منځ کې سره تدریس کوي، ددې لپاره نه چې هغه رد کړي بلکې ددې لپاره چې عربي ژبه یاده کړي او ښه استفاده تری وکړی شي.

مګر نن هغه غیر متخصص نصرانیان چیرته دی چې د انجیل هغه تفاسیر ولولي چې په لاتیني ژبه لیکل شوي دی؟ بلکې هغه خلک چیرته دی چې دا څلور ګونی اناجیل، د انبیاو (په نوم رسائل) او د رسولانو رسائل ولولي؟ ای افسوس! نن چې کوم نصراني ځوانان د خپلو استعدادونو له امله د نورو څخه وړاندی دی هغوی د عربي ژبی او عربي ادب څخه پرته په بل څه نه پوهیږي، دوي د عربی مراجعو او کتابونو په لوستلو کې د تعمق څخه کار اخلي ددې په لوستلو او څیړلو کې خپل اخیری توان مصروفوي، د کتابونو په لاس ته راوړلو او خاصو لویو کتابخانو د جوړولو لپاره بی دریغه پیسی مصرفوي، او په هر ځای کې په څرګنده توګه اعلان کوي چې عربی ادب د تعظیم او احترام وړ ادب دی! او که څوک ددې کوښښ وکړی چې د نصاراو په کتابونو د استدلال په ذریعه هغوي ته قناعت ورکړي په ډیره سپکه لهجه ځواب ورکوي او ورته وایی: دا کتابونه د اهتمام وړ نه دي.

---

[48] - ارنست رینان، ابن رشد والرشدیة ص ۳۳۸- ۳۳۹، ترجمة عادل زعیتر، دار احیاء الکتب العربیة ـ عیسی البابی الحلبی وشرکاؤه القاهرة ۱۹۵۷م.

[49] - چی دا د حقیقی مسیحیت سره پرته له نوم څخه نور هیڅ تړاو نه لری، له دی امله په اروپا کی پاڅون د دین پر ضد نه وه بلکه د هغه انسانی افکارو پر ضد وه چی هغه د زمانی په تیریدو سره د دین برخه ګرځیدلی وه، او خلک ورته په تقدس قائل وو، سره له دی چی دی افکارو د انسانی افکارو په حیث هیڅ عصمت نه درلود بلکه غلطي یی د تجربی په رڼا کی بالکل څرګنده وه.

ای افسوس! چې نصاراو خپله مورنۍ ژبه هم هیره کړه، نن په زرو کې یو تن هم داسی نشته چې په صحیح لاتینی ژبه یوه وړه رساله ولیکي، او ددې برعکس د هغه کسانو شمیر نشته چې د عربي ژبې په لیکلو او لوستلو ښه پوهیږي، بلکې داسی خلک خو هم شته چې په عربي ژبه شعر وایی، او تر دی حده یې عربی یاده کړی چې په دی کې پخپله د عربانو څخه هم وړاندی دي[50].

ددی عبارت څخه دا په ډرګنده توګه معلومیږی چې د عربی ثقافت تاثیر په هغه وخت کې په ځوانانو څومره وه، له یو پلوه د کلیسا له لوری په هر ډول علمی کار بندیز لګیدلی وه او له بله پلوه عربي ثقافت هر هغه څه خلکو ته وړاندی کول چې هغوي ورته اړتیا درلوده، بناء خلک عربي ثقافت ته رامات شول، او په دی توګه دی ثقافت خپل تاثیر په اروپایی نړۍ باندی پریښووه.

دویم: صلیبی جنګونه

په داسی حال کې چې په یوولسمه پیړۍ کې د کلیسا مشرانو ټوله اروپا د مسلمانانو پر ضد په داسی توګه راوپاروله چې هر مسیحي وګړې یې د مسلمانانو د وینو تږی کړ، په ځانګړی توګه د کلیسا مشر اوربان دوم چې غوښتل یې د پخواني کلیسایي مشر پاپ جریجوری السابع هغه نیمګړی هدف تکمیل کړی چې مسیحیان به یې په دی راپارول چې د حضرت مسیح علیه السلام قبر[51]!! د کفارو (مسلمانانو) په لاس کې دی او هغه د ورانیدو د خطر سره مخامخ دی، هغی به په دی ټکو د مسیحی وګړو احساسات د مسلمانانو پر ضد راپارول ویل به یې: *(علیکم أن تطهروا الأرض المقدسة التی یعیش فیها إخوانکم المسیحیون من أولئك الرعاع)* تاسی باندی فرض دی چې هغه پاکه زمکه چې هلته ستاسی مسیحي ورونه اوسیږی ددې پستو (سپکو) خلکو (مسلمانانو) څخه پاکه کړی، همدا راز به یې ویل: موږ ته به څومره لویه رسوایی وي، او موږ ته به څومره لوی عار او شرم وي که چیری دا کفار (هدف یې مسلمانان دي) چې د حقارت نه پرته د بل شی لیاقت نه لري، هغه قوم چې د انسانی کرامت نه یې ځان لوڅ کړی دی، هغه ډله چې ځان څخه یې د شیطان بندګان جوړکړي دي، که چیری دی کفارو ته د الله تعالی په برګزیده ملت (نصاراو) باندی غلبه تر لاسه شي[52].

په ۲۷ نومبر کال ۱۰۹۵م کې د کلیسا همدی مشر (اوربان دوم) د فرانسی په کلیر مونت کې د لومړي صلیبی جنګ اعلان وکړ، د همدی جنګ په نتیجه کې صلیبیانو بیت المقدس ونیوه او د اروپایی مورخینو د وینا سره سم یې په هغه مقدس ښار کې هغه څه وکړل چې قلم یې د لیکلو څخه عاجز دی[53] د همدی صلیبی جنګ په نتیجه کې په بیت المقدس کې مسیحی حکومت قائم شو، او د همدی څخه د صلیبی جنګونو لړۍ پیل شوه، دوهم صلیبی جنګ په کال ۱۱۴۴م کې وشو او حمله ناکامه شوه، بیا په کال ۱۱۸۷م کې سلطان صلاح الدین ایوبی بیرته بیت المقدس د صلیبیانو څخه ازاد کړ، له دی وروسته هم صلیبیانو متعددی حملی وکړی چې په بشپړه توګه د شکست سره مخ شوی، دی ناکامیو دوه پایلی درلودی:

لومړی: دا چې خلک د کلیسا په دین بی باوره شول، او دی نتیجی ته ورسیدل چې که د کلیسا دین حق وی نو په دی توګه به د شکست سره نه وی مخامخ شوی.

---

[50] - الله لیس کذلك زیغرید هونکه ص 42.

[51] - سره له دی چې حضرت عیسی علیه السلام د هغوی په عقیده هم د دری ورځو نه وروسته اسمان ته ختلی دی!!.

[52] - الله لیس کذلك زیجرید هونکه ص 23.

[53] - الله لیس کذلک ص ۲۱ ـ ۲۲.

دوهمه: دا چې ددې جنگونو په نتيجه کې چې د مسلمانانو او اروپايي مسيحيانو ترمنځ کوم تعامل رامنځته شو د هغې په نتيجه کې اروپايي مسيحيانو ته د مسلمانانو او اسلام له نږدې څخه د مطالعې زمينه برابره شوه، ډير خلک د مسلمانانو او په ځانگړې توگه د صلاح الدين ايوبي په څير د صالحو انسانو د لوړو اخلاقو شاهد ؤ، ددې لوړو اخلاقو څخه ډير خلک متأثر او اغيزمن شول، چې دې کار په اروپا کې د مسيحيت او کليسا پر ضد د پاڅون زمينه لا برابره کړه، په دې باب زيجريد هونکيه وايي: په پايې کې صليبيانو په بشپړه توگه شکست وخوړ، او لويديځ د ډيرې لوی صدمې سره مخامخ شو، او يو شمير خلکو دا ډول سؤالونه مطرح کول پيل کړل: ايا دا د الله فيصله او تقدير نه دی چې په مسيحيانو يې عذاب نازل کړ؟ ايا الله تعالی د محمد پيروانو ته په مسيحيت باندې برلاسی او غلبه ورنه کړه؟ دا څه باندې چې دوی (مسيحيان) اخته شول ايا هغه شرم او سپکاوی نه دی چې پاپ به ترې تر هر څه زيات ويريده؟ ايا د الله له لورې د غضب او انتقام په توگه الله تعالی محمد ته په مسيح باندې غلبه او برلاسی ورنکړ؟ ايا دا ددې دليل نه دی چې کومو خلکو ته به چې پاپ (د مسيحيانو مذهبي مشر) حقيران او د شيطان بندگان، کافران او فاجران ويل هم هغوی په حق دي؟ ريکولدوس خو له دې هم مخکې ځی او دا سؤال مطرح کوي: ايا د محمد برکتونو او هدايت بی له شکه د مسيح لاری ته شکست ورنه کړ؟ او انقلابی شاعر اوستورک خو په خپل شعر کې لږ نور هم وړاندې ځی او وايي: ايا ددې وخت نه دی رارسيدلی چې موږ په محمد ايمان راوړو؟[54].

دا عبارت په څرگنده توگه دا وايي چې په صليبی جنگونو کی د شکست په نتيجه په اروپا کې يو خوځښت پيل شو، هلته خلک د اسلام مطالعې ته راغب شول او دی ته تيار شول چې اسلام مطالعه کړي، او دا وگوري چې هغه کوم دين دی چې مسيحيانو ته يې داسی پرله پسی شکستونه ورکړل؟ او دا د کليسا لپاره يوه صدمه وه، ځکه د اسلام د مطالعې په نتيجه کې د اسلام او د کليسا دواړو حقيقت خلکو ته څرگنديده.

دريم: رشدی فلسفه

هغه بل لامل چې اروپا کې د کليسا پر ضد د پاڅون لامل وگرځيده هغه اروپا ته د ابن رشد د فلسفې ننوتل ؤ، په لومړی پيل کې کله چې په اروپا کی د ابن رشد افکار خپريدل پيل شول،کليسايي مشرانو ابن رشد د کفر او الحاد نماينده او د هغې افکار يې کفر، الحاد او زندقيت وبلل، تر څو په دې توگه وتوانيږي چې ددې افکارو مخې ته بند واچوی، او له خپريدو څخه يې مانع شي، په حقيقت کې خو نه ابن رشد لادينه او علمانی وه، بلکې پخپله د مسيحيانو په څير د ارسطو پيرو او تمجيد کونکی وه، مگر توماس الاکوينی او نورو مسيحی مفکرينو د هغې افکار او اراء يوازې له دې امله ردول چې هغه يې د اسلام سره تړلي گڼل، او هغه يې په کفر، الحاد او زندقيت باندې متهم کاوه، چې په دې توگه هغه د عربی فکر او ثقافت د نماينده په توگه خلکو ته معرفي او وړاندې کړی، او دا ثابته کړی چې (د کليسا د خود ساخته دين په خلاف) د کفر، الحاد او زندقيت خوځښت او حرکت د شرق څخه را وارد شوی حرکت دی، ترڅو په دې توگه وتوانيږی چې ددې افکارو پر ضد د هغه حساسيتونو، تعصباتو او دښمنيو څخه گټه واخلی چې د عربی ثقافت او فکر په وړاندې د غرب او اروپا په مسيحی نړۍ کې له پخوا څخه موجود و، او د پيړيو پيړيو راهيسی کليسا د هغې په خپرولو کی رول لوبولی وه.

د ابن رشد اروپايي اتباعو او په اروپا کې هغه نوی راپورته شوی عقلانی خوځښت چې د کليسا او د هغې د هر اړخيز استبداد پر ضد يې د پاڅون اراده کړې وه، او د عربی ثقافت څخه اغيزمن وه په ډيرې خوشحالی د ابن رشد هغه انځور قبول

[54] - الله ليس كذلك ص 24.

کړ چې کلیسا د خلکو په ذهنونو کې ترسیم کول غوښتل (چې هغه د کلیسا د نظام پر ضد د کفر او الحاد نماینده دی) او همدا یې د کلیسا پر ضد د وسلی په حیث استعمال کړ، ځکه ابن رشد پخپله د علم او معرفت سمبول وه او په علمي نړۍ کی یی خپل ځای درلود، د کلیسا مخالفینو د ابن رشد د همدی نیک نامۍ څخه استفاده وکړه او کله چی کلیسا د هغی مخالفت کاوه نو هغه خلکو ته داسی معرفي کړه چی د هر علمي خوځښت مخالفت کوي، په دی توګه د ابن رشد افکار دوه ځله د تحریف سره مخامخ شول:

لومړی د کلیسا له پلوه، چې هغه یې په کفر او الحاد متهم کړ، او دوهم ځل د هغی سره د متعاطفینو او د هغی د اتباعو له پلوه چې غوښتل یې د هغی د شهرت څخه استفاده وکړي او د هغی[55] افکار د وسلی په حیث د کلیسا پر ضد استعمال کړی، او د کلیسا د استبداد څخه پری ځان وژغوری.

په دی توګه ابن رشد او د هغی (د تحریف سره) ترجمه شوی افکار د کلیسا د مخالفت رمز او سمبول وګرځیدل، او په ډیر سرعت او تیزی سره خپاره شول، په دی توګه رشدی فکر په هغه علمي مراکزو او لویو پوهنتونونو او جامعاتو کې (چی د کلیسایی استبداد پر ضد د پاڅون مراکز بلل کیدل) د رهبری او سیادت مقام ترلاسه کړ، لکه په ایټالیا کې د (بادوفا) پوهنتون چې وروسته بیا د رشدی فکر اساسی مرکز وګرځید[56]، رشدی فکر په هغه وخت کې په اروپا کې هغه حیثیت غوره کړی وه چې نن سبا په عالم اسلام او دریمه نړۍ کې اروپایی نوګرایی او سیکولر فکر غوره کړی دی، لکه څنګه چې هغه چا ته چې د غربی نوګرایی او سیکولر فکر سره نا اشنا وی هغه د غرب ګرایانو په نزد وروسته پاتی بلل کیږی، همدا راز په هغه وخت کې به په علمي حلقو او کړیوکې هغه څوک چې د ابن رشد د افکارو سره به اشنا نه وه متخلف او وروسته پاتی بلل کیده، دا د هغه محاوری څخه په بشپړه توګه په ډاګه کیږی چې د (بترارک) او د ابن رشد د افکارو د یو پیرو ترمنځ پیښه شوی وه، کله چې بترارک د پولس په څه خبره استدلال وکړ نو د ابن رشد هغه پیرو په ډیری استهزاء سره ورته وویل:ته دی دا ډول معلمین خپل ځان سره وساته، پاتی شوم زه نو زما خپل معلم او راهنما دی، او زه پوهیږم چې په چا عقیده ولرم ... ته پخپله صالحه نصرانی! اوسه، پاتی شوم زه نو زه له دی خرافاتی قصو څخه په هیڅ شی هم ایمان نه لرم، ستا پولس او ستا اوګسطین او هغه ټول خلک چې ته ورته ډیر اهمیت ورکوي د خبرلوڅانو څخه پرته بل څه نه ؤ، کاشکی چې تا د ابن رشد د افکارو د مطالعی توان درلودی چې ددې بی حیثیته خلکو (د افکارو) څخه ډیرو ښو او اعلی افکارو ته رسیدلی وی[57].

په دی توګه د ابن رشد افکار په هغه بڼه چې د اروپایانو له پلوه ترجمه شوی ؤ د کلیسا د مخالفینو لپاره د راجمع کیدو بنسټ وګرځیدل، او پخپله ابن رشد ددې فکر محور وګرځیده.

د ابن رشد فلسفه خو سره له دی چې د ارسطو د فلسفی تفسیر وه، او د نوی زمانی فلسفیانو ددې فلسفی پر ضد شدید احساسات درلودل او دا ځکه چې دا فلسفه کلیسايي دین خپله کړی وه[58]، بلکې د خپلو عقایدو برخه یې ګرځولی وه، مګر

[55] - اوس هم یو شمیر غرب مشره لیکوالان ابن رشد د همدی الحادی، او د مطلق دین پر ضد د یو انقلابی فکر په حیث وړاندی کوي، چی دا په حقیقت کی د هم هغه اروپایی فکر تر تاثیر لاندی صورت نیسی او سرته رسیږی.

[56] - تاریخ الفلسفة الحدیثة یوسف کرم ص: ۱۰.

[57] - إرنست رینان, ابن رشد والرشدیة ص 341.

[58] - همدی ته مدرسي فلسفه ویل کیږي.

چونکه په عین وخت کې ابن رشد ددې کلیسیایی یا تومایی (توماس الاکوینی) فلسفی د مخالفت رمز بلل کیده له دی امله د نوی فکر لپاره يې هم د یو رمز رول ولوباوه.

او کله چې اروپایانو د کلیسا پر ضد د پاځون فیصله وکړه نو د ابن رشد افکار يې د تحریف سره ترجمه کړل په داسی توګه چې هغه يې د لادینیت رمز وګرځاوه، په دی توګه رشدی فلسفه او د رشدی فلسفی اروپایی اتباعو د کلیسا پر ضد د پاځون لپاره لاره هواره کړه.

څلورم: ظلمونه، وژنی او د تفتیش محاکم

یو د هغه لاملونو او اسبابو څخه چې په اروپا کې يې خلک د کلیسا او کلیسایی دین پر ضد راوپارول هغه ظلمونه، وژنی او د عقائدو د تفتیش او پلټنی محکمی وی چې د کلیسا له لوری سرته رسیدلی، د عقائدو د اختلاف له امله د خلکو محاکمه کول خو له پیل څخه په نصرانیت کې وجود درلود مګر تر کال ۱۲۳۱م پوری دا کار په انفرادي توګه د کلیسا دینی مشرانو کاوه، مګر کله چې دا کار په انفرادی توګه د کلیسا په دیني مشرانو ثقیل شو نو په هم دی کال پاپ ددې لپاره یوه ځانګړی مؤسسه و ټاکله چې وروسته هغه د (تفتیش د محکمی) د عقائدو د پلټنی د محکمی په نوم یاده شوه، یو څیړونکی (ریبوني) وایي: دی محکمو د یو ملیون څخه زیات هغه کسان ووژل او له منځه یې یوړل چې هغوی باندی د مسیحي عقائدو د مخالفت، د سحر او کوډو تهمت وه او یا هم هغه یهودان او مسلمانان چې مسیحیت کې خو داخل کړی شوی ؤ مګر د هغوي په ولاء او اخلاص کې شک موجود وه[59]، دا ډول محاکم د مسیحیانو ټولو فرقو درلودل، په دی کې د کاتولیکیانو او پروتستانتیانو فرق نه وه، د عقائدو د پلټنی دا محکمی به د دینی شخصیتونو له خوا تنظیمیدلی او کله به چې په چا فیصله وشوه بیا به هغه پولیسو ته سپارل کیده چې په هغی باندی حکم نافذ کړي، په ۱۲۵۱م کال کې دی محاکمو ته ددې اجازه ورکړ شوه چې د متهمانو څخه د اعتراف اخیستلو لپاره هر ډول تعذیب استعمالولی شي، ددې په نتیجه کې کلیسا فیصله وکړه چې د څوارلس کلنو هلکانو او په جنکیو کې د دولس کلني پوری په متهمینو د تعذیب استعمال قانوني دی، بیا په هسپانیا کې دا تفریق هم ختم شو، او هلکانو او نجونو دواړو لپاره د تعذیب د استعمال لپاره د لس کلنۍ عمر وټاکل شو، او که کوم ماشوم به له دی څخه وړوکی وه د هغی مشرانو ته به په محکمه کې د حاضریدو اجازه ورکول کیده، ډیر ځله په ۷ کلنی کې هم ماشومان تعذیب کړی شوي محاکمه شوی او اعدام شوي دي، د ملحدینو ماشومان به د خپلو پلرونو د تبعیت په بنسټ ملحد بلل کیدل، او که عمرونه به يې د تعذیب او محاکمی نه ؤ، نو د ګرمو اوبو په لوښو کې به واچول شول، لاسونه به يې وتړل شول، او بیا به يې د هغوي د مړوندونو رګونه پری کړل چې د وینی د ضائع کیدو په نتیجه کې له منځه ولاړ شي، د دی محاکمو له نظره دا د ژوندي سوزولو په پرتله د رحم تعامل بلل کیده.

ددی محاکمو په نتیجه کې د مسیحي عقائدو سره مخالفت کونکي، په سحر او جادو باندی متهم خلک، هغه مسلمانان او یهودان چې په نصرانیت مجبور کړی شوي ؤ مګر په اخلاص کې شک وه، همدا راز ساینس پوهان او د علمي فلسفی څیړونکی تعذیب کړی شول، دلته د یو څو مشهورو علماو او څه نورو شخصیتونو یادونه کوو چې دکلیسا لخوا د الحاد په تور باندی وژل شوي دي:

---

[59] - الالحاد و أسبابه ص ۸۱، ا.د. زینب عبد العزیز.

جیو فروي فالیه د فرانس یو قهرمان چې په کال ۱۵۷۴م کې د الحاد په تور اعدام کړی شو، سره له دې چې هغه په الوهیت ایمان درلود، مګر د ادیانو سره یې دښمني لرله ځکه چې د هغی له نظره ادیان د انسان په زړه کی ویره او خوف اچوي، له دې سره یې ددې څخه انکار کاوه چې حضرت عیسی علیه السلام دی د اقتداء او اتباع وړ شخصیت وي[60].

جوردانو برونو د فلکیاتو یو مشهور عالم وه چې د کوپرنیک فلکي نظریه یې خپله کړه، او اعلان یې کړه، ددې ترڅنګ یی طبیعت د الله د تجلی یوازینې مظهر وباله، بلکې ددې قائل وه چې دا طبیعت او الله یو شی دی، د دری ګونو اقانیمو انکار یې وکړ حضرت عیسی علیه السلام یې یو دجال معرفی کړ، په کال ۱۵۴۸م کې کلیسا اعدام کړ[61].

په کال ۱۵۸۷م کې بومبو نیو راستیکو په روم کې اعدام شو، ځکه چې د هغی رای دا وه چې په مقدس کتاب کې راغلی قصی د استهزاء او استخفاف څخه پرته د بل څه مستحقی نه دی[62].

بارثو لومیو لیګات په کال ۱٦۱۲م کې اعدام کړی شو ځکه چې هغه د حضرت عیسی علیه السلام د الوهیت انکار کاوه، او هغه یې یو انسان ګاڼه[63].

په همدی کال ۱٦۱۲ کې یو بل شخص ادورد وایټمن هم اعدام شو ځکه چې هغی د تثلیث نه انکار کاوه، او ددې انکار یې کاوه چې الله دی د دری اقانیمو څخه مرکب وي، د عشاء ربانی د قدسیت انکار یې کاوه او د اطفالو د تعمید (په مسیحیت کې د شاملو مراسم) هم مخالف وه[64].

په کال ۱٦۱۹م کې جولیو سیراز فانیني د الحاد په تور اعدام کړی شو[65].

په کال ۱٦۴۴م کې په فرانس کې فیرانت بالا فیسینو اعدام کړی شو، ځکه چې هغی په دې اعتراض درلوده چې کلیسا علم او معرفت احتکار کړي دي، او خلک جاهل ساتل غواړي، او دا یې رای وه چې جنسي بی لاریتوب یو طبیعي کار دی[66].

په کال ۱٦۵۱م کې جون اسکاتلندي له دی امله اعدام کړی شو چې هغی د تثلیث او د حضرت عیسی د الوهیت انکار کوه، او ادیانو پوری به یې استهزاء کوله[67].

په اروپا کې د مثقفو خلکو او اهل فکر شخصیتونو اعدامونه ډیر زیات ؤ دا څو مو د نمونی په توګه وړاندی کړل، لورنتي (د د تفتیش د محاکمو سکرتر) وایي چې په دوه کلونو کې د ۱۷۹۰م څخه تر ۱۷۹۲م پوری څه نا څه دیرش زره تنه ژوندی سوځول شوي دي[68]، د اروپا وګړو ددې اعدامونو څخه د ځان ژغورلو یوازې نی لاره د دین څخه ځان خلاصول بلل، او د همدی امله یی د کلیسا د استبداد پرضد پاڅون وکړ.

---

[60] - الالحاد فی الغرب ص ١٦ رمسیس عوض،مؤسسة الانتشار العربي، بیروت،و سینا للنشر، القاهرة، مصر، لومړی طبع ۱۹۹۷م.

[61] - همدا مصدر ص ۴۷- ۴۹.

[62] - همدا مصدر ۲۷.

[63] - همدا سابقه مصدر ص ٦٧.

[64] - الالحاد فی الغرب ص ٦٨.

[65] - همدا سابقه مصدر ۲۷.

[66] - همدا مصدر ص ۲۹.

[67] - همدا سابقه مصدر ص ۱۱۱.

[68] - التاریخ الأسود للكنیسة، دي روزا ص ۱۲۰.

د ذکر شوو لاملونو اغیزی

د ذکر شوو لاملونو او اسبابو په نتیجه کې د هر څه دمخه د کلیسا د فکري، علمي او معرفتي استبداد پر ضد پاڅون رامنځ ته شو، او دا ځکه چې د هغه تحریفاتو په نتیجه کې چې په نصرانیت کې په بیلا بیلو وختونو او د بیلا بیلو لاملونه له امله رامنځ ته شوي ډیر داسی څه د کلیسایي دین برخه ګرځیدلي ؤ چې یوازې د انسانانو اراء او افکار ؤ، یوازې دا نه بلکې د علم په بیلا بیلو څانګو او په ځانګړې توګه د تجریبي علومو په ډیرو تفصیلي قضایاو کې د مقدس کتاب او د هغه د شارحینو تفصیلي اراء موجودی وی، چې د زمانی په تیریدو سره د دین داسی برخه ګرځیدلی وی چې د هغی نه منل کلیسا ته د دین څخه د انکار سره مرادف ښکاریده، حال دا چې هغه یا خو د ارسطو، بطلیموس او نورو یوناني اورومانی فلسفیانو په نظریاتو ولاړې وی او یا هم د نورو انسانانو افکارو او اراو بناء وی چې هیڅ ډول قداست یې نه درلود، بلکې د دین او فلسفی ترمنځ د توافق د پیدا کولو په غرض د مسیحی مجامعو او د کلیسا د علمي او دیني شخصیتونو لخوا حمایه او خپلی کړې شوی وی چې په دی توګه د هغه وخت د فلسفي نظریاتو سره د مخالفت له امله په مسیحیت اعتراض ونه کړی شي، بناء ددې لاندی دوه لاملونو له امله د علم او کلیسا ترمنځ شدید اختلاف رامنځته شو:

لومړی: هغه انسانی افکاروته د تقدس په سترګه کتل چې د وخت په تیریدو سره د دین برخه ګرځیدلي ؤ، د بیلګی په توګه د عناصر اربعه[69] تصور، او دا چې ددې کائناتو مرکز زمکه ده، همدا راز هغه طبي تصورات چې په خرافاتو ولاړ ؤ او د مرض علاج د یو لړ ځانګړو دینی مراسمو په جوړولو، او یا د حضرت مریم علیها السلام عکس او یا د صلیب نښه د مریض سرته په ایښودلو کې لټول.

دوهم: دداسی قضایاو په باب په ټولو خلکو داسی تسلط قائمول چې هغه د کلیسا د مکلفیتونه څخه په یقینی توګه خارجي وی، د بیلګی په توګه په تجریبي علومو کې خلک دی ته اړ کول چې د خپلو تجاربو نتائج پریږدی او د هغی پر ځای د کلیسا خبره ومني، ځکه د هغوي په نزد د صحت او خطاء معیار یوازې او یوازې کلیسا ګڼل کیده.

په دی باب شیخ ابو الحسن علی الندوی چې د بشریت په تاریخ باندی ډیر ژور نظر لري داسی وایی: په اروپا کې د دینی مشرانو د لویو غلطیو او په خپل ځان باندی د لویو جنایتونو او په هغه دین باندی ـ چې دوي یې نمایندګی کوله ـ د لویو ظلمونو څخه تر ټولو لوی جنایت او ظلم دا وه چې دوي په خپلو دینی کتابونو کې انساني معلومات، او د تاریخ او جغرافیا او طبیعی او ساینسی علومو په باب د هغه زمانی مسلمات ور داخل کړل، کیدلی شي چې دا هغه معلومات وي چې په هغه زمانه کې ورته د انسان علم رسیدلی وي، او دا د هغه زمانی داسی حقائق وي چې د هغی زمانی خلکو په کې یوه ذره هم شک نه درلود، لکن دا خو په هغه زمانه کې د انساني علم انتهاء وه، که چېرته دا په هغی زمانه کې د انساني علم اخیري نتائج هم وی نو بیا هم په کې تعارض او تغییر رامنځ ته کیدلی شي، ځکه چې انساني علم خو په تدرج سره مخ ته ځی او ترقی او پرمختګ پکی راځي، نو څوک چې په داسی څه خپل دین دروي نو دا د هغه چا په څیر دی چې یو لوی قصر د شګو په غونډۍ باندی تعمیرول غواړي.

---

[69] - پخوانی فلسفیان په دی یقین وو چی په کائناتو کی هر ډول ماده د نسبتونو په تفاوت سره له څلورو عناصرو څخه جوړه ده چی هغه عبارت دی د اوبو، اور، خاوره، او هوا څخه، او بنسټیز عناصر هم همدا څلور دي، له دی پرته نور عناصر نشته، په طبیعی توګه کله چی علماو ولیدل چی عناصر بی شمیره دی نو ددی او داسی نورو علمی قضایاو چی د دین برخه ګرځیدلی وی د خلکو په اذهانو کی د دین په باب شکوک را پیدا کړل.

کیدلی شی دوي دا کار په ښه نیت کړی وي، مگر دا د دوي لخوا په خپلو ځانونو او په خپل دین تر ټولو لوی جنایت او ظلم وه، ځکه چې دا د علم (ساینس) او دین ترمنځ د هغه نا مبارک اختلاف او جنگ لامل شو، هغه جنگ چې په اخر کې په کې هغه دین شرمناک شکست وخوړ چې هغه د انساني علم سره گډ شوی وه چې په هغی کې حق او باطل، او خالص او ناخالص (کوټه) دواړه قسم شیانو وجود درلود. رجال دین (دینی مشران) داسی ولویدل چې بیا پکی د راپورته کیدو توان نه وه، او ددې ټولو څخه بدتره او خرابه خبره دا چې اروپا بی دینه او ملحده شوه.

رجال دین (دینی مشرانو) یوازې په هغه څه اکتفاء ونه کړه چې په خپلو کتابونو کې یې شامل کړي ؤ، بلکې هر هغه جغرافیای، تاریخي، او مادي (ساینسي) معلومات به یې هم مقدس گڼل چې د خلکو په منځ کې به مشهور شوی ؤ، او د تورات او انجیل څه شارحینو او مفسرینو به ذکر کړي ؤ، او هغی ته به یې دیني بڼه ورکوله، او هغه به یې د دین د تعلیماتو او هغه اصولو څخه شمیرل چې باید خلک پری عقیده ولري او څه چې ددې مخالف وي هغه خلک پریږدي، په دی باب یې کتابونه ولیکل، او دا جغرافیا یې (د بیلگی په توگه) چې الله تعالی پری هیڅ کوم دلیل نه دی نازل کړی هغه یی مسیحي جغرافیا وبلله، او په بشپړه توگه یې خپله کړه او هر چا چې دا د خپل دین برخه نه گرځوله هغه به یې کافر گاڼه[70].

په داسی حالاتو کې چې د کلیسا ددې تعامل په نتیجه کې کلیسایي دین خپل اعتبار له لاسه ورکړ، او هغه څه چې د وحي او مقدس کتاب په نوم په ټولنه کې حاکم ؤ د لارښوونی مصدر پاتی نه شول او د اروپا خلک د داسی نوو مصادرو په لټه کې ؤ چې د مقدس کتاب پرځای تری لارښوونه ترلاسه کړی، همدا وخت وه چې د اروپا خلک د هغه علومو او معارفو په نتیجه کې چې د اسلامي نړی نه هلته په بیلا بیلو طریقو منتقل کیدل د عمیق خواب څخه را بیدار شول او هغه منهج او طریقه یې یاده او خپله کړه چې اسلام د هغی په اساس او بنسټ د تجریبی علومو سره تعامل کوي، او هغه دا چې هر هغه تجربيي علم چې د بشریت لپاره مفید او گټور وی هغه درست گڼي د تجربيي علومو په باب تفصیلي اراء هم په خلکو نه ورتپي او نه یې پری فرض کوي بلکې خلکو ته ددې فرصت ورکوي چې خپل عقول استعمال کړي او نوی او گټور شیان استنباط کړي.

په دی وخت کې مطبعه هم ایجاد شوه چې د علم او معرفت په نشر کې یې ډیر مهم رول ولوبوه، دی ټولو پرمختگونو اروپایان دی ته وهڅول چې د کلیسا د غیر معقولو تصوراتو او په ځانگړی توگه د هغه نا سمو او نادرستو معلوماتو چې د تجربيي علومو سره اړیکی لرلی پر ضد عکس العمل څرگند کړي او د منلو څخه یې انکار وکړي، او ددې پر ځای چې کلیسا خپلو دی اشتباهاتو ته متوجه شی په خپلو نظریاتو یې ټینگار وکړ، او هغه څوک چې په علمی میدان کې به یې د تجربی علومو په بنسټ نظریات قائمول او د مسلمانانو د علومو څخه به یې استفاده کوله تر سخت فشار لاندی ونیول، هغوی لپاره یې ځانگړی تفتیشی محاکم وټاکل، چې دی کار د علم او کلیسایي دین[71] ترمنځ کشمکش نور هم شدید کړ، د کلیسا لپاره د بده مرغه تر ټولو دمخه دا تضاد او کشمکش په طبیعی علومو کې پیل شو.

---

[70] - ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمین ص ۱۵۷، طبع مکتبة الایمان، المنصورة، امام جامعة الأزهر، القاهرة.

[71] - چی په فلسفه کی د مطلق دین او علم ترمنځ د کشمکش او تضاد د عنوان لاندی راوړل کیږی، حال دا چی علم د مطلق دین سره په تضاد کی واقع نه دی بلکه د کلیسایی دین سره په تضاد کی واقع دی بلکه د هغه څه سره په تضاد کی واقع دی چی هغه د پخوانیو انسانانو افکار دی چی د وخت په تیریدو سره د نصراني دین برخه گرځیدلی دی، او دا ځکه چی علم پرمختگ کوي په هغه وختونو کی علم دومره پرمختگ نه وه کړی کله چې دا نظریات راپیدا شول او د دین برخه وگرځیدل، نو اوس چی

په پیل کې خو کلیسا د استبداد څخه کار واخیست او ډیر علماء او پوهان یې وځپل او ووژل، مگر په پایی کې د کلیسا په مقابل کې د تجربیي علومو څخه د دفاع کونکو لور درنده او غالبه شوه او کلیسا مغلوبه شوه، خو دلته یوه لویه اشتباه چې رامنځ ته شوه هغه دا وه چې د کلیسا د احمقانه تصرفاتو په مقابل کې چې کوم رد عمل را ښکاره شو هغه ددې پر ځای چې د کلیسا او د کلیسایي دین د تحریف شوو او ناسمو افکارو په مقابل کې منحصر پاتی شي، په کلی توگه یې د دین په مقابل کې حساسیت پیدا کړ، بلکې د عقل په تقدیس او د هر هغه څه په انکار باندی منتج شو چې د مادی موجوداتو تر څنگ د ماوراء طبیعی موجوداتو اقرار کوي، یعنی وحي او هغه څه چې عقل او تجربه یې نه ثابتوی (په دی معنی چی هغه د عقل او په ځانگړی توگه د تجربيي عقل د دائری څخه بیرون دي، مگر هیڅکله د هغی په نفي هم حکم نه کوي) هغه یې د خرافاتو او بی بنسټه قصو څخه پرته بل څه نه بلل، او په دی توگه اروپا په بشپړه توگه د الحاد په غیږ کې ولویده، دلته ددې امکان موجود و چې اروپا د بشپړ الحاد په طرف د تللو پرځای هغه درست دین ته رجوع کړی وای، چې هغه د وحي پر بنسټ ولاړ دی، د عقل او علم فیصلو ته اهمیت ورکوي، او دا کائنات یوازې په مادی وجود کې منحصر نه گڼی، مگر په منځنیو پیړیو کې د ددې دین (اسلام) پر ضد د کلیسایي نظام د ناروا او نادرستو تبلیغاتو له امله دا کار تر سره نه شو، او فلسفیانو او ساینس پوهانو پر ځای ددې چې اسلام مطالعه کړي د همدی ناوړه تبلیغاتو په نتیجه اسلام هم د کلیسا په تحریف شوي دین باندی قیاس کړ، او په ډیره نادرسته او غلطه توگه یې دا تصور وکړ چې ټول ادیان په جوهر کې یو شیر دی، له دی امله یی د ټولو ادیانو پر ضد یو ډول دریځ غوره کړ، او د الحاد په لوری یې حرکت وکړ، په اجمالی توگه همدا د اوسنی اروپا سرگذشت وه اوس لږ په تفصیل سره گورو چې دا کار په کوم تدریج سره سرته ورسید، او څنگه اروپا په قرار قرار د الحاد لمن ته پریوته.

چونکه د کلیسا پر ضد په لومړي سر کې رشدي فلسفه (د ابن رشد لاتینی ژبې ته ترجمه شوي فلسفي افکار) د وسیلې په حیث استعمال شوه، او بیا فوري وروسته د کوپرنیک د فلکي نظریاتو ورته مرگوني گذارونه متوجه کړل، نو په وروستیو پیړیو کې علم (ساینس) او فلسفی داوړو په گډه د کلیسایي دین پر ضد دریځ غوره کړ، او چونکه فلسفه هم په دی وروستیو پیړیو کې په بشپړه توگه د علم (ساینس) تر تاثیر لاندی وه، بلکه ساینس د فلسفی یوه برخه بلل کیده، او ساینس ته علمي فلسفه ویل کیدله، له دی امله په عامه توگه په غرب کې مؤثرو فلسفي مدارسو او ساینس پوهانو یو ډول دریځ غوره کړ، او چونکه علم (ساینس) په مادي لحاظ ډیری زیاتی لاس ته راوړنی هم درلودی چې خلک یې د افراط تر حده مغرورکړي ؤ نو دی غرور په قرار قرار خلک د الحاد لور ته وهڅول، او تصور یې دا وکړ چې ساینس او تجربیي علومو په الله تعالی باندی د ایمان درلودلو اړتیا له منځه وړی ده، سره له دی چې درسته خبره دا وه چې دا یې ویلی وای چې تجربیي علومو د هغه خرافاتو د منلو اړتیا ختمه کړی ده چې په کلیسایي دین کې ننوتی ؤ، مگر دوی دا خبره په داسی توگه تعمیم کړه چې د الله تعالی د وجود څخه په انکار متج شوه او د مطلق غیبی وجود څخه یې انکار وکړ او په دی توگه غرب د بشپړ الحاد په لمن کې پریوت، دا څرنگه په تدریجي توگه تر سره شو، د دی سرگذشت په لاندی کرښو کې لولو:

کله علم پرمختگ وکړ نو هغه پخوانی نظریات د علم سره په ټکر کي واقع شول، او هغه نظریات چونکه د دین برخه گرځیدلي وه نو خلکو داسی وانگیرله چی دین د مطلق علم او په ځانگړی توگه د تجربیي علم سره په تناقض کی واقع دی.

لومړی: د رنسانس (Renaissance)خوځښت

د کلیسا پر ضد چې لومړی کوم حرکت پیل شو هغه د رینیسانس خوځښت و چې په اټالیا کې په ۱۴ میلادي پیرۍ کې د مدیچي کورنۍ (د اټالیا د پادشاهانو یوه کورنۍ) په وخت کې پیل شو، دا حرکت په طبیعی توګه د مدرسي فلسفی (په منځنیو پیړیو کې د مسیحیت فلسفه چې په اروپا کې یې رواج درلود) په مقابل کې پیل شو، ددوی بنسټیز هدف دا وه چې پخوانی یوناني ثقافت راژوندی کړي، دا په حقیقت کې کوم جماهیری خوځښت نه وه بلکې د یو شمیر مثقفو خلکو حرکت وه، په دی خوځښت کې اصلا د انسان په اختیار باندی ډېر ترکیز کیده، ځکه چې په منځنیو پیړیو کې انسان یو فاقد اختیار موجود وه، همدا راز د انسان او د خدای ترمنځ د واسطی په نفي ډېر ترکیز صورت نیوه، همدا راز د دوی له نظره د بشریت د سعادت یوازینې لاره د پخوانیو یوناني علومو را ژوندی کول ؤ، او نظري علوم لکه ما وراء الطبیعت او داسی نور شیان یې ناروا بلل ځکه دا انسان په عملی ژوند باندی کومه اغیزه نه لري، ددې عصر د مشهورو شخصیتونو څخه میکاولی، لیوناردو دافینشی، میکلانګلو، ارازموس، رابلیه او مونتینی ؤ، دا خوځښت د اغیزی په لحاظ دومره مؤثر نه وه چی د کلیسا حاکمیت ته صدمه ورسوي خو د خپلو افکارو په لحاظ د کلیسا د مخالفت لومړی خوځښت بلل کیږی.

دویم: د دینی اصلاح (Religious reform) خوځښت

د کلیسا پر ضد دویمه لویه معارضه د دینی اصلاح د خوځښت له لوری رامنځته شوه، دا خوځښت په لویدیځه اروپا کې په ۱٦مه پیړۍ کې د کاتولیکی کلیسا په داخل کې د یو اصلاحی خوځښت په حیث پیل شو چې وروسته یې د یو عقیدوي خوځښت بڼه غوره کړه او د پروتستانتي فرقی په نوم مشهور شو، د کلیسا پر ضد د دی ډول خوځښتونو پیل خو له ډېر پخوا راهیسی شوی د بیلګی په توګه په ۱۴ پیړۍ کې د (جون ویکلیف) خوځښت، بیا وروسته هغه خوځښت چې (جان هوس) یی مشري کوله، خو د رینیسانس د حرکت او نورو عواملو په نتیجه کې زمینه دی ته برابره شوه چې دا خوځښت په پوره قوت سره پیل شي، همدا وه چې کله مارتن لوتر په ۳۱ اکتوبر ۱۵۱۷م کې خپل ۹۵ مادیزی غوښتنی د فیتنبرګ په کلیسا راوزړولی، چې بنسټیز غوښتنی یې دا وی چې باید د مغفرت ورقی (صکوک الغفران) نوری د کلیسا د مشرانو لخوا په خلکو ونه ویشلی شي، خلک باید پخپله مقدس کتاب ولولي او د مقدس کتاب د تفسیر حق یوازې د کلیسا سره په احتکار کې نه وي، او په دی توګه یې د کلیسا بنسټیز عقاید نقد کړل او علنی مخالفت یې ددې پیل کړ، چې بیا ددې په نتیجه کې ډېر جنګونه رامنځ ته شول، خو کلیسا ته یې یو مضبوط ګذار ورکړ، او د کلیسا د واک لپاره یې یو چلنج رامنځ ته کړ، په خلکو یی د کلیسا او کلیسایی مشرانو تسلط راکم کړ، چی په نتیجه کی اروپا هغه ازادي تر لاسه کړه چی په پای کی په الحاد منتج شوه.

دریم: د علمي فلسفې او کلیسا ترمنځ کشمکش

بیا وروسته د کلیسا او ساینس ترمنځ هم داسې یوکشمکش را پیدا شو چې په نتیجه کې یې ددې دواړو څخه یو باید پاتی شوی وی، او بل له منځه تللی وای او یا په بشپړه توګه ضعیف شوی وی، چونکه علم چې په هغه وخت کې د طبیعی فلسفی په نوم یادیده خلکو ته یې داسی څه تقدیم او وړاندی کړل چې هغوي ورته اړتیا درلوده، د هغوي مادي مشکلات یې حل کول، او تر ټولو مهمه دا چې د عقل سره برابر ؤ نو بناء خلکو د کلیسا پر ځای علم ته ترجیح ورکړه چې په نتیجه کلیسا او کلیسایي دین دا معرکه هم بایلوده او په دی توګه یې هر څه له لاسه ورکړل، او چونکه علم د کلیسا سره په رد عمل کی

واقع شو نو د عقلاني دريځ پر ځاى يى داسى دريځ غوره کړ چى په رد عمل ولاړ و، د علمي او د تجربي علومو همدى دريځ اروپا د الحاد په لور سوق کړه، چې ددې تفصيل په لاندى ډول دى.

کوپرنيکي انقلاب

کليسا په دى عقيده درلوده چې زمکه د دى کائناتو مرکز دى، او دا ځکه چې په دى باندى دويم اقنوم (د مسيحيانو په نزد خداى د درى اقانيمو څخه مرکب دى، او همدى ته د تثليث عقيده ويل کيږي) عيسى متجسد شوى دى، په همدى باندى د فداء او خلاص عمليى ترسر شوي دي، په همدى عشاء ربانى خوړل کيږى، او په مقدس کتاب کې راغلى دى "الأرض قائمة أبد الدهر والشمس تشرق، والشمس تغرب، وتسرع إلى موضعها حيث تشرق"[72] زمکه د هميش لپاره قائمه او دائمه ده، همدا لمر دى چې راخيژى او پريوزى، او په ډير سرعت سره هغه ځاى ته ځان رسوي له چېرته نه چې راخيژى، دا عقيده کليسا د بطليموس د نظريى څخه اخيستى وه او بيا يې د تقدس وصف ورکړى وه تر دى چې ددې مخالفت يې د مقدس کتاب مخالفت باله، سره له دى چې ددې عقيدى د مقدس کتاب او دين سره هيڅ اړيکى نه وى[73].

د کليسا بله عقيده دا وه چې دا زمکه کروي شکل نه لرى بلکې مسطح شکل لرى او د هغوي په اند دا ځکه چې دا خو ډيره د بى عقلى خبره ده چې څوک دا عقيده ولرى چې څه داسى انسانان شته چې د هغوى پښى د هغوى د سرونو دپاسه وى، همدا راز د هغوى له نظره دا هم د پوره بى عقلى خبره ده چې څوک دا عقيده ولرى چې څه ونى او بوټى ښکته لور ته د نمو او غټيدو په حال کې دى[74]، او دا يې هم ويل که دا رښتيا شى چې دا زمکه کروى شکل لرى نو بيا خو دا ضرورى او اړين دى چې مسيح عليه السلام د زمکى هغه بل مخ ته هم ورشى او هلته بايد په دار کړى شى چې هغوى ته هم (خلاص) او نجات تر لاسه شى[75] په دى احمقانه استدلالاتو دوى د زمکى د کرويت نفى کوله.

د لومړى ځل لپاره يې چې کليسا ولړزوله هغه په همدى باب د (نيکولس کوپرنيک) (**Nicolaus Copernicus**) نظريه وه چې په کال ۱۵۴۳م کې يي را ښکاره کړه او لنډيز يې دا وه چې زمکه د دى کائناتو مرکز نه دى، بلکې پخپله زمکه د لمر تر شا او خوا څرخيږى او دا چې زمکه مسطحه نه بلکې بيضوى الشکله ده، سره له دى چې د کوپرنيک څخه د مخه هم څه خلک داسى ؤ چې د کليسا د عقيدى په خلاف يې دا راى درلوده چې د زمکى نور اړخونو هم اباد دى او زمکه مسطحه نه ده مگر کوپرنيک هغه څوک وه چې دا يې وليکل، ددې کتاب ليکل ددې لپاره کافى وه چې هغه د د تفتيش د محاکمو لخوا په سختى سزا محکوم کړى شى مگر د هغى طالع په دى کې وى چې د کتاب د انتشار څخه وروسته ډير ژر وفات شو، مگر ددې سره سره کليسا د هغى کتاب چې (د فلکى توکو حرکت) (**Revolutions of the heavenly bodies**) نوميده ممنوع اعلان کړ، او ويى ويل چې دا د داسى شيطانى وسوسو څخه ډک دى چې د انجيل د روح سره په تناقض کې واقع دى[76].

کليسا داسې فکر کاوه چې د کوپرنيک په مرگ به دا مسأله سړه شى او له منځه به ولاړه شي، مگر دا درسته نه وه، ځکه چې د هغه د وفات څخه لږ کلونه وروسته يو بل ايټالوي فلکي عالم او فيلسوف چې جوردانو برونو (**Giordano Bruno**)

---

72 - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص 203 تاليف: د. توفيق الطويل، طبع مکتبة الآداب، بالجاميز، بمصر، د طباعت د تاريخ نه بغير.

73 - الالحاد فى الغرب، ۴۵-۴٦، رمسيس عوض، سيناء للنشر، القاهرة، الطبعة الأولى عام ۱۹۹۷م.

74 - دوى خو چونکه د کشش ثقل د قانون څخه خبر نه وو نو دا يى تصور نشو کولى چى ښکته او پورته شاته مخکى او داسى نور نسبى جهتونه دى، حقيقى جهتونه نه دى، يعنى څوک چى د زمکى په بل اړخ دى دا ضرورى نه ده چى زموږ ښکته دى د هغوى لپاره هم ښکته وى.

75 - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ١٦٧.

76 - کتب غيرت وجه العالم ص ۲۱۵ – ۲۳۳ د (رابرت ب ـ داونز) ليکنه او د (امين سلامة) ترجمة، طبع الهيئة المصرية العامة للکتاب، کال ۱۹۷۷م.

نومیده دا بیا را پورته کړه، او کله چې کلیسا ونیوه نو پخپله خبره یې اصرار وکړ بناء د کلیسا لخوا په کال (۱٦۰۰م) کې ژوندی وسوځول شو.

لږ وخت وروسته (ګالیلو) تلسکوپ جوړ کړ او د تجربی په بنسټ یې هغه څه ثابت کړل چې کوپرنیک او نورو مخکی خلکو په نظري توګه ویل، د کلیسا لخوا ونیول شو، سره له دی چې عمر یې (۷۰) کالو ته رسیدلی وه بیا هم د کلیسا د محکمه تفتیش لخوا ونیول شو، او د یوی اوه کسیزی محکمی لخوا په زندان محکوم شو، او تر دری کالو پوری هر هفته یو وار د توبی د (مزامیرو) په لوستلو محکوم کړی شو، کله یې چې ددې احساس وکړ چې ژوند یې د جوردانو په څیر خاتمه پیدا نه کړی نو د محکمی په وړاندی یې داسی اعتذار وړاندی کړ: زه ګالیلو یم د خپل عمر اویا کلنې ته رسیدلی یم، زه بندي او ستاسی محترم په وړاندی سرټیټې ولاړ یم، مقدس کتاب می مخ ته ایښی دی په خپل لاس یې لمس کوم، زه هغه نادرست او الحادي نظر چې د زمکی د څرخیدو قایل دي ردوم او حقیر یي ګڼم او لعنت پري وایم[77].

دا دعلم او هغه څه په باب چې د تجربي په بنسټ ثابت شوي ؤ د کلیسا او کلیسایي دین د مشرانو دریغ وه، د کلیسا دی دریغ او همدا راز هغه علمي لاس ته راوړنو چې کوپرنیک، جوردانو او ګالیلو درلودي په اولسمه پیړۍ کې په علماو او ساینس پوهانو ډیری ژوري اغیزي مرتب کړي، چې یو لړ یي په لاندي ډول خلاصه کولي شو:

لومړي: د حقیقت مطلقه تصور چې د کلیسا تر اغیزي لاندي اوسیدونکو اروپایانو په ذهنونو کې د پیړیو پیړیو راهیسي ترسیخ شوي وه له منځه ولاړ، په دي معنی چې ډیر داسي شیان ؤ چې هغي ته به اروپایانو د ثابتو حقایقو په سترګه کتل، او د هغوي له نظره د هغی د مناقشی امکان وجود نه درلود، د هغی په باب چا د شک اظهار هم نه شو کولی، په ځانګړي توګه هغه څه چې د کلیسا لخوا ورته د عقایدو درجه ورکړ شوی وه چې په دي کې د زمکي په باب د هغوي عقاید هم شامل ؤ د کوپرنیک او د هغي د اتباعو لخوا دا ډول حقایق بي حیثیته شول، او په دي توګه د مطلقو حقایقو تصور له منځه ولاړ، چې دي پخپله د شکاکیت لپاره لاره هواره کړه، او دا ځکه چی کله داسی شیان چی خلکو ورته د پیړیو پیړیو راهیسی د مطلق حقیقت په سترګه کتل د حقیقت څخه لیری او باطل ثابت شول نو نور هر څه ته د شک په سترګه لیدل پیل شول.

دوهمه اغیزه: دا وه چې د کوپرنیک او په ځانګړي توګه د ګالیلو تجربوي لاس ته راوړنو د مثقفو خلکو په ذهنونو کې د کلیسا اعتبار هم په بشپړه توګه له منځه یوړ، او دا ځکه کله چې په علمي لحاظ او د تجربي په بنسټ د کلیسا یو لړ معتقدات غلط ثابت شول نو د مثقفو خلکو سره د کلیسا د ټولو معتقداتو او د هغه ټولو معلوماتو په باب چې مصدر یي کلیسا وه همدا تصور ایجاد شو چې دا ټول د اعتبار څخه لویدلي شیان دي، په دي توګه کلیسا بلکې مطلق دین د مثقفینو له نظره فاقد الاعتبار وګرځیده، او دی نتیجی ته ورسیدل چې د کلیسا مقدس کتابونه او نصوص د علم لپاره د اعتماد وړ مصادر نه دي.

دریمه اغیزه: ددي معارضي دریمه اغیزه دا وه چې ددي مثقفو خلکو په نزد حقیقت ته د رسیدلو یواځیني لار عقل او تجربه وګرځیده، له دي څخه دمخه د هر ډول معلوماتو یواځینۍ سرچینه کلیسا او د مقدس کتاب تحریف شوي نصوص ؤ، خو چونکه په فوري توګه دا ممکن نه وه چې د مقدس کتاب پرځاي د علم او معرفت مصدر عقل او تجربه وګرځي نو یوه فتره

[77] - قصه النزاع بین الدین والفلسفه ص 197- 198، وکواشف زیوف المذاهب الفکریة المعاصرة ص ۴۸ د شیخ عبد الرحمن حسن حبنکة المیدانی لیکنه.

داسي وه چې خلکو د شکاکیت په حالت کې تیره کړه، چې د پخوانیو (د مقدس کتاب څخه لاس ته راغلی) هر ډول معلوماتو څخه اعتماد پورته شو، او نوی داسی کوم موثق معلومات نه ؤ چې اعتماد پری شوی وی.

د علم (ساینس) او کلیسا ترمنځ کشمکش

په اولسمه پیړۍ کې د علم، تجربی او د مقدس کتاب د نصوص ترمنځ کشمکش یو بل شکل غوره کړ چې هغي ته د دین او عقل ترمنځ د کشمکش عنوان ورکړ شو، په پیل کې د کلیسا او د محاکم تفتیش له ویري چا ددي ځرګندونه نشوه کولي خو په پایي کې بیا عقلاني خوځښت په بشپړ قوت سره د کلیسایي دین پر ضد ودریده، چې هغي بیا د مکمل الحاد شکل غوره کړ، په دي پیړۍ کې زیات مؤثر شخصیتونه علماء او فلسفیان موجود ؤ چې په وروستیو زمانو یې خورا زیاتی اغیزی درلودی، ددوی له جملی څخه لاندی شخصیتونه ډیر مهم دی:

فرانسس بیکن (۱۵۶۱ـ ۱۶۲۶)

د منهج او تګلاری له حیثیته فرانسس بیکن د نوی علم (ساینس) بنسټ اینبودنکی بللی شو، سره له دی چې نه خو په عملي لحاظ فرانسس بیکن کوم د ملاحظی وړ کامیابۍ ترلاسه کړی او نه په علمي لحاظ، مګر د هغی اهمیت په دی کې دی چې هغه د لومړیو هغو کسانو له جملی څخه وه چې د ارسطویی فلسفی (چې د کلیسا لخوا د تبنی کولو له امله هغه په منځنیو پیړیو کې مسیحی فلسفه ګرځیدلی وه) او افلاطونی فلسفی پر ضد یی بیرغ پورته کړ، بیکن د ارسطویی منطق په باب ویل: چې دا په هیڅ شکل د نوي اختراع لپاره وسیله نشی ګرځیدلی، ددې منطق دلایل خو موږ د نتیجی په منلو مجبوروی مګر هیڅکله هم کوم نوی شی نشی اختراع کولی، دا تجربه د ځان پسی راکاږی لکه هغه چې یې په قید او بند کې وی! یعنی ددې پر ځای چې دا د تجربی تابع وی تجربه خپله تابع ګرځوی.

بل کوم شدید نقد یې چې ارسطویی او قدیمی یوناني فلسفی ته متوجه کړ هغه دا وه چې د معرفت په هدف کې یې بدلون راوست، په پخوانی یوناني فلسفه کې د علم او معرفت اصل هدف د شیانو د غایت او غرض په باب سوالونه مطرح کول ؤ، بیکن دی ته ستره ضربه متوجه کړه، د هغی نظر دا وه چې د علم او معرفت هدف د شیانو د غرض او غایت بیانولو پر ځای باید په کائناتو د انسان تسلط وټاکل شي، د بیکن په عقیده د هغی د لوې اصلاحي خوځښت موخه او هدف دا وه: (معرفة الأسباب والحركة الخفية للأشياء، وتوسيع حدود المملكة الانسانية توسيعا من شأنه أن يتيح لنا التأثير فى كل الأشياء الممكنة)[78] د اسبابو، علتونو، او د شیانو د پټو حرکتونو پیژندل او ادراک، او د انسانی تسلط دومره پراختیا چې په ټولو ممکنو شیانو باندی اغیزه ولرلی شو.

بیکن چې بل کوم تمیز درلود هغه د هغی استقرائی منهج وه، دا منهج د واقعی، حادثی، او موجود شي د حالت په ملاحظی پیل کیږي او د هغی واقع په باب د طبیعی قوانینو په استنباط بشپړ کیږی او سرته رسیږی، چې د هری پدیدې او واقعی په باب ځیړونکی دری فهرسونه جوړوي، چې په یو فهرس کې هغه مثالونه راجمع کوي چې زیر بحث او زیر نظر حادثه تأیدوي، په دویم فهرس کې د هغی واقعی مخالف مثالونه راجمع کوي، او په دریم فهرس کې د زیر بحث او زیر نظر حادثی داسی مثالونه راټولوی چې په درجه کې متفاوت او مختلف وی، او ددې دری واړو فهرسونو د مقارنی په نتیجه کې د هغی

---

[78] - الموسوعة الفلسفية المختصرة ، مراجعه: د. زكى نجيب محفوظ ص ۱۴۹.

پدیدی طبیعی قانون ته رسیږی[79]، سره له دی چې د فرانسس بیکن دا استقرائی منهج د شدید نقد سره هم مواجه شو مگر په هغه وخت کې یې د ارسطویی منهج پر ضد یو گام پورته کړ، او له همدی امله فرانسس بیکن د جدید علم (ساینس) د مؤسس په حیث پیژندل کیږی.

دیکارتی انقلاب (۱۵۹٦- ۱٦۵۰)

په اروپا کې په شپاړسمه پیړۍ کې په فکري لحاظ یو د اضطراب کیفیت حاکم وه، شک خپلي پنجي کلکي کړي وي، د کوپرنیک او گالیلو او نورو د علمي ځیړنو په نتیجه کې کلیسایي دین، د هغوي مقدس کتاب خپل اعتبار د لاسه ورکړي وه، او د هغي په اساس بناء شوي ایمان د نړیدو په حال کې وه، همدا راز د ارسطو فلسفه چې مسیحیانو خپله کړي وه، او نوم به یي خلکو د سند په حیث منلو او د منځنیو پیړیو مدرسی فلسفه د فرانسیس بیکون (1561- 1626) د استقرایي منهج په نتیجه کې له منځه ولاړه، او تر هغه وخت پوري علمي منهج هم په بشپړه توگه مستقر شوي نه وه، او تجریبي منهج خپل افادیت هم تر هغه وخته پوری په بشپړه توگه نه وه ثابت کړی چې د یوازینی منهج په حیث راڅرگند شی، د اضطراب، شک او بي باوري په دي فضاء کې دیکارت پیدا شو او د نوي فلسفي بنسټ یي کیښوده چې د یوی لوري یي د شک د مذهب پر ضد مبارزه پیل کړه او له بل پلوه یي د کلیسا د فکري استبداد څخه د نړۍ د ژغورلو دنده په غاړه واخیسته، د همدي امله ورته (د نوی فلسفی پلار او مؤسس) ویل کیږي.

هغه د منهجي شک په بنسټ د خپلي فلسفي بنیاد کیښود، او د هغه عقل څخه پرته ـ چې حدس (**Intuition**) د هر حقیقت لپاره یواځیني معیار بولي ـ بل هر مصدر او مرجع یي مسترد کړ، او حقیقت ته د رسیدلو لپار یي دوه مرحلي وټاکلي:

لومړي حدس او بداهت (**Intuition**): ددي څخه د دیکارت مطلب هغه تصور دي چې په نفس سلیم کې د یو فطري او طبیعي نور څخه راپیدا کیږي او انسان ته د بسیطو افکارو د فهم توان وربښي.

دوهم استنباط (**Deduction**): دي ته استدلال هم ویلي شو، او دا هغه فکري نشاط او خوځښت ته ویل کیږي چې په نتیجه کې یي د مجهول شي علم د معلوم شي څخه په لاس راځي.

دیکارت د خپلی عقلي اتجاه د تاکید په خاطر د ریاضي منهج ضوابط وضع کړل، او دا یي د هر ډول حقیقت د کشفولو یواځیني لاره وبلله، په دي منهج کې لومړني قاعده (یقین) وه، ددي قاعدي معنی دا وه چې یو باحث باید هیڅ یو شي هم د حقیقت په حیث قبول نه کړي تر څو چې د ازاد عقلي (چي د هر ډول میتافیزیکي قیودو څخه ازاد وي) بحث په نتیجه کې په داسي توگه ثابت نه شي چې د هیڅ ډول شک او شبهي مجال په کښي نه وي.

ددي قاعدي په نتیجه کې هغه ټول معارف او احکام چې د کلیسا لخوا د مقدس کتاب او یا په کوم بل شکل کې خلکو ته رسیدلي ؤ، او یا یي په وړکتوب کې د کوم عقلي بحث څخه پرته په ذهن کې ترسیخ شوي ؤ، او یا هم هغه افکار چې عقل د هغي په باب کامل یقین ته نه وه رسیدلي داسي ټول معارف د دیکارتي منهج او تگلاري په نتیجه کې د سوال لاندي راغلل او خپل حیثیت یي د لاسه ورکړ، او مرجعیت یي بایلوده.

[79] - الموسوعة العربية الميسرة ج ۲ ص ۸۸۷.

له بل پلوه ديکارت هم يو د مادي مذهب لرونکو فلسفيانو له جملی څخه وه او د نړۍ په باب يې ماشينی نظريه درلوده، او تصور يې دا وه چې ټول کائنات د دری موجوداتو څخه عبارت دی، لومړی: ماده، دوهم: نفس، او دريم: الله، دی د نفس او الله څخه پرته نور د هر څه په باره کې د مادي او ماشينی نظريی قائل وه.

د ديکارت دي نظرياتو کليسايي نظام ته داسي مستحکمه ضربه متوجه کړه چې په پاي کې د هغي د له منځه تللو لامل وګرځيدل، همدا کافي وه چې ديکارت د کليسا د تعذيب د پنجي لاندي راشي، مګر چونکه ديکارت له يوي خوا غوښتل چې د هغي فلسفه په اروپا کې د ارسطو د فلسفي ځاي ونيسي، او له بلي خوا يي غوښتل چې په اطمينان سره خپل علمي بحث ته ادامه ورکړي او د تفتيش د محاکمو په لاس د هغه انجام سره مخامخ نه شي چې (جوردانو بورنو) او د هغي په څير نور ډير خلک ورسره مخامخ شوي ؤ، او دا يواځي هغه وخت ممکن وه چې کليسا او د کليسا واکداران خفه نه کړي[80]، له دي امله يي هر هغه څه چې د کليسا واکداران پري خفه کيدل يا خو اصلا نه نشرول او يا به يي د خپل نوم څخه پرته نشر ته سپارل.

کليسايي عقائد د عقل څخه لوړ دي!

د همدي ملاحظي له امله ديکارت د خپل منهج لومړي قاعده په ټولو معارفو تطبيق کړه او يواځي وحي او دين يي ددي قاعدي څخه مستثنی وګرځول، د خپل شک اجراء يي د عقيدي په مباحثو کې نه کوله، ويل يي چې عقيده د عقل د مجال څخه بيرون شي دي، او ايمان يي د ارادی[81] د افعالو له جملي څخه باله، نه د ذهن او عقل د افعالو څخه، او عقل يي په فلسفي بحث کې منحصر ګاڼه، او ويل يی: ايماني او ديني مباحث د عقل په دايره کې نه راځي بلکې دا د عقل د دايري څخه پورته شيان دي، هغه زياتوي: نو دا هيڅکله د حکمت غوښتنه نه ده چې دا عقايد موږ خپلو ضعيفو عقلي استدلالاتو ته وسپارو او د هغي تابع يي وګرځوو، او دا ځکه چې په دي باب بحث يواځي او يواځي د اسماني مدد (وحي) په ذريعي ممکن دي، چې الله تعالی يي په خپلو خاصو بندګانو نازلوي، او کله چې دا وحي راشي نو دفعتا پرته د عقلي استدلال څخه دا عقيده داسي مرحلي ته پورته کړي چې هغه معصومه وي او د غلطۍ هيڅ احتمال په کښي نه وي[82].

ديکارت په حقيقت کې د علم په باب د ازدواجيت قائل وه، او دا به يې ويل چې کيدلي شي چې يوه قضيه د علم په معيار په بشپړه توګه نادرسته او غلطه وي خو هم هغه حکم د دين له نظره درست او صحيح وي او په دي کې هيڅ ډول تناقض نشته او دا ځکه چې د دين او علم د بحث ميدانونه مختلف دي، په دي باب اميل بوترو وايي: ديکارت د علم او دين ترمنځ د استقلال په اصل تاکيد کوي، چې د علم ميدان طبيعت دي، او موضوع يې د طبيعت د قوتونو څخه استفاده ده، او وسائل يې تجربه او رياضي منهج دي، او دين په اخرت کې د خلکو د انجام څخه بحث کوي، او په يو څو ځانګړو او ډيرو بسيطو او ساده عقايدو ولاړ دي چې د (منځنيو پيړيو د مدرسي الهياتو) سره هيڅ تړاو نه لري، نو د علم او دين ترمنځ هيڅ مناسبت او د تعارض مجال نشته، او د دواړو څخه يو هم د بل تر تسلط لاندې نه دي، نو که دا دواړه (علم او دين) په طبيعي او روغه توګه پرمخ ولاړ شي نو هيڅ کله به هم يو بل سره مخامخ نه شي، او هغه زمانه تيره شوه چې دين به خپل نتايج په فلسفي

---

80 - مګر ددي ټولو کوښښونو سره سره هغه د کليسا د غضب څخه بچ نه شو، په الحاد متهم کړي شو او په ژوند او مرګ د کليسا د غضب څخه بچ نه شو، دي لپاره وګوری: قصه النزاع بين الدين والفلسفه د. توفيق الطويل ص 173 – 176

81 - په دی معنی چی عقائد څه بيرونی حقيقت نه لري، بلکه دا د ارادی پوری تړلي شيان دي، يعنی دين دی ته وايی چی يو څوک مثلا په خپلی ارادی سره د حضرت عيسی عليه السلام مرجعيت قبول کړي، ددی معنی دا نه ده چی هغه په حقيقت کی مرجع دی يا نه دی، او په داسی افعالو د صحيح او غلط حکم هم نه کيږي.

82 - د ديکارت د دي نظرياتو لپاره وګوري: قصه النزاع بين الدين والفلسفه ص 165 – 171.

باندي فرض کول، او دفلسفي کار به يوائحي دا وه چې د هغې داصولو لپاره دلايل ولټوي او د هغې اصول شرح کړي، لکه په منځنيو پيړيو کې به چې کيدل، نو علم او دين په ذاتي توګه يو د بل څخه مستقل شيان دي[83].

يو شمير څيړونکي وايي چې د ديکارت دا نظر هم په حقيقت کې د کليسايي عقايدو په باب ددې څرګندونه وه چې دا ټول عقايد د عقل سره مخالف دي، مګر څرنګه چې د کليسا د عقائدو په باب د مطلق ايمان څخه د مطلق عقلانيت او د هغې پر بنسټ بيا د مطلق الحاد په لور د انتقال لپاره د يوې انتقالي زمانې يافترې اړتيا وه نو د علم او دين (وحي) د ازدواجيت[84] په باب د ديکارت او د هغه په څير د نورو فلسفيانو دا راى په حقيقت کې همدا انتقالي زمانه ده.

(ب ـ پايل (B - Payle) ۱۷۰٦م)

يو له هغو فلسفيانو څخه چې د کليسا له ويرې څخه يې خپل اصلي افکار نه شو برملا کولی، خو د تهکم[85] ترپردې لاندې او په استهزائي اسلوب کې يې د کليسا پر دين په ډيره ژوره توګه نقد کړی، هغه (ب ـ پايل) دی، دا فيلسوف هم په فرانسه کې زيږيدلی دی، او بيا د کليسا لخوا هالينډ ته تبعيد کړ شوی دی، تر ټولو دمخه يې د انجيل ددې آيت چې (أجبروهم على اعتناق دينكم...) او په همدې باب د کليسا د يو پخواني ستر مشر أوګسطين په اقوالو د رد او د ديني تسامح د اثبات لپاره يې د (په ايت (أجبروهم...) تر سرليک لاندې کتاب وليکه، دا کتاب په کال ١٦٨٦م کې خپور شو، بيا يې (قاموس فلسفي) وليکه، په دې کتاب کې يې هغه ټول اعتراضات راټول کړل چې د نصرانيت او ددې دين د بنسټيزو عقايدو د ابطال او ردولو لپاره ترې د اروپا خلکو استفاده کوله، ددې ترڅنګ يې کله چې د هغو قصو او خرافاتي واقعاتو په اساس چې د حضرت داود عليه السلام په باب په مقدس کتاب کې راغلي په ډير صراحت سره وليکل چې دا (چې مقدس کتاب يې د الله حبيب ګڼي) داسي څوک دی چې ته ورسره مصافحه کول هم نه تحمل کوې! او کله چې له دې امله د خلکو غصه را وپاريدله نو هغه د ځان خلاصولو لپاره وويل: دا د عقيدې مسائل دي او عقل بايد د عقيدې څخه ليرې وساتل شي.

پايل دا هم وايي چې که يو څوک د عقل او منطق پر بنسټ مسيحي عقائد ومني نو هغه حقيقي مسيحي نه دی، حقيقي مسيحي هغه وخت انسان کيدلی شي چې هغه څه ومنی چې د عقل او منطق څخه اوچت وی، او هر څومره چې انسان د عقل او منطق څخه ليرې او مستبعد شيان انسان ومني هومره يې د ايمان قدر او قيمت زيات وي، په ظاهر خو پايل په دې توګه د ايمان او عقيدې څخه دفاع کوله خو په حقيقت کې يې د کليسايي دين د عقل او منطق سره متضاد ثابتاوه.

همدا راز ددې اعتراض په ځواب کې چې هغه په خپل فلسفي قاموس کې د هغه چا ډير تعريفونه کړي چې هغوی د الله تعالى د وجود څخه انکار کوي، پايل وايي: که ما داسې ملحد پيدا کړی وای چې د الله د وجود څخه انکار کوي، او کردار يې هم خراب وي نو ما به د هغه ډير زيات مفاسد بيان کړي ؤ، خو ما د تاريخ په اوږدو کې داسې څوک پيدا نه کړ، خو بالعکس هر هغه مجرم چې د هغه ګناهونه او فساد انسان لړزوي هغوی ټول د الله په وجود ايمان لري، او دا ددې ديني عقيدې طبيعي نتيجه ده چې وايي شيطان دی چې انسان ګناهونو ته هڅوي، بيا وايي: په دې توګه انسان د ابليس سره

---

[83] - العلم والدين في الفلسفة المعاصرة ص 19 – 20 تاليف اميل بوترو، ترجمة: د. أحمد فؤاد الأهواني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، عام 1973.

[84] - په دې معنى چې يو قضيه کيدلي شي چې د عقل او علم له نظره بالکل نادرسته او غلطه وي مګر د دين له نظره هغه بالکل صحيح او درسته وي، د ازدواجيت دا تصور هغه وخت صحيح کيدلي شي چې هيڅ مفهوم ته خارجي واقعيت ثابت نه کړي شي او هغه يوائحي نفسي قضيا وبلل شي لکه سوفسطائيان چې وايي، او که څوک چې د ديني معتقداتو هم خارجي وجود شته نو بيا دا خبره هيڅکله هم نه صحيح کيږي چې دوه متضاد شيان دي صحيح او درست وي، د بيلګي په توګه زمکه دي په يو وخت کي متحرکه او ساکنه وي، او يا دي مسطحه او بيضوي الشکله په يو وخت کي وي.

[85] - تهکم استهزائی اسلوب ته ويل کيږی.

شباهت لري ـ ځکه هغه هم د الله د وجود انکار نشي کولی او دا متدین ظالم انسان هم همداسې دی ـ او آیا دا د الله د لوی حکمت دلیل نه دی چې په تاریخ کې په لویو گناهکارانو کې یو هم ملحد نه وه، او د ځومره ملحدینو واقعات او حالات چی موږ ته رارسیدلی دي هغوی ټول د مرؤت او شرافت خاوندان ؤ، او دا په دې خاطر چې الله انسان د لوی فساد څخه وساتي، ځکه که الحاد او گناهونه دواړه سره په یو چا کې یوځای شوی وای نو دا دنیا به د گناهونو طوفان پرمخ اخیستی وای[86].

په دې ډول پایل د کلیسایي نصرانیت او عقل او منطق ترمنځ تناقض هم ثابت کړ، او د کلیسایي عقیدې برجونه یې هم ونړول، او دا ټول کار یې له کلیسایي عقیدې څخه د دفاع په نوم کاوه، نو په دې توگه وتوانید چې ځان د کلیسا او تفتیشي محاکمو د تهدید او محاکمې څخه هم وساتي او خپله خبره هم وکړي.

توماس هوبز (۱۵۸۸- ۱٦٧٩م)

یو د هغه فلسفیانو څخه چې کلیسایي دین ته یې ضربه متوجه کړه توماس هوبز وه، هوبز د انگلستان اوسیدونکی وه، او د یونان د پخوانی مادي فلسفی (د دیموقریطیس او ابیقور د فلسفی) را ژوندی کونکی بلل کیږی، هغه وایي چې دین اصلا په حقایقو ولاړ شی نه دی، بلکې د دین بنسټ د مجهولو قوتونو او مرگ څخه د انسان په ویره ایښودل شوی دی، او خدای ته چې موږ کوم صفات ثابتوو هغه په حقیقت کې څه بی حقیقته اوصاف دی چې زموږ په عجز باندی دلالت کوي، یعنی کله چې موږ هغه نه پیژنو نو له دې امله هغه ته دا ډول صفات ثابتوو، او هدف مو په کې دا وي چې موږ هغه مجهول قوت په داسې صفاتو وستایو چې د هغی عظمت په کې بیان شوی وي ترڅو هغه له موږ څخه خوشحاله شی[87] د دین په رابطه د توماس هوبز نظر دا وه چې دا په سیاسی لحاظ گټور دی، او د حاکم په لاس کې په خلکو باندی د حکومت کولو یوه وسیله ده، نو بناء پکار دا ده چې د عقیدی، عبادت، او د مقدس کتاب د تفسیر پوری تړلي ټول مسایل د حاکم پوری اړه ولري، او د هغی خبره په کې نهائي وي، په دی توگه هغه دی نتیجی ته رسیږی چې دین یوازې د بانفوذه اشخاصو او حکومتونو د اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره یوه وسیله ده[88] همدا راز هوبز د اخلاقو په رابطه په بشپړه توگه د ابیقور (پخوانی یوناني فلسفي) تابع وه، اخلاق د هوبز په نزد د لذت او انانیت په بنسټ ولاړ دی، او هر انسان د بل لپاره داړونکی درنده دی، هغه اخلاق د یوی وسیلی په څیر معرفی کوي او مادیت او نفعیت یې بنسټ گڼي[89].په دی توگه هوبز دین ته په عامه توگه او کلیسایي دین ته په ځانگړی توگه داسی گذار متوجه کړ چې په پایی کې د کلیسا په شکست منتج شو.

جان لاک (J. Locke) ۱٧٠۴م

جان لاک چې یو انگریز پروتستانتي فیلسوف ؤ سره له دې چې د خپل پروتستانتي مذهب څخه یې کلکه دفاع کوله، او په دې باب یې یو کتاب هم لیکلي چې په هغی کی یی د دی خبری د اثبات کوښښ کړی دی چی وحي او مسیحي دین د عقل سره هیڅ تناقض نه لري، او د دین او فلسفې ترمنځ توفیق او هم غږي هم آسانه او ساده کار دی، ددې کتاب نوم ؤ

---

[86] - قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ۱٧٨- ۱٨٠

[87] - تاريخ الفلسفة اليونانية، يوسف كرم، ص۴٠، قصة الفلسفة ول ديورانت ص ٣۱٧.

[88] - وگوری: الله فی الفلسفة الحديثة ص ۱۴٠.

[89] - تاريخ الفلسفة الحديثة، يوسف كرم ص ۵۵- ۵٦.

(The Reasonableness of Christianity) يعنې (د عقل سره د مسيحيت تطابق) مگر دوه داسې آراء يې غوره کړل چې هغه کليسا او د هغه وخت د کليسايي دين د ځان لپاره خطرناک بلل، دا دوه مسايل په لاندې ډول ؤ:

لومړی: د حکومت او وحې د تسلط څخه د عقل آزادي: جان لاک په ډيره کلکه توگه د عقل څخه دفاع وکړه او هغه يې د (حکومت) او (نقل) يعنی نصوصو او وحي د تسلط څخه د ژغورلو لپاره سخته مبارزه وکړه، په دی باب يې خپل مهم فلسفی اثر (Essay on Human Understanding) يعنی (د انسانی عقل په باب يو مضمون) نومی کتاب وليکه، په دی کتاب کې يې ددې خبری د اثبات کوښښ کړی چې تجربه د هر ډول معرفت منبع او مصدر دی، يوازې احساس دی چې د هغی څخه موږ ته د موجوداتو بيروني صورتونه ترلاسه کيږي، او يوازې د عقلي تأمل او تفکر په ذريعه موږ ته ذهني صورتونه په لاس راځي، نو په دې توگه يې معرفت او علم د حکومت له تسلط څخه ازاد کړ، او علمي حقيقت يې د هغه وخت د خرافی دين د قيودو څخه هم وژغوره، او دا په طبيعی توگه د کاتوليکی دين لپاره يوه لويه ضربه په دی وه چې هغوی د هر معرفت مصدر يوازې او يوازې د خپل مقدس کتاب نصوص بلل، او نور هر ډول معرفت او علم ته د هغوی په اند بايد د مقدس کتاب په رڼا کې وکتل شی، که چېرته د هغی سره موافق وی نو د منلو وړ به وی او که د هغی سره مخالف وی نو که د هری لاری او هر دليل په اساس چی ثابت شوی وي هغه نادرست بلکې کفر او هرطقه بلل کيده.

ددې ترڅنگ سره له دې چې جان لاک پخپله مسيحي وه مگر په دې يې تصريح کوله چې که وحي د عقل سره په تعارض او تناقض کې واقع شي، نو بايد وحي مسترد کړای شی، او په هيڅ ډول بيا د منلو وړ نه ده، او دا ځکه چې د وحي څخه ترلاسه شوی علم او معرفت په هغه درجه قطعي نه دی په کوم درجه چې د عقل څخه ترلاسه شوی علم او معرفت يقيني او قطعي وي، هغه په دې باب وايي: (ومن استبعد العقل ليفسح للوحي مجالا فقد أطفأ نور كليهما، وكان مثله كمثل من يقنع إنسانا بأن يفقأ عينيه ويستعيض عنهما بنور خافت يتلقاه بواسطة المرقب من نجم سحيق!)[90] څوک چې عقل يو طرف ته کوي چې د وحې لپاره ميدان خالي کړی په حقيقت کې دا انسان د عقل او وحې –دواړو- نور او رڼا له منځه وړي، او مثال به يې د هغه چا په څير وي چې بل انسان ته په دی قناعت ورکوي چې خپلي سترگې وباسي (ړندې کړي) او د هغو په بدل کې په هغې تتې رڼا باندې اکتفاء وکړي چې د يو بې نهايته ليرې ستوري څخه موږ ته د کوم تلسکوپ په ذريعه را رسيږي!.

دوهم: د اعتقاد آزادي: دوهمه مسأله چې جان لاک مطرح کړه او کليسا او کليسايي تفکير ته يې پرې گذار متوجه کړ هغه د عقيدې د ازادی قضيه وه، د جان لاک څخه دمخه د کليسا د استبدادي نظام تصور دا ؤ چې هيڅوک د اعتقاد په غوره کولو کې ازاد نه دی، بلکې هر چا به خپل ځان په دې مجبور گاڼه چې مسيحيت ومني، ددې ترڅنگ کله چې توماس هوبز دا وليدل چې د کليسا مشرانو هغه واک او اختيار چې هغوی ته حاصل ؤ غلط او نادرست استعمال کړ نو ددې غوښتنه يې وکړه چې دا واک بايد د کليسا له مشرانو څخه واخيستل شي او حاکمې طبقې ته دې وسپارل شي، او دا ځکه چې دوی د خپل عادل استبداد په ذريعه په دې توانيږي چې هغه ديني مسايل کنټرول کړي چې هغه د شخړو او جدل لامل گرځي، نو بناء دوی ته دا حق حاصل دی چې خپل رعيت د هغه دين په منلو مجبور کړي چې دوی يې غواړي، مگر ددې دواړو

[90] - د جان لاک د نظرياتو د تفصيل لپاره وگورې: قصة النزاع بين الدين والفلسفة ص ۲۰۷.

نظریاتو برعکس، جان لاک د عقیدوي آزادۍ قائل ؤ، چې باید عقیده نه د دولت او نه هم د کلیسا د تاثیر لاندې وي، او دا ځکه چې عقیده د قناعت په نتیجه کې انسان خپلوي او دا قناعت د زور له لارې نه شي مسلط کیدلی[91].

پیندکت سپینوزا (Spinoza)

یو د هغه فلسفیانو څخه چې نصرانیت یې نقد کړ هغه یهودی مشربه فیلسوف وه چې سپینوزا نومیده، سپینوزا د وحدة الوجود قائل وه، هغه الله او طبیعت یو شی ګڼل، هغی به دا (الله چې هغه د هغی په نزد د طبیعت دوهم نوم دی) حقیقی ازلی موجود ګاڼه، او هغه غیر متناهی جوهر به یې باله چې پخپله قائم دی او په خپل وجود کې کوم علت ته اړتیا نه لری، لانهائی تفکیر د هغی د اعراضو څخه دی، بشری نفوس او محسوس اجسام د هغی احوال بلل کیږی، په دی توګه سپینوزا د خالق او خلقت تصور مسترد کړ چې ټول ادیان پری اعتراف کوي، او رای دا وه چې ټول کونی ظواهر د الله څخه صادریږی[92].

همدا د وحدة الوجود د مذهب له امله سپینوزا د نصرانیت او همدا راز د نورو ادیانو د بنسټیزو قواعدو نه انکار وکړ، هغه - سره له دې چې په تاریخي لحاظ یې په حضرت مسیح علیه السلام ایمان درلود-، مګر د الله تعالی د عنایت[93] او رحمت منکر ؤ، په اخرت کې د بیرته راژوندي کیدو، ارواحو او پرښتو انکار یې کاوه، د غائي علتونو[94] څخه یې انکار کاوه، د الله اختیار او آزادي یې مستبعده ګڼله، د نصرانیانو د مقدس کتاب ظاهر یې نه قبلولو، ځکه چې په هغه کې داسې څه ؤ چې د هغه ذهن پرې نه خلاصیده، لکه د الله صفات او داسې نور. په دې توګه سپینوزا لکه (ولف) چې وایي: د خپل وخت دوه مقتدر نظریات او مذهبونه یې مسترد کړل، لومړی په حرفي توګه د مقدسو نصوصو فهم او په هغې التزام کول، او دوهم معجزات او خارق عادت کارونه.

د لومړي مذهب په باب یې نظر دا وه چې اصلا عقل د هر څه د حاکمیت څخه ازاد دی، که هغه مقدس کتاب وي او که هر څه وي، په عین وخت کې مقدس نصوص تاریخي وثیقې دي، او د ټولو تاریخي او ادبي وثیقو په څیر دا هم په استعاراتو او مجازاتو مشتمل دی، او دا هم د حکمت له امله، ځکه چې ددې اصل هدف دمشاعرو راپارول دي، نو که دا په ظاهر باندی حمل کړای شي دا به درست نه وي، بلکې دې کې باید داسې تاویل وکړل شي چې د عقل سره هم برابر شي او د فهم وړ هم وګرځی.

همدا راز یې د مقدس کتاب په باب د نقد پیل وکړ او د متن په لحاظ یې ددې نقد وکړ، او دا یې ثابته کړه چې کوم کتاب چې حضرت موسی علیه السلام ته منسوب دی هغه د حضرت موسی علیه السلام د وخت نه ډیر وروسته لیکل شوی دی، ځکه په هغه کې د حضرت موسی د مرګ تذکره ده او دهغه له مرګ څخه وروسته دهغه مرثیې (ویرنې) په کی دي، دا په سفر التثنیة کې دی او له دې وروسته ددې کتاب لیکونکی وایي: (د موسی علیه السلام نه وروسته د هغه په څیر بل پیغمبر نه دی راغلی) همدا راز اسپینوزا دا ثابته کړې چې په تورات کې د ځایونو داسې نومونه راغلي چې هغه د حضرت

[91] - د تفصیل لپاره وګوری: قصة الصراع بین الدین والفلسفة ص ۲۰۶-۲۰۸.

[92] - په صدور او خلقت کی فرق دی، او هغه دا چی صدور له ارادی پرته صورت نیسی، او خلقت په ارادی پوری تړلی دی.

[93] - د الهی عنایت تعریف فلسفیان داسی کوي: (العنایة هی علم الله بما ینبغی أن یکون علیه الوجود حتی یکون علی أحسن نظام و أکمله) المعجم الفلسفی، د. جمیل صلیبا ج ۲ ص ۱۱۰.

[94] - غائی علت تعریف داسی کوي: هی التی یکون وجود الشیء لأجلها یعنی علت غائی هغه څه ته ویل کیږی چی د یو شی وجود د هغی له امله منځ ته راځی، دی ته علة العلل هم ویل کیږی، دی لپاره وګوری المعجم الفلسفی ج۲ ص ۹۶.

موسی علیه السلام د وفات نه ډېر وروسته په هغه ځایونو باندې اینبودل شوي دي[95]. په دې توګه اسپینوزا په هغه وخت د کلیسایي تصور سره په ټکر کې واقع شو ځکه کلیسا دا تصور درلود چې په مقدس کتاب کې وارد شوي ټول نصوص په ظاهر باندې حمل دي او هیڅ تاویل په کې درست نه دی، او عقل په دې نصوصو حاکمیت او تسلط نه لري، بلکې عقل باید ددې تابع وي، ځکه د علم او معرفت یوازینی مصدر د مقدس کتاب نصوص دي.

همدا راز یې له معجزاتو او خارق عادت کارونو انکار وکړ ځکه کله چې د هغه په نزد الله او طبیعت د یو شي نوم دی نو د خوارق د اثبات څخه د طبیعی حوادثو او د الله تعالی د فعل ترمنځ تناقض او تعارض لازمیږي، او دا درست کار نه دی، له دې امله یې دا عام تصور یې مسترد کړ چې د خوارق عادت په اثبات د الله تعالی عظمت ثابتیږي او د نفي له امله یې د الله تعالی انکار لازمیږي[96].

اسحاق نیوتن (۱۶۴۲- ۱۷۲۷م) یا نیوتني انقلاب

یو له هغو شخصیتونو څخه چې په دې پیړۍ کې پیدا شو او سره له دې چې پخپله یې د الله تعالی په وجود قوي ایمان هم درلود مګر د الحاد په غیږ کې یې د اروپا د غورځولو لپاره بشپړه زمینه برابره کړه هغه اسحاق نیوتن وه (چې په کال ۱۶۴۲م کې پیدا شوي) اسحاق نیوتن چې کله د کوپرنیک، برنو جردانو او ګالیلو د اکتشافاتو په رڼا کې د جاذبیت نظریه وړاندې کړه او دا یې د ریاضي په یو شامل قانون باندې ثابته هم کړه نو دې کار هغه خلک چې د کلیسا د استبداد په نتیجه کې د دین څخه بیزاره شوي ؤ دې نتیجې ته ورسول چې (د طبیعي ظواهرو تفسیر د یو بل سره د ارتباط[97] په ورکولو ممکن دی، نو بناء دې ته اړتیا نشته چې انسان په دې ایمان ولري چې په کائناتو کې کوم داسې قوت (یعنې الله) هم مداخله کوي چې هغه د دې کائناتو جزء نه وي)[98] همدا د نیوتن نظریه وه چې په حقیقت کې یې (طبیعي دین) ته لاره هواره کړه او دې نظریې ته په بشپړه توګه ظروف اماده کړل چې دا کائنات د یو مشین په څیر د کوم غیبي قوت د مداخلې څخه پرته حرکت کوي، دا نظریه د (میکانیکي نظریې) په نوم یادیږي، چې د نیوتن څخه وروسته تقریبا د ټولو فلسفیانو او ساینس پوهانو رایې وه.

د نیوتن د نظریې اغیزې

کله چې نیوتن د جاذبیت نظریه تقدیم کړه نو د کلیسایي دین مخالفینو ـ چې د کلیسا دغلط او نادرست دریځ په نتیجه کې مطلق دین مخالفین وګرځیدل ـ د داسې یو بري احساس وکړ چې اوس نو په دې کائناتو کې پیښیدونکې هره پیښه د دې قانون په اساس تفسیر کیدلی شی، له دې امله نو د کوم داسې غیبی قوت په وجود ایمان ته اړتیا نه لیدل کیږي چې مخکې به خلکو د دې پیښو نسبت هغې ته کاوه، همدا راز د کلیسا، علم او فلسفې ترمنځ په روان کشمکش کې د علم او

[95] - دی لپاره وګوری د اسپینوزا کتاب رسالة فی اللاهوت والسیاسة ترجمة دکتور حسن حنفی او په ځانګړی توګه اوم فصل تفسیر الکتاب، او اتم فصل البرهنة علی أن الأسفار الخمسة لیست صحیحة ص ۲۳۲ او له دی وروسته، طبع دار التنویر للنشر والطباعة والتوزیع، بیروت، لومړی طبعه کال ۲۰۰۵م تقدیم د. فؤاد زکریا.

[96] - د تفصیل لپاره وګوری رسالة فی اللاهوت والسیاسة ص ۲۱۳ شپږم فصل المعجزات.

[97] - په دې توګه چې هره ظاهره د بلې لپاره مباشر علت وي او یا د بلې ظاهرې معلول وي، ددوی د نظر سره سم نور نو په الله باندې ایمان ته اړتیا نشته ځکه دوی په الله تعالی ځکه ایمان درلود چې د دنیوي ظواهرو تفسیر ورته مشکل وو او باید دا ظواهر یې ما وراء الطبیعي قوت ته منسوب کړي، خو دوی چونکه په دې نه پوهیږي چې د کومې ظاهرې د مباشر علت د معلومولو معنی دا نه ده چې غائي علت (چې هغه الله تعالی دی) انسان تجاهل کړي، ځکه چې په دې کائناتو کې بلکې د علت او معلول ددې قانون په اینبودلو کې مؤثر حقیقي یواځې او یواځې الله تعالی دی.

[98] - العلوم والدین ص۱۹.

فلسفې دریځ قوي شو، د کوپرنیک، برنوجردانو او ګالیلو نظریات هم صحیح ثابت شول، او د کلیسا ضعیف او کمزوری موقف نور هم ضعیف شو، له همدې امله سره له دې چې نیوتن د الله په وجود باندې ایمان درلود ـ او دا یې د نظریې جزء وه چې الله دا کائنات جوړ کړي او دا د یو ساعت په څیر د جاذبیت د قانون سره سم حرکت کوي، او د الله مداخلې ته هغه وخت اړتیا پیدا کیږي چې کله کومه سیاره د خپل مدار څخه ووځي، چې هغه یې بیرته خپل مدار ته راولي ـ مګر کلیسا د هغې پر ضد ودریده او هغه یې تهدید کړ، د کلیسا دلیل دا وه چې د نیوتن دا نظریه به د الله د وجود څخه په انکار باندې تمامه شي، او دا ځکه چې هغه قوانین چې دوی وضع کړل هغه ددوی په نظر حتمي ؤ، یعنې په هغه کې هیڅ ډول بدلون ممکن نه وه، نو بناء دا ناممکنه خبره وه چې هغه سائنس پوهان او ریاضي پوهان چې د نیوتن په فیزیک یقین ولري هغه دې د کومې معجزې او کوم خارق عادت شي په وقوع، او یا د کوم غیبي قوت وجود ته په اړتیا ایمان ولري، د نیوتن د نظریی سره سم د معجزاتو زمانې چې خلکو به پکښې په غیبی موجوداتو ایمان درلود هغه زمانې ولاړې، بلکې د دې اړتیا هم د هغوی له نظره منتفی شوه چې د دې کائناتو د چلولو لپاره دی د الله تعالی او یا کوم غیببی قوت ضرورت او اړتیا وي، او دا ځکه چې دا کائنات کله ـ د نیوتن د نظریی سره سم ـ الله تعالی جوړ کړل، او د جاذبیت قانون یې وضع کړ نو بیا هر څه پخپله د همدې قانو سره سم حرکت پیل کړ پرته له دې چې د کوم غیبی قوت یا خدای مداخلې ته اړتیا ولري، نیوتن خو د کائناتو د حرکت د پیل لپاره د الله تعالی د وجود په اړتیا ایمان درلود مګر وروستني ساینس پوهان دې ته هم اړ نه ؤ، بلکې د هغوی په نزد انسان د الله تعالی په وجود ایمان ته هغه وخت اړتیا پیدا کوي چې کله په کائناتو کې د داسې څه سره مخامخ شي چې د الله تعالی د موجودیت څخه پرته یې تفسیر ممکن نه وي، او کله چې په کائناتو کې هر څه په مادي لحاظ او د نیوتن د قوانینو سره سم تفسیر کیدل ممکن شو نو بناء د الله تعالی په وجود باندې ایمان ته هیڅ اړتیا پاتې نه شوه.

په دې توګه دا ویلی شو چې د اولسمی پیړۍ د نورو فلسفیانو د افکارو ترڅنګ د نیوتن دې نظریې په وروستیو پیړیو یعنې اتلسمه او نوولسمه پیړۍ کې د اروپا د لرلید د تشکیل په باب ډیرې خطرناکې پایلې درلودې، همدا نظریه د طبیعي دین (**Deism**) او یا په بل عبارت د (**Naturalism**) او د کائناتو په باب د ماشیني نظریې، او بالآخره د بشپړ الحاد په لور لومړی ګام او بنسټ ثابت شو، همدې نظریې عقلي مذهب تقویه کړ، د (**Deism**)[99] یا ربوبیت مذهب یې ایجاد کړ، او د اروپا د اوسني الحادي فکر بنسټ یې کیښود، دا ټول سره له دې چې پخپله نیوتن د الله تعالی د وجود قائل وه.

د دارون نظریه او د هغې پایلې

د نیوتن نظریې چې کله د فلکیاتو د حرکت په باب مادي تصور وړاندې کړه نو اروپا ـ چې د کلیسایي مسیحیت د استبداد او ظلم څخه په تنګ شوې وه، او اروپایان چې د هر ډول علمي پرمختګ سره د کلیسا د بشپړې دښمنۍ له امله د کلیسا او کلیسایی دین څخه بیزاره شوي ؤ ـ دا یو فرصت وباله چې د مطلق دین سره یې د مخالفت وسیله وګرځوي، بلکې د الله د وجود څخه د انکار فرصت یې وبولي، او ووایي چې له دې مخکې خلکو د الله په وجود ځکه ایمان درلود چې د افلاکو او سیاراتو حرکت یې د الله د وجود څخه پرته نشو تفسیر کولی، مګر اوس دا د نیوتن د قوانینو په نتیجه کې ممکن شوه نو بناء د الله په وجود باندې ایمان لرلو ته اړتیا پاتې نه شوه، او په دې توګه دا د الحاد په لور یو بل لوی ګام وګرځیده.

---

[99] - هغه نظریه ده چې وایي چې د دې کائناتو څخه دا ثابتیږي چې یو الله شته چې دا کائنات یې پیدا کړي دي، او بیا یې د یوې مکملې برنامې سره پرېښي دي چې حرکت وکړي، هیڅ ډول مداخله په کې څوک نشي کولی، د الله د اثبات او یا د کوم بل غرض لپاره په وحې او یا نبوت، او یا هم په کوم دین باندې ایمان درلودلو ته هیڅ ډول اړتیا نشته.

د دې ترځنګ چې کله دارون د موجوداتو په رابطه عموما او د ژونديو ژوو په رابطه په ځانګړې توګه خپله نظريه وړاندې کړه، دی ـ سره له دې چې هيڅ علمي بنسټ او اساس يې هم نه درلود ـ د اروپايانو هغه الحادي ذهنيتونه دې ته وهڅول چې د بشپړ الحاد په لور يو بل ګام هم اوچت کړي، د دارون د ساينسي فرضيې[100] لنډيز دا وه چې:

لومړی: ټول ژوندي موجودات په پرله پسې توګه د يو ارتقائي عمل (پرمختګ) څخه تيريږي، په داسې توګه چې ادنی په اعلی او اعلی د هغې څخه په اعلی بدليږي، او دا چې انسان د دې ارتقاء او پرمختګ وروستی شکل او منتهی ده.

دويم: د ژوو او حيواناتو د څه انواعو پاتې کيدل او د څه نورو له منځه تلل په حقيقت کې د هغې مقابلې او کشمکش نتيجه ده چې د بقاء او پايښت لپاره د دې انواعو ترمنځ موجوده ده، او دا ځکه چې يواځې هغه انواع باقي پاتې کيږي چې له نورو څخه بهتر او په دې مقابله کې ځان د بقاء وړ ثابت کړي، او کوم ډول (نوع) حيوانات چې د بقاء لپاره هڅې نه کوي نو هغه ضعيف کيږي او په پای کې له منځه ځي.

دريم: د حيواناتو په جسم کې چې کوم غړی مهمل پاتې شي او کومه ټاکلی دنده ونه لري، هغه غړی هم ضعيف کيږي او په پای کې له منځه ځي، تر دې چې کله خو يی هيڅ اثار هم پاتې نه شي، او کله کله يې بيا يو څه اثار پاتې وي چې په هغې دلالت کوي.

دا په اصل کې د ژونديو حيواناتو په باب د دارون نظر وه بيا دا ټول مادي وجود ته تعميم کړی شو، او وويل شو چې دا ټول کائنات د غازي کتلې څخه د همدې طبيعي تطور او پرمختګ د قانون سره سم رامنځته شوي دي، دا کهکشانونه، ستوري، سيارات، بيا د تطور په نتيجه کې هغه مواد چې د ژوند صلاحيت په کې وه، بيا دا په نباتاتو بدل شول، او بيا يې د يو حجريي حيوان شکل غوره کړ، او بيا ترې نور حيوانات رامنځته شول، او په دې توګه (د تطور او ارتقاء) فرضيې د يو مذهب شکل غوره کړ.

د الحادي تصور پلويانو دا بې سره او پښو فرضيه د يوې علمي نظريې په حيث تقديم کړه او دومره يې ترويج کړه چې ډير پوه خلک[101] يې هم د تاثير لاندې راوړل، او موخه او هدف يې دا وه چې د دې په بنسټ دوي د دې کائناتو خلقت توجيه کړی شي او دا ادعاء وکړی شي چې د کائناتو موجوديت انسان دې ته نه اړ کوي چې د الله په وجود دې ايمان ولري، او دا ځکه چې دا ټول کائنات ـ د دوی په اند ـ د طبيعي تطور د قانون سره سم د يو بسيط ګاز د کتلې (غونډوسکي) نه پيدا شوی دی، په دې توګه چې دا بسيط ګاز لومړې په مرکبو ګازونو بدل شو، بيا ترې کهکشانونه او سيارې او ستوري جوړ شول[102]، بيا ترې هغه مواد پيدا شول چې د ژوند صلاحيت يې درلود، او بيا ترې حيوانات راپيدا شول، په دې توګه دا نظريه د اوسنۍ زمانې د الحاد لپاره يو بل بنسټ وګرځيده، سره له دې چې يو شمير پوهان په دې نظر دي چې دارون د ذاتي تولد او تطور قائل نه وه بلکې په دې يې ايمان درلود چې په ماده کې الله تعالی دا ځانګړتيا او خاصيت اچولی دی چې هغه تطور کوي، اسماعيل مظهر په خپل کتاب ملقی السبيل فی مذهب النشوء والارتقاء کې د دارون د کتاب (اصل الأنواع) څخه داسې ډير عبارتونه راوړي دي چې پکې د الله په خالقيت ايمان ترې په څرګنده توګه واضح کيږي، د هغه کتاب د پنځلسم فصل څخه

---

[100] - د علم په ژبه کې فرضيه هغه افتراض ته ويل کيږي چی د نورو افتراضاتو په منځ کې خو راجح وي مګر تجربې او علمي دليل په اثبات نه وي رسولی.

[101] - تر دې چې ددې فرضيې په نتيجه کې يو شمير مسلمانو علماو ددې څخه انکار وکړ چی آدم عليه السلام دې ابو البشر وي، او ويې ويل چې د آدم عليه السلام څخه دمخه هم په نړۍ کې د انساني تهذيب او تمدن آثار ليدل شوي دي.

[102] - دا تقريبا د لاپلاس سحابي نظريه ده.

د دارون د عبارت داسې ترجمه نقل کوي: *(هناک مؤلفون من ذوي الشهرة و بعد الصيت مقتنعون بالرأي القائل بأن الأنواع قد خلقت مستقلة، أما عقليتي فأكثر التئاما مع المضي فيما نعرف من القوانين والسنن التي بثها الخالق في المادة...)* يعني يو څه مشهور ليکوالان په دی قانع دی چې د حيواناتو مختلف ډولونه (انواع) په جلا جلا شکل خلق شوي دي، مګر زما عقليت د هغه کشف کړی شوو قوانينو سره تر ټولو زيات اړخ لګوي چې خالق ذات[103] په ماده کې اېښي دي... د دې او داسې نورو عبارتونو څخه دا څرګنديږي چې هغه پخپله د الله په وجود ايمان درلود او په مسيحيت باندې قائم وه او دا يو شمير خلک دا راجح هم ګڼي او دا ځکه چې هغه د (لاهوتي (ديني) زده کړو) لرونکی وه، مګر يوسف کرم وايي: چې دارون په پيل کې د الله په وجود ايمان درلود بيا ورو ورو پکې بدلون او تطور رامنځته کيده تر دې چې په دی يې د افسوس اعلان کاوه چې د عامه خلکو له ويرې يې د خلق او خالق الفاظ استعمال کړي دي، بيا له دې وروسته د (لا أدريت) مذهب ته ورسيده، چې نه د الله په قدرت او عنايت قائل وه او نه يې د تصادف خبره کوله، او اخيري خبره يې دا وه: چې دا مسأله د انساني عقل له دائرې څخه بيرون ده، مګر انسان دا کولی شي چې خپل فرض اداء کړي[104].

په دې توګه د نيوتن او دارون د نظرياتو په نتيجه کې ـ سره له دې چې نيوتن خو په قطعي توګه د الله په وجود پوخ ايمان درلود او د دارون په باب هم همدا ويل کيږي چې د الله په وجود يې ايمان درلود ـ په اروپا کې د الحاد لپاره لاره هواره شوه، او يو شمير ملحدينو دا دواړه نظريات د دې لپاره استعمال کړل چې د عليت د قانون په بنسټ چې د الله په وجود کوم دليل قائم دی هغه نفی کړي[105]،او ساينس د دين په مقابل کې و دروي.

خاتمه

په دی برخه کی مو د غربی تمدن د تاريخي پس منظر او شاليد په باب يو لړ معروضات وړاندی کړل، او لنډيز يی دا شو چی اوسنې غربي تمدن په منځنيو پيړيو کی د خپور او مسلط نصرانيت پر ضد يو رد عمل وه، او دا مو هم ولوستل چی د منځنيو پيړيو دا نصرانيت په حقيقت کی د حضرت عيسی عليه السلام د راوړي دين امتداد نه وه، بلکه دا د هغه تحريف شوي دين امتداد وه چی د نصرانيت او مسيحيت په نوم خو مشهور وه مګر په حقيقت کی په بشپړه توګه يو بل دين وه چی د بيلا بيلو لاملونو، او د بيلا بيلو پټ پرستانه اديانو د اشتراک په نتيجه کی منځ ته راغلی وه، او بيا په اروپا کی خپور شوی وه، ډير داسی عوامل او اسباب برابر شول چی خلک ددی محرف دين پر ضد قيام وکړي، چی په هغه کی څه داخلي لاملونه او اسباب ؤ چی هغه د کليسا په استبدادي طبيعت، ظلمونو او غير انساني تعامل کی را خلاصه کولی شو، او دا استبداد او

---

[103] - دلته دارون د خالق ذات د وجود قائل دی، او دا مني چی دا د تطور قانون ـ چی د هی عقل ورسره ډير اړخ لګوي ـ هم په ماده کی الله تعالی اېښی دی.

[104] - ددې لپاره وګوره تاريخ الفلسفة الحديثة د يوسف کرم ص ۳۵۴ـ ۳۵۵.

[105] - حال دا چې د نيوتن نظريه چې د حرکت قوانين يې تثبيت کړي دي پخپله په دې دلالت کوي چې دا پخپله الله تعالی چی عليم او حکيم ذات دی دا قوانين وضع کړي دي چې د هغو په بنسټ دا سيارات حرکت کوي، نو ځکه خو دومره دقيق دي، ځوک چې د الله تعالی په وجود ايمان لري، هغوی د دې ډول قوانينو د موجوديت څخه انکار نه کوي، بلکې دا د الله تعالی په موجوديت تر ټولو لويی دليل ګڼي، همدې قوانينو ته په قرآن کريم کې په دې کلماتو اشاره شوې ده ({وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (38) وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (39) لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (40) } [يس: 38 - 40]) پاتې شوه د دارون نظريه نو هغه خو اصلا کومه نظريه نه ده بلکې د دارون يو تخميني افتراض دی چې د انسان په باب خو قطعا غلط او خطا دی ځکه چې قرآن د هغې د مستقلې نوعې په حيث په خلقت تصريح کوي، مګر که چيرته په نورو داسې مواردو کې ثابت هم شي ـ بالفرض والتقدير ځکه چې تر اوسه په علمي توګه دا ډيره مستبعده خبره ده ـ نو دا د دين سره کوم تعارض نه لري ځکه دا تطور به هم د هغه تأثير له امله وي چې الله جل جل جلاله په ماده کې اېښی دی، لکه پخپله چې دارون په پيل کې ددې اعتراف کولو.

ظلمونه او غیر انساني تعامل په حقیقت کی د هغه محرف نصرانیت طبیعي نتیجه وه چی په اروپا کی حاکم وه، یعنی دا د هغه دین د غلط تطبیق نتیجه نه وه.

ددی ترڅنګ څه بهرنی اسباب او لاملونه هم ؤ چی خلک یی ددی محرف دین پر ضد قیام ته وهڅول چی مهم ترین سبب یی په بیلا بیلو شکلونو او لارو د اسلامي فرهنګ څخه د اروپایانو اغیزمن کیدل ؤ، هغه فرهنګ چی له مختلفو لارو نه اروپا ته ننوت، په لومړي سر کی د محرف نصرانیت سره د اروپا د خلکو مخالفت انفرادي حیثیت درلود چی ورو ورو یی د یو عام خوځښت حیثیت غوره کړ، چی په دی کی د اسحاق نیوتن فزیکی نظریاتو (چی په عامه توګه یی د سیاراتو او فلکي اجرامو حرکت یی په علمي قواعدو توجیه او تفسیر کړ) او د داروین نظریاتو مؤثر رول درلود.

مګر د اروپایانو تر ټولو لویه غلطي دا وه چی پرځای ددی چی د علمي پرمختګونو او علمي نظریاتو په وړاندی دریدل د همدی محرف نصرانیت ځانګړتیا وګڼي هغه یی د مطلق دین خاصیت تلقي کړ او په دی توګه اروپا او غرب د الحاد په لور حرکت وکړ چی په پای کی بشپړ عملي الحاد ته ورسیده. په راتلونکی برخه کی به د غربی تمدن هغه نړیوال لرلید بحث کړو چی د مطلق دین سره د معارضی په نتیجه کی یی خپل کړ، له دی امله په راتلونکی ګڼه کی د هغه لوستل هم له یاده ونه باسی.

د مراجعو او مصادرو فهرس

1. ابن رشد والرشدية ارنست رينان، ترجمة: عادل زعيتر، دار احياء الكتب العربية ـ عيسى البابى الحلبى وشركاؤه القاهرة ١٩٥٧م.
2. قصة الفكر الغربي (افكار و رجال) تاليف: جرين برنتن، ترجمة: محمود محمود، مصر کال ١٩٦٥م.
3. الالحاد فی الغرب، تاليف: رمسيس عوض،مؤسسة الانتشار العربي، بيروت،و سينا للنشر، القاهرة، مصر، لومړی طبع ١٩٩٧م.
4. الالحاد و أسبابه (الصفحة السوداء للكنيسة)، أ.د زينب عبد العزيز، دار الكتاب العربي، دمشق، والقاهرة، لومړی طبع ٢٠٠٤م.
5. بولس و تحريف المسيحية، تاليف: هيم ماكبی، ترجمة سميرة عزمی الزين، من منشورات المعهد الدولی للدراسات الانسانية.
6. التاريخ الأسود للكنيسة، تاليف: القس دي روزا، طبع الدار المصرية للنشر والتوزيع، قبرص، نيقوسيا، لومړی طبعه کال ١٩٩٤م.
7. تاريخ الفلسفة الحديثة، تاليف: يوسف كرم طبع دار المعارف بمصر، بدون تاريخ الطبع.
8. تاريخ الفلسفة اليونانية، تاليف: يوسف كرم، طبع مطبعه لجنة التاليف والترجمة والنشر، د طباعت کال ١٩٣٦م.
9. تاريخ اوروبا العصور الوسطی، تاليف: أ. هـ. فشر، ترجمة: مصطفی زيادة، مصر، د طباعت کال ١٩٦٦م.
10. رسالة فی اللاهوت والسياسة، تاليف: بنديكت اسپينوزا، ترجمة: دكتور حسن حنفي، طبع دار التنوير للنشر والطباعة والتوزيع، بيروت، لومړی طبعه کال ٢٠٠٥م تقديم د. فؤاد زكريا.
11. العلم والدين في الفلسفة المعاصرة، تاليف اميل بوترو، ترجمة: د. أحمد فؤاد الأهواني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، عام 1973.

12. العلم والدين مناهج ومفاهيم، تاليف: د. احمد عروة، طبع دار الفكر، دمشق، سورية، د طباعت كال ۱۹۸۷م.
13. قصة الحضارة، ويل ديورانت ترجمه: محمد بدران، طبع دار الجيل، بيروت، وتونس.
14. قصة النزاع بين الدين والفلسفة، تاليف: د. توفيق الطويل، طبع مكتبة الآداب، بالجاميز، بمصر، د طباعت د تاريخ نه بغير.
15. كتب غيرت وجه العالم،تاليف: رابرت ب ـ داونز، ترجمة: امين سلامة، طبع الهيئة المصرية العامة للكتاب، كال ۱۹۷۷م.
16. كواشف زيوف المذاهب الفكرية المعاصرة، تاليف: شيخ عبد الرحمن حسن حبنكة الميدانى، طبع دار القلم، دمشق، دويمه طبعه، كال .۱۹۹۱م.
17. الله فى الفلسفة الحديثة، تاليف: جميس كوليز، ترجمة: فؤاد كامل، مكتبة غريب، القاهرة، كال ۱۹۷۳م.
18. الله ليس كذلك، تاليف: زيغريد هونكه، ترجمة: د. غريب محمد غريب، دار الشروق، القاهرة، دويمه طبعه كال ۱۹۹٦م .
19. ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين، تاليف: شيخ ابو الحسن علي الندوي، طبع مكتبة الايمان، المنصورة، امام جامعة الأزهر، القاهرة.
20. محاضرات فى النصرانية، شيخ محمد ابو زهرة، طبع الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمية، والافتاء، والدعوة والارشاد، الرياض ـ المملكة العربية السعودية، الطبعة الرابعة كال ۱۴۰۴هـ.
21. المشكلة الأخلاقية والفلاسفة، تاليف: كرسون، ترجمة: عبد الحليم حمود، القاهرة.
22. معالم تاريخ الإنسانية، تاليف: هـ . ج. ويلز، ترجمة عبد العزيز توفيق جاويد، طبع لجنة التأليف والترجمة والنشر بالقاهرة.
23. المعجم الفلسفى (د انگليسي او فرنسوي الفاظو سره)، تاليف: د. جميل صليبا (په دمشق کی د مجمع اللغة العربية غړى) طبع دار الكتاب اللبناني، بيروت، كال ۱۹۸۲م.
24. الموسوعة العربية الميسرة (۷ ټوكه) طبع المطبعة العصرية، لومړى طبع ۱۹٦۵م، دريمه طبعه ۲۰۰۹م.
25. الموسوعة الفلسفية المختصرة، د انگليسي نه ترجمه: فؤاد كامل، جلال العشري، عبد الرشيد الصادق، مراجعة او د اسلامي شخصياتو تراجم: د. زكى نجيب محفوظ، طبع دار القلم، بيروت، لبنان، بدون تاريخ طبع.